

”Stadig er vi paa Fremskridtets Vei til det store Maal:
Mænd og Kvinder som jevnbyrdige Borgere.”¹:

En sammenligning av kampen for kvinnestemmerett i Norge og
Storbritannia, 1850-1930.

Mari Venevill Stenhammer

Veileder

Knut Dørum

*Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved
Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen.
Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet innestår for de
metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.*

Universitetet i Agder, 2016
Fakultet for humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie

¹ Qvam 1913

Forord

Straks er to år ved masterstudiet i historie på UiA over. Det har vært en lærerik og utfordrende periode, fylt av gode faglige diskusjoner, spennende studieemner og seminarer.

Det er flere personer jeg vil takke på slutten av dette masterprosjektet. Først og fremst vil jeg rette en takk til min veileder, Knut Dørum, som fra starten av har utfordret meg og presset meg til å prestere best mulig. Jeg vil deretter rette en takk til Apostolos Spanos, emneansvarlig på HI-500 dette året. Takk for gode råd og innspill, og for at du hele tiden har hatt troen på meg. Jeg vil også takke ansatte og studenter ved Universitetet i Stavanger som kommenterte mitt utkast på seminaret vårt på Hå, og øvrige ansatte i historie på UiA. En stor takk går til mine medstudenter på masterstudiet. Takk for alle kaffekopper vi har delt, all støtte og våre gode faglige diskusjoner. Til slutt vil jeg rette en takk til familie og venner, som har hatt stor tro på meg, som har motivert meg når jeg har vært nede og som ikke minst har korrekturlest oppgaven min.

Mari Venevill Stenhammer

Kristiansand, 30. april 2016

Innholdsfortegnelse

Forkortelsesoversikt	i
Tidslinje	ii
Kapittel 1: Introduksjon	1
1.1 Tema for oppgaven.....	1
1.2 Avgrensning	2
1.3 Problemstillinger	2
1.4 Tese.....	3
1.5 Forskningssituasjon	4
1.6 Teori og begrepsavklaring.....	6
1.7 Metode og kildebruk.....	9
1.8 Disposisjon	10
Kapittel 2: Kvinneideal, borgerideal og politisk kultur i endring	11
2.1 Innledning.....	11
2.2 Kvinneidealene.....	11
2.3 Borgeridealene.....	15
2.4 Politisk kultur	17
2.5 Demokratisering	19
2.6 Konklusjon	21
Kapittel 3: Kvinner i offentligheten	24
3.1 Innledning.....	24
3.2 Utdypning av offentlighetsbegrepet og dets kritikk	25
3.3 Kvinner i den kulturelle offentlighet	28
3.3.1 Norge.....	29
3.3.2 Storbritannia	30
3.3.3 Sammenligning.....	31
3.4 Kvinner i religiøse offentligheter	33
3.4.1 Norge.....	34
3.4.2 Storbritannia	36
3.4.3 Sammenligning.....	37
3.5 Kvinner i den økonomiske offentlighet.....	39
3.5.1 Norge.....	40
3.5.2 Storbritannia	41
3.5.3 Sammenligning.....	43
3.6 Konklusjon	44
Kapittel 4: Politikere og politiske partier	47
4.1 Innledning.....	47
4.2 De politiske partienes syn på kvinnestemmeretten	48
4.2.1 Venstre og <i>The Liberal Party</i>	48
4.2.2 Høyre og <i>The Conservative Party</i>	50
4.2.3 Arbeiderpartiet og <i>Labour Party</i>	52
4.2.4 Sammenligning.....	54
4.3 Argumenter for og imot kvinnestemmeretten	55

4.3.1 Norge.....	55
4.3.2. Storbritannia	58
4.3.3. Sammenligning.....	60
4.4 Konklusjon	62
Kapittel 5: Stemmerettsforeningene – Organisering, mål og virkemidler.....	64
5.1 Innledning.....	64
5.2 Organisering	65
5.2.1 Norge.....	65
5.2.2 Storbritannia	67
5.2.3 Sammenligning.....	68
5.3 Mål.....	69
5.3.1 Norge.....	70
5.3.2 Storbritannia	71
5.3.3 Sammenligning.....	72
5.4 Virkemidler.....	73
5.4.1 Norge.....	73
5.4.2 Storbritannia	75
5.4.3 Sammenligning.....	77
5.5 Internasjonal stemmeretterettsorganisering.....	77
5.6 Stemmerettsbevegelsen med blick fra mobiliseringsteori.....	79
5.7 Konklusjon	81
Kapittel 6: Konklusjon.....	84
6.1 Innledning.....	84
6.2 Metodiske utfordringer.....	84
6.3 Bidrag til forskningsfeltet.....	85
6.4 Resultater.....	85
6.6 Videre forskning.....	88
Litteraturliste.....	90

Forkortelsesoversikt

Norge

KSF	Kvindestemmeretsforeningen, 1885-1914
LKSF	Landskvindestemmeretsforeningen, 1898-1938
NKF	Norsk Kvinnesaksforening, 1884-
NMS	Det Norske Missionsselskab, 1842-

Storbritannia

CLWS	Church League for Women's Suffrage, 1909-1918
CUWFA	Conservative and Unionist Women's Franchise Association, 1908-1918
ICW	International Council of Women, 1888-
IWSA	International Woman Suffrage Alliance, 1904-
NSWS	National Society for Women's Suffrage, 1867-1897
NUSEC	National Union of Societies for Equal Citizenship, 1919-1928, tidl. NUWSS
NUWSS	National Union of Women's Suffrage Societies, 1897-1918. Også kjent som "suffragistene".
WSPU	Women's Social and Political Union, 1903-1917. Også kjent som "suffragettene"

Tidslinje

Norge

- 1884 NKF opprettes. Partiene Høyre og Venstre grunnlegges.
- 1885 Utvidelse av stemmeretten for menn. Innføringen av hemmelige valg. KSF opprettes.
- 1887 Arbeiderpartiet grunnlegges.
- 1898 Allmenn stemmerett for menn over 25 år. LKSF opprettes.
- 1901 Kvinner over 25 år som betalte skatt over en viss størrelse, eller var gift med menn som gjorde dette, fikk stemme ved kommunevalg.
- 1907 Kvinner over 25 år som betalte skatt over en viss størrelse, eller var gift med menn som gjorde dette, fikk stemme ved stortingsvalg.
- 1910 Stemmerett for alle kvinner over 25 år ved kommunevalg.
- 1913 Stemmerett for alle kvinner over 25 år ved stortingsvalg.
- 1920 Aldersgrensen for å stemme ble senket til 23 år.

Storbritannia

- 1859 The Liberal Party grunnlegges.
- 1866 Parlamentforslag om å innføre kvinnestemmerett, fremført av John Stuart Mill.
- 1867 NSWs opprettes.
- 1869 Municipal Franchise Act. Ugifte kvinner med skattbar inntekt fikk stemme ved lokalvalg.
- 1894 Local Government Act. Kvinner med eiendom fikk stemme ved lokalvalg, uavhengig av sivilstatus, og kunne inneha lokale verv.
- 1897 NUWSS opprettes.
- 1903 WSPU opprettes.
- 1918 Representation of the People Act. Stemmerett for alle menn over 21 år, og alle kvinner over 30 år som oppfylte et minimalt eiendomskrav.
- 1919 NUWSS bytter navn til NUSEC.
- 1928 Representation of the People Act. ("Equal Franchise Act"). Stemmerett for alle kvinner over 21 år. Allmenn stemmerett oppnådd.

Kapittel 1: Introduksjon

1.1 Tema for oppgaven

Denne masteroppgaven behandler kampen for kvinnestemmerett i Norge og Storbritannia i perioden 1850 til 1930. Perioden var preget av utvidelse av demokratiske rettigheter for både kvinner og menn, og fremveksten av flere offentligheter, deriblant den borgerlige. Mens nye kjønnsideal la føringer for hvordan kvinner skulle oppføre seg og hvilken sfære de skulle henvises til, brøt mange kvinner med dette idealet og beveget seg ute i ulike offentligheter og deloffentligheter. Perioden var altså preget av endring, noe som stemmerettskvinnene skulle vise seg å benytte seg av.

Denne masteroppgaven har som mål å belyse forskjeller og likheter mellom stemmerettskampen i Norge og Storbritannia. Selve stemmerettskampen i Norge og Storbritannia er hver for seg godt undersøkt, men få komparasjonsstudier er blitt gjennomført. Og i de tilfellene det er gjort, er det blitt behandlet overflatisk. Denne masteroppgaven ønsker å gå dypere inn i og sammenligne samfunnene kampen oppstod og virket i, hvilke motkrefter kvinnene møtte i form av idealer og politikk, og stemmerettsforeningenes organisering, mål og virkemidler. En slik analyse er ikke blitt gjort tidligere og må derfor regnes som et nybrottsarbeid. Ved å benytte sammenligning vil denne oppgaven vise nye sider av norsk stemmerettskamp.

Oppgavens tema må sees i sammenheng med stemmerettsjubileet i 2013, da kvinnestemmeretten fikk ny forskningsmessig relevans. Da ble det også gitt ut et nytt kvinnehistorisk oversiktsverk: *Norsk likestillingshistorie 1814-1913* av Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Owesen.

1.2 Avgrensning

Jeg har valgt å avgrense oppgaven til perioden 1850-1930. Denne perioden favner opptakten til og avslutningen av kampen for kvinnestemmerett. Fra midten av 1800-tallet skjer det stadige utvidelser av kvinners rettigheter i både Norge og Storbritannia, spesielt innenfor økonomiske rettigheter. Det er også på dette tidspunktet at kvinner i større grad enn tidligere begynner å kritisere sine manglende rettigheter. I Norge kommer Amtmandens Døttre av Camilla Collett ut i 1854-55, og regnes som starten på kvinners kamp for økte rettigheter i Norge. I Storbritannia blir kvinners rettigheter for alvor et tema på 1850-tallet. Kvinner av høyere sosiale lag begynte å motsette seg kjønnsrollene og tilhørende forventninger. Det er derfor nødvendig å starte perioden såpass tidlig på 1800-tallet. I Storbritannia starter diskusjonene om kvinnestemmerett i Parlamentet allerede i 1865, da John Stuart Mill, som åpent støttet kvinners rett til å stemme, ble valgt inn i nasjonalforsamlingen. I Norge blir kvinnestemmerett behandlet i Stortinget for første gang i 1890, med Viggo Ullmann som kvinnes viktigste støttespiller. Mens Norge innførte allmenn stemmerett i 1913, måtte man vente helt til 1928 i Storbritannia for det samme. Dermed er 1930 et naturlig avslutningspunkt.

Jeg har valgt å avgrense oppgaven geografisk til å hovedsakelig ta for seg stemmerettskampen i hovedstedene i begge land. Det vil si at jeg har fokusert på Oslo i Norge og London i Storbritannia. Jeg har i enkelte tilfeller tatt med lokale stemmerettsforeninger, med hovedfokus på de nasjonale. Jeg har dessuten utelukkende fokusert på England, da det plass- og tidsmessig ikke ville latt seg gjøre å undersøke stemmerettskampene i Wales og Skottland også.

1.3 Problemstillinger

Hovedproblemstillingen i denne masteroppgaven er: *Hvilke forskjeller og likheter var det mellom stemmerettskampene i Norge og Storbritannia?* Stemmerettskampen vil bli sett i lys av fremveksten av motoffentligheter mot den maskuline borgerlige offentlighet, forandring i den politiske kulturen, ulike samfunnsidealene og organiseringsmetoder blant stemmerettsforeningene, med vekt på forskjeller og likheter. Hvert kapittel vil derfor ha hvert sitt arbeidsspørsmål knyttet til hovedproblemstillingen:

- Kapittel 2: *Hva var forskjellene og likhetene mellom kvinneidealene, borgeridealene og den politiske kulturen i Norge og Storbritannia?*
- Kapittel 3: *Hvilke forskjeller og likheter var det mellom kvinnes deltagelse i den kulturelle, den religiøse og den økonomiske offentlighet? Hvilken offentlighet hadde størst betydning for innføringen av kvinnestemmerett i Norge og Storbritannia, og var det forskjell mellom landene på dette punktet?*
- Kapittel 4: *Hvilke forskjeller og likheter var det mellom de politiske partienes innstilling til kvinnestemmerett og argumentene for og imot?*
- Kapittel 5: *Hvilke forskjeller var det mellom stemmerettsforeningene, basert på faktorene organisering, mål og virkemidler? Kan mobiliseringsteorien forklare hvorfor stemmerettsforeningene oppstod da de gjorde og hvilke virkemidler de brukte?*

1.4 Tese

Jeg forventer å finne flere forskjeller enn likheter mellom stemmerettskampen i Norge og Storbritannia. Dette er på bakgrunn av det jeg vet om stemmerettskampene fra før av og at Norge og Storbritannia som samfunn generelt har vært relativt ulike. Jeg forventer å finne store forskjeller mellom Norge og Storbritannias stemmerettsforeninger. Mens den britiske stemmerettskampen ble preget av militante aksjoner, benyttet den norske stemmerettskampen seg av lovlige metoder. Disse områdene er godt utforsket hver for seg, så derfor forventer jeg ikke at denne sammenligningen vil endre noe på dette synet. Andre ulikheter jeg forventer å finne er mellom kvinne- og borgeridealene, og kvinners plass i det offentlige. Jeg vil anta at Norge og Storbritannia hadde ganske ulike kvinneidealer, basert på at samfunnene var ulike. Storbritannia ble vanligvis mer påvirket av det europeiske kontinentet enn Norge, noe jeg derfor tror kan ha bidratt til at landene fikk ulike kvinneidealer. Av samme grunn til jeg at borgeridealene var ulike. Disse idealene oppstod i forkant av perioden, og var derfor ganske sementerte da stemmerettskampen oppstod. Av likheter forventer jeg å finne at politikernes argumenter for og imot kvinnestemmerett var ganske like og at de norske politiske partiene hadde lik innstilling til kvinnestemmerett som sine britiske samsvar. Dette baserer jeg på at jeg antar at de politiske partiene hadde samme idégrunnlag, det være seg konservativisme,

liberalisme eller marxisme. Derfor vil jeg anta at argumentene for og imot var ganske like også.

1.5 Forskningssituasjon

Siden min fremstilling er basert på andres forskningsarbeider, er det nødvendig for meg å ha en detaljert presentasjon av forskningssituasjonen på feltet til stemmerettsforskningen. Tradisjonelt ser det ut til at forskerne enten har fokusert på indre eller ytre forhold, eller vært aktør- eller strukturorienterte.

I Norge har to verk stått sentralt innenfor historieforskningen på kvinnesak og kvinnestemmerett: Anna Caspari Agerholts *Den norske kvinnebevegelses historie* fra 1937, og Aslaug Moksnes' *Likestilling eller særstilling?* fra 1984. Verkene tar ikke direkte for seg stemmerettskampen, men ser det i sammenheng med kvinnesaksbevegelsen. Dette har vist seg å være et gjennomgående tema i norsk forskning på kvinnestemmerett. Stemmeretten har også blitt overflatisk behandlet i diverse oversiktsverker, som Ida Blom og Sølvi Sogners *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* fra 1999 og Hilde Danielsen o.fl. *Norsk likestillingshistorie 1814-2013* fra 2013. Få tar for seg kvinnestemmeretten eksplisitt, som Anne Gammes hovedfagsoppgave fra 2001 og Brit Stuksruds doktorgradsavhandling fra 2008. Mye av forskningen er dessuten basert på funnene i Agerholts og Moksnes' verker. Bakgrunnen for dette kan være at kildegrunnlaget for stemmerettskampens historie i Norge allerede er så godt utforsket, men dette problemet vil bli grundigere behandlet senere i kapittelet. Siden denne oppgaven baserer seg på tidligere forskningsarbeider, faller den derfor inn i samme tradisjon som resten av forskningen på kvinnestemmerett, dog med et nytt fokus.

Storbritannia, på den annen side, har en rik og variert tradisjon innen stemmerettsforskningen og behandler flere ulike temaer knyttet til stemmerett. Medlemmene og lederne i Women's Social and Political Union, også kalt suffragettene, har vært et populært forskningstema, særlig innen populærvitenskapen. Nyere forskning har fokusert mer på National Union of Women's Suffrage Societies rolle i stemmerettskampen, deres nyskapende strategier og samarbeid med Labour Party, fremfor å fokusere på individer.² Mens den norske forskningen har fokusert på stemmerettsforeningene, de kvinnelige lederne og litt mer

² Smith 2014: 4

sporadisk politikerne, har den britiske forskningen hatt et bredere spektrum. Forskningen har også fokusert mer på kjønn og sosiale klasser enn den norske forskningen har. I Norge er det hovedsakelig kvinner av middelklassen og borgerskapet som får fokus. Historikerne i Storbritannia har i større grad fått frem arbeiderklasse- og bondekvinnenes historier, i tillegg til stemmerettsmotstanderne. Det første standardverket i britisk forskning på kvinnestemmerett er Constance Rovers *Women's suffrage and party politics in Britain 1866-1914* fra 1967. Dette er en fremstilling av stemmerettsforeningenes forhold til og samarbeid med de ulike politiske partiene i Storbritannia.

Forskningen i både Norge og Storbritannia har fokusert på kvinnestemmerettsforeningene og deres organisering, demonstrasjonsmetoder, ledere og samarbeid med eller motstand mot politikerne. Noen har konsentrert seg om ytre forhold. Disse viser hvilke samfunn kvinnestemmerettsforeningene oppstod og virket i, utfordringer de hadde og hvilket forhold de hadde til politikerne.³ Andre har fokusert på de indre forholdene: Maktkampene som utspilte seg innad i stemmerettsforeningene, splittelser, foreningenes ledere og de deltagende kvinnene.⁴

I Norge og Storbritannia har forskerne hovedsakelig vært aktørorienterte. Stemmerettsforeningene, deres ledere og politikerne har vært mer fremtredende i forskningen, mens strukturene har ligget mer som et bakteppe og blitt viet lite oppmerksomhet. Det nærmeste en kommer et strukturorientert forskningsarbeid i Storbritannia er Constance Rovers *Women's Suffrage and Party Politics in Britain 1866-1914*.⁵ Her forsøker Rover å gi et godt innblikk i strukturene stemmerettskampen virket i, men aktørene er allikevel mer fremtredende. En årsak til at forskningen har vært så aktørorientert kan være at det er det naturlige perspektivet. Selv om stemmerettskampen hadde som mål å forandre strukturene i samfunnet, var det aktørene som drev frem denne forandringen, ikke strukturene i seg selv.

I Storbritannia har enkelte historikere senere satt mer fokus på tidligere oversette aktører: stemmerettsmotstandere og arbeiderkvinner.⁶ Særlig har den nye forskningen på arbeiderkvinnene introdusert nye aktører og gitt et alternativt bidrag til stemmerettshistorien,

³ Rover 1967; Pugh 2000; Agerholt 1937; Gamme 2001; Hume 1982; Harrison 1978; Blom 2013; Larsen & Øksendal 2013

⁴ Pugh 2001; Moksnes 1984; Folkvord 2013; Crawford 2013; Liddington & Norris 2000; Rosen 1974

⁵ Rover 1967

⁶ Harrison 1978; Liddington & Norris 2000; Bush 2007

ved å utfordre synet om at stemmerett var noe bare middelklassens kvinner i London var opptatt av. Noen norske historikere har fokusert mer på selve kvinnesaksbevegelsen som aktør, og i mindre grad stemmerettsforeningene.⁷ Eirinn Larsen og Lars Øksendal har i sin artikkel *De glemte kvinnevalgene* valgt et mer strukturorientert perspektiv. De legger vekt på at det var økonomisk uavhengighet som først var viktig for «erhvervsen av politiske rettigheter», selv om dette ble mindre viktig i tiden før 1913.⁸ De har vist at “det økonomiske prinsippet var motivet bak de første utvidelsene av stemmeretten til fordel for norske kvinner.”⁹ Antallet norske og britiske kvinner som drev forretninger økte jevnt i løpet av 1800-tallet¹⁰, og den økende økonomiske selvstendigheten bidro til at kvinnene i større grad enn tidligere tredde inn i offentligheten.¹¹

1.6 Teori og begrepsavklaring

I min undersøkelse av dette temaet har jeg funnet ut at det er få teorier i bruk i forskningen. I en mailkorrespondanse med professor John Tosh ble jeg gjort oppmerksom på at historikerne som forsker på den britiske stemmerettskampen er, som alle historikere, påvirket av teori, men at få av dem er eksplisitte i sin bruk av teori og refererer sjelden til teoriene de bruker i forskningen.¹² Denne korrespondansen stemmer overens med mine egne funn om at det er lite teori som eksplisitt brukes på dette feltet, da jeg i mine egne undersøkelser knapt har funnet noen referanser til teoretiske rammeverk innenfor britisk stemmerettsforskning. Dette er noe som også har preget norsk kvinne- og kjønns historie fra starten opp til i dag. Det er varierende hvor tydelig kjønns teori er i historikernes tekster.¹³ Mangelen på teori har vist seg innenfor forskning på stemmerettskampen i Norge, hvor jeg knapt har funnet noen eksplisitt bruk av teori eller referanser til teori. Dette Det har derfor vært vanskelig å finne et teoretisk rammeverk å bruke i masteroppgaven. Jeg fant til slutt to teorier som jeg mener vil hjelpe meg i min sammenligning. Dette delkapittelet vil ta for seg disse teoriene. De er Jürgen Habermas’ teori om den borgerlige offentlighet og Anthony Oberschalls mobiliseringsteori,

⁷ Agerholt 1937; Moksnes 1984

⁸ Larsen og Øksendal 2013: 586

⁹ Larsen og Øksendal: 569

¹⁰ Larsen 2012: 129-130

¹¹ Larsen 2010: 121

¹² John Tosh i en mailutveksling 31. Mars til 10. April 2016.

¹³ Larsen 2013: 175

samt kritikk rettet mot begge teoriene. Jeg vil også gi en kort definisjon av begrepet demokratisering.

Teorien om borgerlig offentlighet vil bli viktig for denne oppgaven, da den borgerlige offentligheten påvirket samfunnet kvinnene levde i. Den la begrensninger på kvinners bevegelser i det offentlige, og gjorde det vanskeligere for dem å uttale seg og å oppholde seg utenfor hjemmet. For kvinnene ble adgang til stemmerett det samme som adgang til samfunnet og offentligheten. Ved å bli utestengt fra dette, var de også utestengt fra å bestemme over egne liv. Den danner derfor et rammeverk for undersøkelsen, og vil særlig brukes i kapittel 3, *Kvinner i offentligheten*. Mobiliseringsteorien vil være viktig for å si noe om stemmerettsbevegelsenes indre forhold. Jeg håper at den kan bidra til å forklare hvorfor stemmerettsforeningene oppstod og hvilke virkemidler de brukte, både i Norge og i Storbritannia. Den vil derfor brukes i kapittel 5, *Stemmerettsforeningene – Organisering, mål og virkemidler*.

Den borgerlige offentlighet er et begrep definert av Jürgen Habermas. På 1700- og 1800-tallet skapte borgerskapet i Vest-Europa en ny offentlighet, som viste seg i blant annet teatre, kaffehus, foreninger, aviser og skrifter. Disse institusjonene fremmet en åpen og tilgjengelig debatt, og opinionsdannelse. De bidro til å åpne deler av borgerskapets lukkede sfærer, men skapte samtidig et klart skille mellom privat og offentlig liv i borgerskapet.¹⁴ Kvinnene hørte til den lukkede, private sfæren, mens mennene fritt kunne bevege seg mellom denne og den åpne, offentlige sfæren. Begrepet er blitt kritisert for å være uklart definert, både når det gjelder meningsinnhold og struktur og fysisk avgrensning. Den svenske historikeren Karin Sennefelt har argumentert for at det vil være mer hensiktsmessig å snakke om ”offentliga rum”, konkrete offentlig samlingssteder, og ”social praxis” fremfor offentlighet.¹⁵ Men både offentlighet og offentlige rom dekker som begreper mye av det samme, som arenaer for offentlig meningsutveksling som mange innbyggere innenfor et geografisk område har hatt fysisk tilgang til, og fremveksten av et skille mellom privat og offentlig sfære. Offentlighet dekker også mer enn offentlige rom, som for eksempel aviser og tidsskrifter, som står utenfor en fysisk og geografisk avgrensning.¹⁶ Habermas har også fått kritikk for å utelate andre offentligheter, som arbeiderklassens offentlighet, og å overse at disse andre offentlighetene

¹⁴ Habermas 2002

¹⁵ Sennefelt 2011: 20-37

¹⁶ (B) Dørum 2014: 10

konkurrerte eller var i konflikt med hverandre.¹⁷ Jeg vil vise senere i denne masteroppgaven at kvinner var deltagere i flere offentligheter og skapte egne offentligheter der de ikke fikk tilgang på den mannlige, borgerlige offentligheten.

Teorien om mobilisering av ressurser handler om at kollektiv handling er en logisk reaksjon på forhold i samfunnet. Fokuset er på hvordan mennesker gjennom mobilisering og organisering deltar i en kollektiv handling.¹⁸ Anthony Oberschall, en innflytelsesrik forsker innenfor dette feltet, har ressurser som fundament. Disse ressursene kan være materielle, som jobber, inntekt og sparepenger, eller immaterielle, som autoritet, tillit og ferdigheter. I denne sammenheng betyr mobilisering at en misfornøyd gruppe samler og investerer overnevnte ressurser for å nå et felles mål.¹⁹ Oberschall skriver at det, i motsetning til hva en skulle tro, er i økonomiske fremgangstider at folk organiserer seg og gjør opprør, ikke i nedgangstider. I nedgangstider har folket nok med å klare seg, men i oppgangstider har folket mer fritid, overskudd av energi og materielle ressurser.²⁰ Oberschall skriver også at det er i samfunn hvor konfliktgruppen eller samholdet blir utestengt fra andre grupper eller sosiale lag at kollektiv protest mest sannsynlig vil skje.²¹ Sosiolog Inger Furseth skriver at teorien har fått kritikk for å anse aktørenes motivasjon for å være drevet av egeninteresse, og for å redusere sosiale aksjoner til instrumentell rasjonalitet. Oberschall har også blitt kritisert for å overse at mennesker kan gruppere seg rundt ideer, ikke bare mål og ressurser. Furseth skriver så at Oberschall likevel anerkjenner de interne så vel som de eksterne begrensningene som begynnende sosiale bevegelser møter.²² Flere bøker har tatt opp at stemmerettsforeningene gikk igjennom faser preget av oppløsning, konflikter, men også samarbeid.²³ Denne teorien vil bli sett opp mot stemmerettsforeningene i kapittel fem.

Med demokratisering menes i denne oppgaven en prosess som gir økt politisk frihet til en stadig større del av befolkningen, slik Knut Dørum definerte det i sin artikkel.²⁴ Denne økte politiske friheten tar form i utvidelse av stemmeretten til kvinner; først ved lokale valg, så ved rikstingvalg. Den tar også form i at kvinnene i økende grad kom inn i offentligheten.

¹⁷ Dørum 2013: 98

¹⁸ Furseth 2002: 30

¹⁹ Oberschall 1973: 28-29

²⁰ Oberschall 1973: 115

²¹ Oberschall 1973: 121

²² Furseth 2002: 30-31

²³ Agerholt 1937; Crawford 2013; Gamme 2001; Hume 1982; Moksnes 1984; Pugh 2000

²⁴ Dørum 2013: 92

1.7 Metode og kildebruk

Metoden i denne masteroppgaven vil være en undersøkelse av tidligere forskningsarbeider. Undersøkelsen vil bestå i å samle informasjon som vil være grunnlag for komparasjonen. Jeg vil også benytte meg av komparativ metode, hvor jeg systematisk gjennom hvert kapittel setter funnene fra Norge og Storbritannia opp mot hverandre og sammenligner dem. Sammenligningen vil bli sett opp mot problemstillingen og arbeidsspørsmålene, og brukt til å svare på disse. Denne oppgaven bruker forskningslitteratur som kilder og er av den grunn ikke en primærkildestudie. Kildekritikken vil derfor bli rettet mot forskningslitteraturen.

Komparativ metode er å systematisk sammenligne minst to ulike enheter av samme art med hverandre.²⁵ I denne masteroppgaven er det to ulike stemmerettskamper som sammenlignes. Ifølge Leidulf Melve har historikere, frem til 2009, til gode å omfavne komparativ historie. Det har vært få systematiske sammenligningsarbeider i vestlig historieforskning, også i Norge og Skandinavia.²⁶ En av årsakene til at historikere har vært skeptisk til komparativ historie er kravet til abstraksjon. For å kunne foreta en god sammenligning, kreves det et høyt abstraksjonsnivå.²⁷ Dette er en utfordring denne masteroppgaven har hatt. Det viste seg tidlig at antall sammenligningsområder i oppgaven måtte begrenses for å kunne foreta en bedre abstraksjon av de valgte områdene. Dette kan ha påvirket oppgaven og gjort sammenligningen mindre nyansert. Dette er allikevel ifølge Knut Kjeldstadli en vanlig fremgangsmåte innenfor komparativ historie. Forskere velger seg et hovedstudieobjekt, som de så sammenligner med andre på de punkter det er avgjørende å prøve. Dette blir gjort for å gjøre arbeidet overkommelig, og sikre god forskningsøkonomi og sikkerhet i resultatene.²⁸ En annen utfordring ved komparativ historie er at kravet til abstraksjon gjør at man sjelden får sammenlignet mer enn to enheter.²⁹

Hovedutfordringen i kildesituasjonen er at oppgaven baserer seg på andres undersøkelser. Historikere blir påvirket av ulike faktorer når de skriver, noe som kan vise seg i hva de velger å ta med og hva de velger bort. Det vil derfor være viktig å være bevisst hvilken tradisjon eller eventuelt polisk ståsted forskerne skriver ut fra. Kvinnefrigjøringen på 1970-tallet var i

²⁵ Kjeldstadli 1999: 257

²⁶ Melve 2009: 62

²⁷ Melve 2009: 66

²⁸ Kjeldstadli 1999: 260

²⁹ Melve 2009: 68

stor grad et prosjekt født av venstresiden i politikken. Dette viste seg også i den tidlige forskningen på kvinnehistorie, som ble påvirket av kvinnekamp og klassekamp. Litteraturen jeg har benyttet meg av har også hatt et stort spenn i alder: Fra 1930-tallet til forskningsarbeider utgitt dette året; 2016. På disse 86 årene har det skjedd mye i historiefaget. Det tydeligste er at mesteparten av litteraturen naturlig nok kommer etter at feltet kvinnehistorie oppstod på 1970-tallet. Et annet punkt er at flere gruppers bidrag til stemmerettskampen har blitt undersøkt de siste 30 årene, og at temaet dermed har blitt mer nyansert.

En annen utfordring har vært den store skjevfordelingen i materiale. Stemmerettshistorie er et mye mer utforsket felt i Storbritannia enn i Norge, noe som også viste seg i min innhenting av informasjon. Dette var en overraskelse. Flere av verkene som omhandlet selve stemmerettskampen i Norge bygger på hovedsakelig ett standardverk: Anna Caspari Agerholts *Den norske kvinnebevegelsens historie*. Det har derfor kommet lite ny forskning på stemmerettskampen. Dette gjorde enkelte emner i masteroppgaven vanskeligere å undersøke fordi jeg hadde mye mer stoff på britisk side, men lite fra Norge. Et eksempel er forskningen på religiøse kvinners rolle i stemmerettskampen, hvor det er gjort svært lite i Norge. Jeg opplevde også det motsatte, å finne mer på norsk side enn britisk, men dette var sjeldnere.

1.8 Disposisjon

Denne masteroppgaven vil bli delt inn i seks kapitler. Det første er dette introduksjonskapitlet. Det andre er et kapittel om kvinne- og borgeridealene, og endringen i den politiske kulturen. Det tredje har kvinner i offentligheten som tema, med fokus på kulturell, religiøs og økonomisk offentlighet. Kapitlet vil også nærmere ta for seg teorien om borgerlig offentlighet. Det fjerde kapitlet vil ta for seg argumenter for og imot kvinnestemmerett og de politiske partienes syn på og støtte til kvinnestemmeretten. Det femte kapitlet har stemmerettsforeningene som tema. Det sjette, og siste, kapitlet er konklusjonen, hvor hovedproblemstillingen vil bli besvart. Gjennom kapittel to til fem vil det foretas en pågående komparasjon mellom Norge og Storbritannia.

Kapittel 2: Kvinneideal, borgerideal og politisk kultur i endring

2.1 Innledning

Dette kapittelet vil ta for seg Norge og Storbritannias kvinneideal, borgerideal og politiske kultur, i tillegg til å gjøre rede for demokratiseringsprosessen som pågikk i perioden oppgaven omhandler. De tre førstnevnte var viktige faktorer for stemmerettskampene i begge land og bidro til å legge føringer for hvordan stemmerettsbevegelsene handlet, mens demokratiseringsprosessen var et viktig bakteppe. Arbeidsspørsmålet i dette kapittelet er: *Hva var forskjellene og likhetene mellom kvinneidealene, borgeridealene og den politiske kulturen i Norge og Storbritannia?* Faktorene vil undersøkes hver for seg, for så å bli sammenlignet.

Stemmerettskampen oppstod i en tid hvor landene ble stadig mer demokratisert og kvinnene kunne bruke forandringens kraft til sin fordel. Det britiske viktorianske og det norske borgerlige kvinneidealet var en motkraft som påvirket stemmerettskampen. Kvinnene skulle, ifølge dette idealet, holde seg til den private sfære og ikke legge seg opp i politikk, økonomi eller andre felter som mennene hadde ansvar for. Det var helt utenkelig at en kvinne kunne være en offentlig person. Det lå ikke i hennes natur. Der det å delta i det offentlige var en stolthet for menn, var en offentlig kvinne det samme som en prostituert.³⁰ Et annet hinder kvinnene møtte var borgeridealet. Både i Norge og i Storbritannia var det å være en borger tett knyttet til kjønn. Dette gjorde innføringen av stemmerett vanskeligere, da borgeridealet enten måtte fornyes til å inkludere kvinner eller fjernes. Den tredje viktige faktoren i stemmerettskampen var den politiske kulturen i begge land. På tidspunktet stemmerettsbevegelsen oppstod var den politiske kulturen i hele Europa i endring og landene gikk igjennom en demokratiseringsprosess. Stemmerettsbevegelsen oppstod altså i en periode hvor det politiske landskapet endret seg, noe de kunne bruke til sin fordel.

2.2 Kvinneidealene

Kvinneidealene spilte en viktig rolle i kampen for kvinnestemmerett. De var hindre for kvinnenes oppnåelse av statsborgerlige rettigheter og en konstant motstander for kvinnene

³⁰ Landes 1988: 3; Hagemann 2005: 241

som var aktive i stemmerettskampen. De la føringer for hvordan en kvinne skulle være og var bakgrunnen for all kritikken og latterliggjøringen kvinnene fikk av sine meningsmotstandere. De er viktig å undersøke da de var allestedsnærværende i stemmerettskampen, det være seg eksplisitt eller implisitt. Idealene endret seg lite i perioden oppgaven undersøker, men de ble med tiden mindre viktige som motargumenter mot kvinnestemmerett.³¹

På slutten av 1700-tallet dukket det opp et nytt kjønnssyn: tokjønnsmodellen. Før tokjønnsmodellen oppstod var det rådende kjønnssynet ettkjønnsmodellen.³² Mens kvinner og menn var ”speilbilder” av hverandre i ettkjønnsmodellen, definert av legen Claudius Galenus i det andre århundre, etablerte tokjønnsmodellen et skarpt spill mellom menn og kvinner. Historiker Thomas Laqueur har vist en gradvis overgang fra ettkjønnsmodellen til tokjønnsmodellen.³³ Med fremveksten av dette kjønnssynet ble den ideelle mann og kvinne tilegnet andre egenskaper enn tidligere. I denne modellen var kvinner og menn hverandres rake motsetninger. Disse forskjellene viste seg ikke bare fysisk. De viste seg også psykologisk, i sinnelag og lynne. Menn var aktive, rasjonelle og konstante. Kvinner var passive, emosjonelle og variable.³⁴ Hvorvidt disse kjønnsmodellene var allment aksepterte er usikkert, men John Tosh skriver at det er klart at de var mest gangbare hos den utdannede eliten i Storbritannia.³⁵ Dette gjelder også hos den norske utdannede eliten, hvor de nye kvinne- og mannsidealene kom til å legge føringer for hvordan særlig kvinner skulle oppføre seg.

I den første halvdel av 1800-tallet ser vi tendensene til et nytt kvinneideal i Storbritannia: det viktorianske kvinneidealet. Mary Poovey skriver at særlig morsinstinktet ble det som definerte kvinnens natur over noe annet. Det var dette instinktet som gjorde kvinner selvoppofrende og ømme i stedet for egoistiske og aggressive, som var egenskaper knyttet til menn.³⁶ Diktet *The Angel in the House* fra 1852 av Coventry Patmore har blitt stående som den fremste representasjon av det viktorianske kvinneidealet. I dette diktet blir kvinnen i huset fremstilt som en engel og den perfekte kvinne. Diktets tittel ble senere brukt om kvinner som representerte det kvinnelige ideal, en kvinne som var svært dedikert til sine

³¹ Dette vil jeg gå nærmere inn på i kapittel fire

³² I denne modellen var kvinner ”innovervrengete” menn og hadde akkurat de samme kjønnsorganene som menn, bare på feil sted. Eggstokkene tilsvarte testiklene, vagina tilsvarte penis og så videre. I denne modellen stod mannens kropp høyere enn kvinnen. Laqueur 1992: 4

³³ Laqueur 1992

³⁴ Tosh 2005: 68-69

³⁵ Tosh 2005: 68

³⁶ Poovey 1988: 6-7

barn og ektemann, og selvoppofrende. Den viktorianske kvinne og mors jobb var å være en mannens klippe; en som kunne frigjøre hans tanker fra bekymringer og vulgaritet, og vise en ”ren” kjærlighet fri fra seksualitet eller lidenskap.³⁷ Et dikt, skrevet av Lord Alfred Tennyson, oppsummerer idealet ganske enkelt:

Man for the field and woman for the hearth;
Man for the sword, and for the needle she;
Man with the head and woman with the heart;
Man to command and woman to obey;
All else confusion.³⁸

Det viktorianske kvinneidealet var i all hovedsak et middelklassefenomen, men de hentet idégrunnlaget fra overklassen.³⁹ Det viktorianske kvinneidealet viste seg i flere aspekter av kvinners liv. Det begrenset deres bevegelser, liv, arbeidsmuligheter og ytringsfrihet. Den økende velstanden i middelklassen etter den industrielle revolusjon gjorde at tjenerhold og masseproduksjon av varer ble normalt, noe som dermed førte til at kvinnene ikke lenger hadde behov for eller kunne arbeide.⁴⁰ Slik ble kvinnene satt på sidelinjen og hadde i teorien ikke noe annet valg enn å bli husmødre på heltid.

Kvinneidealet i Norge var mest virksomt hos borgerskapet, og har derfor blitt kalt det borgerlige kvinneidealet. I løpet av 1700- og 1800-tallet ble gifte kvinner i økende grad henvist til hjemmet og svært få av dem hadde lønnet arbeid. Knut Dørum skriver at dette hovedsakelig var et byfenomen.⁴¹ Likhetene med det viktorianske kvinneidealet er ganske klare. Kvinnene skulle oppdras i rollen som mødre og hustruer, som Camilla Collett skrev i *Amtmannens Døtre*: ”Vår Bestemmelse er at giftes”.⁴² Det borgerlige kvinneidealet tilsa at kvinner ikke skulle være yrkesaktive eller delta i offentligheten. Kvinnen fikk rollen som nasjonens mor og ansvaret for Mannens dannelse.⁴³ Ingeborg W. Ovesen skriver at en kvinne skulle være ”kjærlig, øm, myk og oppofrende. Hennes fremste oppgave var å skape et lunt

³⁷ Hall 1992: 61

³⁸ Tennyson 1847: 116

³⁹ Hall 1992: 62

⁴⁰ Hall 1992: 62

⁴¹ (A) Dørum 2014: 38-39

⁴² Collett 1854/1855

⁴³ Hagemann 2005: 241

hjem for mann og barn, og hun kunne fylle fritiden sin med å spasere, brodere eller gå på visitter.”⁴⁴ Dette kvinneidealet kunne spores tilbake til *Hustavlen* i Luthers lille katekisme og var en del av konfirmasjonsundervisningen for norsk ungdom. Denne teksten bidro til å befeste ideen om at mannens plass var i det offentlige og kvinnens plass var i det private.⁴⁵ Fremveksten av dette idealet henger, som i Storbritannia, sammen med endringene i økonomien. Med økt velstand og en ny middelklasse hadde familien råd til at kvinnen kunne gå hjemme og i likhet med Storbritannia fikk middelklassen i Norge et skarpere skille mellom privat og offentlig sfære.⁴⁶

Det borgerlige og det viktorianske kvinneidealet ble utfordret på slutten av 1800-tallet. Kritiske stemmer, både menn og kvinner, begynte å gjøre seg hørt. Fra 1870- og 1880-tallet blir det en økende opposisjon mot det borgerlige kvinneidealet, særlig i byene. Der var det flere yrkesaktive kvinner og et høyere utdanningsnivå. Denne økende opposisjonen hadde sammenheng med økt yrkesaktivitet utenfor husholdet, og fremveksten av nye verdier og normer knyttet til individets frihet, muligheter og likhet.⁴⁷ I Storbritannia var de første feministene, ”the ladies of Langham Place”, blant de første til å utfordre kvinneidealet i 1858. Ved å åpent uttale seg og publisere sitt eget tidsskrift, *English Woman's Journal*, brøt de direkte med samfunnets forventninger og krav.⁴⁸ En annen som kritiserte idealet var filosofen og parlamentspolitikeren John Stuart Mill. I 1869 publiserte han boken *The Subjection of Women*, som argumenterte for full likestilling i ekteskapet og en stopp av alt som begrenset kvinners muligheter utenfor hjemmet. Boken fikk også stor innflytelse i Norge.⁴⁹ I Norge var det kvinnelige forfattere som Camilla Collett og Amalie Skram som først åpent utfordret kvinneidealet ved å publisere bøker under eget navn. Kvinnesaksgruppen *Skuld*, forgjengeren til *Norsk Kvinnesaksforening*, var også en tidlig utfordrer. Kvinnene begynte å tale imot idealet, både privat og offentlig. Knut Dørum skriver at det nok ikke var en tilfeldighet at menn stadig understreket at kvinner ikke skulle tale i forsamlinger. Det var en reaksjon på en kvinnelig opposisjon, og det vitner trolig om at ”kvinner var i ferd med å få omdefinert sin rolle, og at de fikk økt tilgang til offentligheten”.⁵⁰

⁴⁴ Owesen 2013: 117

⁴⁵ (B) Larsen 2014: 528

⁴⁶ (A) Dørum 2014: 40

⁴⁷ (A) Dørum 2014: 45

⁴⁸ Holcombe 1973: 5-6

⁴⁹ Blom 2013: 515

⁵⁰ (A) Dørum 2014: 44-45

Det er tydelig at kvinneidealene i Norge og Storbritannia var svært like. Dette er ingen overraskelse, da fremveksten av dette idealet og den økende maskuliniseringen av den borgerlige offentligheten var tilstede som fenomen i Vest-Europa og Nord-Amerika fra slutten av 1700-tallet.⁵¹ Dette var altså i hovedsak et vestlig fenomen, noe som forklarer hvorfor idealene i Norge og Storbritannia var så like. Et annet ideal som også vokste frem på 1700-tallet i Vest-Europa og Nord-Amerika var borgeridealet. Mens kvinneidealene hadde mye til felles og endret seg lite i perioden oppgaven undersøker, var situasjonen en annen for borgeridealene.

2.3 Borgeridealene

Borgeridealet var et annet hinder kvinnene møtte på veien mot stemmerett. Dette idealet viste seg på flere områder, da det å være en borger var en sammensatt rolle. Jeg vil først presentere borgeridealene i Norge og Storbritannia og hva idealene innebar, før jeg diskuterer hvorvidt idealene endret seg i perioden oppgaven omhandler.

Tidligere på 1800-tallet hadde det vokst frem et felleseuropeisk borgerideal, dog med lokale variasjoner. Hovedtrekkene hos idealborgeren var at *han* var økonomisk selvstendig, hadde utdanning og dannelse, var selveiende og hadde stemmerett og var valgbar.⁵² At borgeren var en mann ble tatt for gitt. Dette var et resultat av maskuliniseringen av den borgerlige offentligheten og fremveksten av nye kjønnsideal. Idealet oppstod samtidig som et nytt maskulinitetsideal vokste frem, hvor mannen gikk fra å være en høflig og følsom gentleman til å bli en røff mann med kontroll over følelsene.⁵³ Utdanning var viktig, fordi det var viktig at borgeren kunne gjøre seg opp en egen mening og ikke la seg påvirke av partier eller andre aktører.⁵⁴ Av samme grunn var det viktig at han var økonomisk selvstendig, så han ikke kunne utnyttes av mektige patroner eller arbeidsgivere. I Norge ble borgeridealet særlig knyttet til det maskuline, og da var det den barske og hardnakkede mannen som var idealet.⁵⁵ I Storbritannia var borgeridealet i tråd med det felleseuropeiske idealet.

⁵¹ Dørum 2016: 136

⁵² Seip 1974: 106ff; Dørum 2016: 105

⁵³ Hall 1992

⁵⁴ Kahan 2003: 26

⁵⁵ Seip 1974: 92-93; Dørum 2016: 136-137

I Norge endret borgeridealet seg på ett punkt: kjønn. Da det ble innført begrenset kommunal stemmerett for kvinner i 1901, var dette på bakgrunn av de andre kriteriene for borgeridealet. Men begrepet borger hadde blitt utvidet til å også gjelde kvinner. Kvinnene som fikk stemme hadde formue eller betalte skatt og var derfor økonomisk ansvarlige mennesker. Francis Hagerup sa under debatten om begrenset kommunal stemmerett i 1901 at det var innlysende at kvinner som betalte skatt, burde kunne delta i bestemmelsen av hvordan disse midlene skulle brukes.⁵⁶ Borgerbegrepet hadde dessuten vært under debatt fra 1895, da særlig Ole Anton Qvam rettet kritikk mot den diffuse bruken av begrepet i Grunnloven. Enkelte steder i loven omfattet begrepet borger både menn og kvinner, andre steder kun menn.⁵⁷ Eirinn Larsen og Lars Øksendal har vist at utvidelsene av kvinnestemmerett i Norge kom på bakgrunn av at kvinnene oppfylte det gamle borgeridealet. Borgeridealet gikk derfor ikke igjennom en forandring, men heller en tilpasning i Norge i perioden. Det hadde aldri blitt definert i §50 i Grunnloven at "Norske Borgere" gjaldt kun menn, selv om enkelte ønsket å innføre en slik definisjon i 1818.⁵⁸ Derfor kunne man tilpasse borgeridealet til å også gjelde kvinner, selv om det tidligere hadde vært sterkt implisert at kun menn kunne være borgere.

Det er ikke gjort en lignende undersøkelse i Storbritannia som den Larsen og Øksendal har gjort, men ved å se på stemmerettsutvidelsene og hvem som får stemmerett, ser jeg et lignende mønster i Storbritannia. Der fikk ugifte, skattebetalende kvinner stemme på lokalt nivå fra 1869 av. Med andre ord: på bakgrunn av de samme betingelsene som kvinnene i Norge fikk kommunal stemmerett i 1901. Det samme skjedde i 1918, da kvinner over en viss alder og med eiendom fikk stemme ved parlamentsvalg, i likhet med den censusbegrensede stortingsstemmeretten for norske kvinner i 1907. Deretter ble stemmeretten gradvis utvidet til alle kvinner hadde fått stemmerett på lokalt og nasjonalt plan. I motsetning til Norge, hvor det ikke ble definert eksplisitt at kun menn kunne være borgere, var det helt tydelig i Storbritannia at begrepet borger var knyttet til mannen. Det ble også eksplisitt skrevet i loven. Politikerne i Storbritannia var dessuten mye mer opptatt av kjønnsforskjeller og det ble, i følge Constance Rover, gjentatt til det kjedsommelige at kvinner ikke kunne være borgere på bakgrunn av sitt kjønn.⁵⁹ Stemmerett var altså et mannlige privilegium, i alle fall ved parlamentsvalg. Dermed passer ikke kvinnene inn i et britisk borgerideal. Så selv om kvinnene i Storbritannia oppfylte de samme kriteriene i borgeridealet som kvinnene i Norge,

⁵⁶ Thue 1972: 29

⁵⁷ Thue 1972: 22ff

⁵⁸ Lønnå 2015

⁵⁹ Rover 1967: 38

med unntak av kjønnskriteriet, måtte borgeridealet i Storbritannia gjennomgå en forandring fremfor en tilpasning for at kvinnene skulle få stemmerett.

Borgeridealet i Norge og Storbritannia var altså i prinsippet ganske like, men kom til uttrykk og ble brukt på ulike måter. I Norge var borgeridealet mer maskulint enn det britiske, men samtidig var ikke begrepet borger eksplisitt definert som et mannlige begrep i loven. Derfor var det enklere å tilpasse idealet til å også innlemme kvinner. I Storbritannia var det annerledes. Det britiske borgeridealet var i tråd med det generelle borgeridealet i Europa på samme tid, men det var ikke like knyttet til det maskuline som det norske borgeridealet. Borger som begrep var derimot sterkere knyttet til det mannlige kjønn i Storbritannia, der det var definert i loven som et mannlige begrep og det ble brukt som motargument mot kvinnestemmerett. Kvinner kunne ikke bli borgere, når begrepet var så sterkt knyttet til det mannlige. Det tok derfor lenger tid å endre det britiske borgeridealet, noe som kan ha bidratt til at det tok lengre tid før britiske kvinner fikk stemmerett. Et annet viktig aspekt var den politiske kulturen. I denne perioden endret den politiske kulturen seg, som en del av den pågående demokratiseringsprosessen.

2.4 Politisk kultur

Politisk kultur vil si normer for politiske handlinger og aksjoner som gjaldt utenfor maktapparatet rundt konge og regjering. Disse normene kunne redefineres som et resultat av politisk kamp mellom ulike grupper eller befolkning og styresmakter, eller de kunne selv være årsak til stridigheter.⁶⁰

I perioden 1850-1930 var den politiske kulturen i endring i både Norge og Storbritannia. Den politiske kulturen i begge land var preget av at den politiske og sosiale eliten styrte politikken. De fikk sine representanter valgt, gikk til angrep på meningsmotstandere og var skeptiske til reformer. I Storbritannia kom dette til syne i praksisen med "rotten boroughs" (råtne valgkretser) og mektige patroner, som kontrollerte hvem undersåttene stemte på, helt frem til hemmelige valg ble innført i 1872. Jens Arup Seip har hevdet at i Norge var det embetsmannsstaten som styrte politikken. Embetsmannsstaten styrte stortingsvalgene til sin fordel, var imot politisk agitasjon og organisering, og valgsamarbeid. Hver enkelt borger

⁶⁰ Dørum 2016: 8

skulle gjøre seg opp en mening uavhengig av andre.⁶¹ Det samme trekket ser vi i Storbritannia. Motstand mot partier stemmer overens med tanken om at hver enkelt borger skulle gjøre seg opp en uavhengig mening, uten å bli påvirket av partier eller andre aktører. Det var viktig for politikerne å være uavhengige, da det viste at de var frigjorte fra påvirkning av andre og fragmenterte interesser.⁶² Seip skriver at i Norge kom motstanden mot partier fra to sider: frykten for at ”de mange svake” skulle rotte seg sammen mot ”de få opplyste” og frykten for at én enkelt mann kunne skaffe seg uberettiget innflytelse.⁶³ Det var først mot slutten av 1800-tallet, etter 1867, av partisystemet i Storbritannia som vi kjenner det i dag oppstod. Historiker Rohan McWilliam skriver at partidannelsen forandret den politiske kulturen, blant annet ved å gjøre politikk til noe som foregikk til enhver tid fremfor noe som bare foregikk i valgtider.⁶⁴ I Norge oppstod partiene først i 1883 og 1884. Uviljen mot politiske partier varte altså lenger i Norge enn i Storbritannia. Jeg mener at dette kan forklares med at ønsket om å være uavhengige stod mye sterkere i Norge, basert på erfaringene med å være i union med Danmark og så Sverige. Uavhengighet var viktig for nordmenn, og det var ikke tilfeldig at partiene oppstod i sammenheng med innføringen av parlamentarismen i Norge. En annen viktig faktor i endringen av den politiske kulturen var innføringen av hemmelige valg. Storbritannia innførte dette i 1872, mens Norge innførte det ni år senere, i 1885. Frem til da hadde valglistene vært åpne, så hvem som helst kunne se hva den enkelte hadde stemt. Denne ordningen var medvirkende til at patroner og embetsmenn kunne styre valgene i sin retning, da det var lett å holde kontroll på hvem som stemte hva.

Den politiske kulturen i Norge og Storbritannia gikk altså igjennom en endring i perioden, og på mange av de samme punktene. Begge landene hadde i begynnelsen av perioden en politisk kultur hvor eliten styrte politikken. Det var motstand mot valgsamarbeid og partidannelse. Det er ironisk at eliten hevdet at den ønsket at borgerne skulle gjøre seg opp egne og uavhengige meninger, når de selv la sterke føringer for hvem folket burde stemme på under valg. De var også motstandere av hemmelige valg, som er noe av det som sikrer frie valg best. En annen viktig endring av den politiske kulturen var innføringen av partisystemet. Dette forandret politikken i stor grad. Politikken gikk fra å være noe som foregikk før valg, til å være noe som foregikk hele tiden. Dette mener jeg var en viktig forutsetning for innføringen av kvinnestemmerett. For å endre folks oppfatning av saken, var kvinnene avhengige av at

⁶¹ Seip 1974; Seip 1981

⁶² McWilliam 2012: 48

⁶³ Seip 1974: 75

⁶⁴ McWilliam 2012: 47-48

politikk ble diskutert året rundt fremfor en gang hvert andre eller fjerde år. Å endre på to idealer som kvinneidealet og borgeridealet krevde jevnlig diskusjon, ikke sporadisk debatt. En negativ virkning av innføringen av partisystemet kan ha vært at debatten ble mer polarisert. Ved å bygge opp politiske blokker, ble forskjellene større mellom partiene. Dermed kunne det også bli vanskeligere å komme til enighet partiene seg i mellom. Å endre på et partis politikk ble også mer utfordrende. Tidligere, når hver politiker kun representerte seg selv og ikke et parti, var det enklere å endre mening. Med partier ble det vanskeligere, da et parti består av flere mennesker som må bli enige om å endre partiets politikk. Forskjellene mellom partiene i Norge var mindre enn de var i Storbritannia, noe som også kan bidra til å forklare hvorfor det tok lenger tid å innføre kvinnestemmerett i Storbritannia.⁶⁵ I Norge ble allmenn kvinnestemmerett innført enstemmig i 1913, mens det fremdeles var motstand, ti nei-stemmer, i Storbritannia i 1928.⁶⁶

Både endringen i den politiske kulturen og borgeridealet hang sammen med en demokratiprosess som påvirket hele Europa i samme periode. Neste delkapittel vil ta for seg demokratiseringen i Norge og Storbritannia.

2.5 Demokratisering

Den amerikanske historikeren Robert R. Palmer har hevdet at det skjedde en demokratisk revolusjon i Europa og Nord-Amerika på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet. Kampene dreide seg om å bli kvitt den mektige eliten som satt med makten alene, statens og makthavernes kontroll over folkeopinionen og enkelte personers og gruppers privilegier og særrettigheter. Målene var frihet og likhet for alle sosiale grupper.⁶⁷ Kampen for kvinnestemmerett må derfor sees i sammenheng med en generell demokratiseringsprosess og utvidelse av borgerrettigheter i store deler av Europa og i USA.

Jørgen Møller og Svend-Erik Skaaning skriver at stemmerett historisk sett enten har blitt ”erobret af masserne eller tilstået af magthaverne”.⁶⁸ Politiske og sivile rettigheter kommer som et resultat av styrkeprøver mellom makthaverne og folket. I de tilfellene hvor folket har

⁶⁵ Disse forskjellene vil jeg gå nærmere inn på i kapittel fem

⁶⁶ Hansard 1928

⁶⁷ Palmer 1959

⁶⁸ Møller & Skaaning 2010: 181

erobret stemmeretten, har det vært gjennom opprør, kupp eller revolusjon, mens i tilfellene der makthaverne innførte stemmerett var det på grunnlag av frykt for opprør.⁶⁹ Dette skjedde for eksempel i Storbritannia ved innføringen av Representation of the People Act av 1832.⁷⁰ Det kan argumenteres for at kvinnestemmeretten ble innført i Storbritannia i 1918 av makthaverne fordi de fryktet opprør. I årene før første verdenskrig hadde suffragettene i WSPU aksjonert med voldelige midler og samlet til massedemonstrasjoner, men de stoppet aksjonene etter krigsutbruddet.⁷¹ Kvinnene bidro i stor grad til å holde hjulene i gang på hjemmebane mens mennene kriget. Dette var et viktig bidrag i endringen av synet på kvinner i Storbritannia. Dersom kvinnene ikke fikk lønn for strevet, i form av stemmerett, mener jeg at makthaverne kan ha fryktet at WSPU skulle gjenoppta sine voldelige aksjoner. Dette var ikke ønskelig etter en utmattende og grusom verdenskrig. I Norge var det verken opprør eller frykt for opprør som førte til innføringen av kvinnestemmerett. Dette stemmer altså ikke overens med det Møller og Skaaning hevder. I Norge ble kvinnestemmerett innført så gradvis⁷² at det ikke var noen fare for opprør i det hele tatt. Da stemmeretten ble innført, ble det gjort enstemmig og var så lite omstridt at avisene bare nøyde seg med å skrive en liten notis om hendelsen.⁷³ Var Norge et unntak fra regelen som Møller og Skaaning har laget, eller er det mulig at stemmerettsbildet er mer nyansert enn som så? For å få klarhet i dette må temaet undersøkes nærmere, noe jeg ikke har mulighet til å gå inn på i denne oppgaven.

Da kvinnene begynte å kreve stemmerett i siste halvdel av 1800-tallet, opplevde både Norge og Storbritannia virkningene av en pågående og aktiv demokratiseringsprosess. Særlig i Storbritannia hadde det gjennom århundret vært flere utvidelser av stemmeretten for menn og i Norge ble allmenn stemmerett for menn innført i 1898. Det er viktig å legge merke til at mennenes stemmerettsutvidelser i utgangspunktet følger samme mønster som kvinnenes, selv om kvinnes stemmerettsutvidelser skjedde over en kortere periode og i færre omganger. Utvidelsene fulgte i begynnelsen det gamle borgeridealet, med krav til blant annet formue og eiendom, før dette ble mindre viktig og allmenn stemmerett ble innført.⁷⁴ Resultatet av disse utvidelsene var at den politiske kulturen i begge land var i endring og kvinnene kunne derfor utnytte momentet bygd opp av særlig arbeiderklassens krav om allmenn stemmerett for menn. I denne delen av demokratiseringen spilte arbeiderklassen en vesentlig rolle, mens

⁶⁹ Møller & Skaaning 2010: 181

⁷⁰ Evans 1983: 46

⁷¹ Disse metodene vil jeg gå nærmere inn på i kapittel 5.

⁷² Se tidslinjen i begynnelsen av oppgaven for fullstendig oversikt over stemmerettsutvidelsene.

⁷³ Ytre-Arne 2013: 267

⁷⁴ Søbye 2015; Lønnå 2015; Thrasher & Rallings 2012

middelklassen hadde vært vesentlig for den første prosessen med begrenset stemmerett, sivile rettigheter og opprettelsen av rettsstaten.⁷⁵ Det var derfor ikke unaturlig at kvinnene først allierte seg med arbeiderpartiene i begge land, da de i utgangspunktet arbeidet for samme mål. Brit Stuksrud har skrevet at det norske ”Arbeiderpartiet så kvinnestemmeretten som en del av demokratiseringen og sosialiseringen av samfunnet.”⁷⁶ Det samme gjaldt Labour Party i Storbritannia.⁷⁷ Det største hinderet for at kvinnene skulle kunne ha nytte av demokratiseringen var det faktum at demokratiseringen ble ansett for å kun skulle gjelde menn. I tråd med kjønnsidealene på dette tidspunktet, var det tydelig at kvinner ikke hadde forutsetningene for å stemme eller å være en borger, basert på deres kjønnslige egenskaper.⁷⁸ Den økende økonomiske uavhengigheten blant kvinner, i samspill med den endrede politiske kulturen og borgeridealet, bidro til å endre dette synet.

2.6 Konklusjon

I dette kapittelet har jeg undersøkt Norge og Storbritannias kvinneideal, borgerideal og politiske kultur, i tillegg til å gjøre rede for demokratiseringsprosessen i begge land i perioden oppgaven undersøker. Arbeidsspørsmålet har vært: *Hva var forskjellene og likhetene mellom kvinneidealene, borgeridealene og den politiske kulturen i Norge og Storbritannia?* Demokratiseringen ble redegjort for da den ble en naturlig forlenging av delkapittelet om den politiske kulturen og endringene i denne. Demokratiseringsprosessen og politisk kultur hang nært sammen og påvirket hverandre.

Dette kapittelet har vist at Norge og Storbritannia hadde mye til felles i kvinneidealene og borgeridealene. Kvinneidealene var nærmest identiske. Kvinnen skulle holde seg i hjemmet, være en kjærlig mor og kone, og fungere som mannens klippe. Yrkesaktivitet var derfor uforenelig med dette idealet. Samtidig var disse idealene i all hovedsak begrenset til over- og middelklassen. Særlig i Storbritannia var det middelklassen som sterkest promoterte idealet, mens i Norge var det borgerskapet. Fremveksten av idealene samsvarte med fremveksten av et nytt kjønnssyn: tokjønnsmodellen. Menn og kvinner var hverandres rake motsetning, både fysisk og psykisk. I den forbindelse oppstod det også et nytt mannsideal, som var tett knyttet

⁷⁵ Møller & Skaaning 2010: 206

⁷⁶ Stuksrud 2008: 26

⁷⁷ Rover 1967: 146

⁷⁸ Von der Lippe & Tønnesson 2013: 11ff

til det nye borgeridealet som oppstod i Vest-Europa og Nord-Amerika på samme tid. Borgeridealene var også svært like, med det unntak at borgeridealet i Norge sterkere understrekte det maskuline. Selv om borgeridealene var like, ble de brukt på og kom til uttrykk på ulike måter. Mens borgeridealet i Norge var mer knyttet til det maskuline, var ikke dette eksplisitt uttrykt i loven. Det var mer et samfunnsideal enn noe annet, noe som kan ha bidratt til å gjøre kampen for kvinnestemmerett i Norge kortere enn den i Storbritannia. Mens kvinneidealene forandret seg lite gjennom perioden, og heller ble mindre viktige etter hvert, gikk særlig det norske borgeridealet igjennom en forandring i perioden. Kjønnsspektet ved begrepet borger ble lagt bort fordi stadig flere kvinner oppfylte det gamle borgeridealet. På den måten ble borgeridealet egentlig heller tilpasset for å inkludere kvinner enn å bli forandret. Begrepet ble også kritisert for sin diffuse betydning i Grunnloven. I Storbritannia var borgeridealet eksplisitt uttrykt i loven og var derfor klart et mannlig ideal fremfor noe annet. Kjønnforskjeller var også et mer brukt motargument mot kvinnestemmerett i Storbritannia enn i Norge. Idealet gikk ikke gjennom en forandring i perioden, men ble heller mindre viktig når kvinnestemmerett til slutt ble innført i 1918. Kjønnsspektet ble ikke så viktig lenger, og dermed falt borgeridealet bort. På grunn av sin plass i både samfunn og lov mener jeg at borgeridealet kan ha bidratt til at det tok lenger tid for kvinnene i Storbritannia å få stemmerett.

Den politiske kulturen var i endring i perioden oppgaven omhandler. En pågående demokratiseringsprosess i Vest-Europa og Nord-Amerika, beskrevet som en demokratisk revolusjon av Robert R. Palmer, var et viktig bakteppe. Elitenes makt ble redusert og folket fikk stadig mer makt. Utvidelse av stemmerett for menn og senere kvinner var en del av denne demokratiseringsprosessen. Den politiske kulturen endret seg på flere punkter. Et av dem var overgangen fra at elitene satt med makten og fikk sine representanter valgt, til hemmelige og mer uavhengige valg. Et annet var innføringen av partisystemet. Den viktigste endringen var etter min mening sistnevnte punkt. Politikk ble da noe som foregikk året rundt, fremfor bare før valg. Dermed kunne stemmerettsbevegelsen agitere for kvinnestemmerett jevnlig. Dette var viktig for å endre politikernes mening om saken og legge mer press på dem. Men innføringen av partier kan også ha gjort politikken mer polarisert, med klarere motstandere og støttespillere. Dette kan ha gjort situasjonen mer fastlåst, da det var enklere å endre mening som person enn det var for et parti å gjøre det samme. Innføringen av partisystemet kan altså ha bidratt til å forkorte stemmerettkampen, men også forlenge den. Kvinnene kunne legge mer press på politikerne, men partisystemet kan ha gjort endring

vanskelig. Samtidig var det viktig for kvinnene at de fikk støttespillere i alle politiske leire for å kunne få innført stemmeretten. Forskjellene ser ut til å ha vært større mellom de politiske partiene i Storbritannia enn i Norge, noe som kan bidra til å forklare hvorfor innføringen av kvinnestemmerett tok lenger tid i Storbritannia.

Et annet resultat av demokratiseringsprosessen var en bredere offentlighet, med flere deloffentligheter og større ytrings- og samlingsfrihet. Dette var viktige forutsetninger for at stemmeretten kunne bli innført. Neste kapittel vil ta for seg norske og britiske kvinner i tre ulike offentligheter og hvilke forskjeller og likheter det var mellom dem.

Kapittel 3: Kvinner i offentligheten

3.1 Innledning

Dette kapittelet vil ta for seg temaet kvinner i offentligheten. Å få tilgang til offentligheten var viktig for kvinnene, da det innebar en rekke økonomiske, juridiske og politiske rettigheter. Fremveksten av den borgerlige offentlighet trakk et skarpere skille mellom den private og den offentlige sfære, og bidro til å utestenge kvinnene fra offentligheten. Kvinnen ble henvist til det private og mannen til det offentlige, i samsvar med det nye kvinne- og mannsidealet. Det er interessant at kvinnene ble mer aktive og synlige i offentligheten i en tid hvor idealet tilsa det motsatte. Kapittelet vil undersøke dette arbeidsspørsmålet: *Hvilke forskjeller og likheter var det mellom kvinnes deltagelse i den kulturelle, den religiøse og den økonomiske offentlighet?* Jeg vil også undersøke et annet arbeidsspørsmål: *Hvilken offentlighet hadde størst betydning for innføringen av kvinnestemmerett i Norge og Storbritannia, og var det forskjell mellom landene på dette punktet?*

Denne siden av stemmerettskampen er viktig å undersøke fordi det å delta i det offentlige var en forutsetning for å stemme. Derfor er det interessant å se om det er noen forskjeller i kvinnes deltagelse i de ulike offentlighetene og offentlighetenes betydning for stemmeretten. Dette kan bidra til å kaste lys over hvorfor det tok lenger tid å innføre kvinnestemmeretten i Storbritannia enn i Norge. Kvinnene innså at de måtte komme seg ut i det offentlige. I dette kapittelet viser jeg hvordan de norske og britiske kvinnene skaper egne, kvinnelige deloffentligheter innad i de allerede eksisterende og mannsdominerte offentlighetene. Meg bekjent er det ikke tidligere undersøkt hvordan kvinnelige forfattere skapte en egen kvinnelig deloffentlighet. Forfatterne i seg selv og hva de skrev om er godt undersøkt, men offentligheten i seg selv er ikke studert. Derfor kommer mitt delkapittel om denne deloffentligheten, med gjennomgang av hvert land og påfølgende sammenligning, med nytt i denne sammenheng. Et annet lite undersøkt tema jeg tar for meg, er kvinner i misjonsforeninger og deres deltagelse i stemmerettskampen. Dette er godt undersøkt i Storbritannia, men svært lite i Norge. Ideelt sett skulle jeg undersøkt forfatterdeloffentligheten og de norske misjonskvinnenes rolle i stemmerettsbevegelsen mye mer, men plass- og tidsmessig vil ikke dette la seg gjøre.

Jürgen Habermas' teori om borgerlig offentlighet har fått kritikk for å bare fokusere på én offentlighet, og for å ha oversett at kvinner var deltagere i denne og andre offentligheter. Tilgang til den borgerlige offentlighet alene var ikke årsaken til innføringen av kvinnestemmerett. Det er nødvendig å undersøke andre offentligheter og deloffentligheter som kvinnene var aktive i, og som kan ha spilt en rolle i innføringen av kvinnestemmerett. Dette kapittelet vil derfor undersøke flere offentligheter og kvinners deltagelse i disse. Jeg vil studere kvinner i kulturell, religiøs og økonomisk offentlighet. Disse offentlighetene er valgt fordi de tar for seg tre forskjellige sider av samfunnet, som ikke går over i hverandre i særlig stor grad. Dette vil gi større bredde i analysen og gjøre det lettere å trekke en konklusjon om hvilken som hadde mest betydning. De er også valgt ut fordi det er nok kilder på både norsk og britisk side til å gjøre en sammenligning.

3.2 Utdypning av offentlighetsbegrepet og dets kritikk

I innledningskapittelet gikk jeg inn på offentlighetsbegrepet, definert av Jürgen Habermas. Begrepet dreier seg om den borgerlige offentlighet, som vokste frem i Europa på 1700- og 1800-tallet. Fremveksten av den borgerlige offentlighet var en del av utviklingen i den politiske kulturen på samme tid. Det var en arena preget av diskusjon, meningsutveksling, selvstendighet og individualitet. Offentligheten startet som en litterær og kulturell offentlighet, for siden å også bli en politisk offentlighet. For å få tilgang på denne arenaen måtte deltageren være borger og mann. Kvinner hadde ikke adgang. Borgeridealet, som ble behandlet i kapittel 2, henger tett sammen med den borgerlige offentlighet. En av forutsetningene for å kunne delta i denne offentligheten var økonomisk uavhengighet. Dette er knyttet til tanken om at en mann som var økonomisk uavhengig, også var uavhengig generelt. Fordi han stod på egne ben økonomisk, kunne han selv danne en egen mening og være mindre utsatt for at andre ville prøve å påvirke ham. Selvstendighet, individualitet og frihet var temaer som var nært knyttet til denne offentligheten.⁷⁹ Dette var felles for Norge og Storbritannia, selv om Storbritannia hadde en mer utviklet og eldre borgerlig offentlighet enn Norge.

Et annet betydningsfullt tema var folkeopinionen, også kalt folkeviljen. Det er et viktig poeng hos Habermas at fremveksten av den borgerlige offentligheten gjorde at alle politiske

⁷⁹ For videre lesning, se Habermas 2002

beslutninger måtte ha opphav i eller være knyttet til den offentlige opinionen.⁸⁰ I Storbritannia ble folkeopinionen, eller ”public opinion”, et referansepunkt i politiske diskusjoner på 1800-tallet. Det ble argumentert for at all legitim autoritet måtte stamme fra folkeopinionen.⁸¹ På slutten av 1800-tallet var dette blitt så vanlig at både liberale og konservative politikere brukte folkeopinionen som beslutningsgrunnlag i politiske saker.⁸² Det samme gjaldt i Norge. Her fikk ”folkeviljen” samme funksjon på 1800-tallet som ”public opinion” hadde i Storbritannia på samme tid. I diskusjoner om hvilke interesser og argumenter det burde legges mest vekt på, fikk folkeviljen forrang.⁸³ Begrepene gjennomgikk en utvidelse i Norge og Storbritannia på 1800-tallet. De ble bredere i sitt sosiale innhold og bidro til å trekke menn av arbeiderklassen og kvinner generelt inn i offentligheten. Blant annet ble kvinner ansett for å ha større evne enn menn til å vurdere moralske spørsmål. Denne evnen bidro dermed til at kvinner i enkelte tilfeller fikk bidra i det offentlige.⁸⁴ Et eksempel på dette er da norske kvinner i brennevinsloven av 1894 fikk stemmerett i avstemning om alkoholsalg.⁸⁵ Gjennom aviser, tidsskrift, pamfletter og bøker ble folkeopinionen uttrykt og diskutert i det offentlige⁸⁶, men offentlige rom som kaffehus, teatre og generelle møter var også betydningsfulle arenaer. Meningsutvekslinger basert på god argumentasjon, fremfor status, forbindelser og personlig økonomi, ble en viktig del av folkeopinionen. Dette gjelder både Norge og Storbritannia. I en periode hvor meningsmålinger ikke var mulig å gjennomføre på samme måte som i dag, ble disse offentlige skriftene og rommene viktige kilder til folkeviljen for politikere og andre som satt med makten. Det er derfor ingen tilfeldighet at det var en oppblomstring av tidsskrifter og aviser i samme periode som folkeviljen ble en så viktig del av politikken og det offentlige ordskiftet generelt.⁸⁷ Historiker Aled Jones har hevdet at utviklingen av pressen var vesentlig for fremveksten av en politisk offentlighet.⁸⁸ Gjennom store deler av 1800-tallet og starten på 1900-tallet var den politiske kulturen i Norge og Storbritannia i endring, og en av endringene var at folkeviljen ble viktigere for politikerne generelt. Fordi stadig flere menn, og senere kvinner, fikk stemmerett, ble det viktig å følge med på hva folket var opptatt av og mente. Mediene spilte en viktig rolle i denne endringen. Det ble vanlig med avisdebatter, referater fra

⁸⁰ Habermas 2002

⁸¹ McWilliam 2012

⁸² Thompson 2013

⁸³ (B) Dørum 2014: 11

⁸⁴ Taylor 1983; (B) Dørum 2014: 12

⁸⁵ Berget 2011

⁸⁶ Thompson 2013: 2

⁸⁷ For videre lesning, se Thompson 2013

⁸⁸ Jones 1996

debatter i parlamentene, politiske karikaturer og annet meningsinnhold. Slik kunne alle følge med på hvilke temaer offentligheten var opptatt av.

Habermas' offentlighetsbegrep og –teori har vært utsatt for kritikk, og det er særlig kritikken av hans ensidige fokus på den borgerlige, mannlige offentlighet som har vært mest utbredt. Ved å overse at det fantes flere offentligheter, som eksisterte side om side og var i konflikt med eller konkurrerte mot hverandre, vil interessante synspunkter og nyanser bli ignorert. Habermas skriver at han er klar over at det eksisterte alternative offentligheter, men at det allikevel er mulig å undersøke den borgerlige offentlighet i isolasjon fra disse.⁸⁹ Nancy Fraser, forsker innen feministisk og politisk teori, har kritisert Habermas for dette og mener at denne antagelsen er feil. Hun mener at han idealiserer den borgerlige offentlighet, fordi han ikke har undersøkt noen av de andre offentlighetene. Hun skriver også at ved å undersøke den borgerlige offentlighets forhold til andre konkurrerende offentligheter, blir den borgerlige ideen om offentlighet utfordret.⁹⁰ Selv om kvinner var ekskludert fra den offisielle offentlige sfære, klarte flere å skape veier inn i den politiske offentlighet. I historiker Mary P. Ryans undersøkelse av kvinner av ulike samfunnsklassers plass i det offentlige i 1800-tallets Nord-Amerika viser hun at kvinner av borgerskapet skapte egne offentligheter, som misjonsforeninger og filantropiske foreninger, hvor menn ikke hadde tilgang. Kvinnene i slike foreninger var kreative og brukte uttrykkene ”moderskap” og ”hjemmekult” som en vei ut i det offentlige. Kvinner av andre samfunnsklasser fant en vei ut i det offentlige ved å støtte oppunder protester fra mannlige arbeidere eller ved å delta generelt i offentlige protester og parader.⁹¹ Undersøkelsen er basert på Nord-Amerika, men jeg mener at den også kan overføres til både Norge og Storbritannia, hvor forholdene var svært like. Dette viser at selv om kvinnene ikke hadde formell politisk representasjon, hadde de en rekke måter å delta i det offentlige liv på og et mangfold av offentlige arenaer. Nancy Fraser skriver at dette viser at tanken om at kvinner var ekskludert fra den offentlige sfære er en ideologisk tanke som ikke har rot i virkeligheten, og kommer av en blind aksept av den borgerlige offentlighets krav på å være selve *offentligheten*.⁹² Undersøkelser som den Ryan har gjennomført viser at samtidig som den borgerlige offentlighet oppstod, oppstod en rekke andre, konkurrerende offentligheter som den borgerlige offentlighet aktivt ønsket å blokkere fra å delta.⁹³

⁸⁹ Habermas 2002

⁹⁰ Fraser 1990

⁹¹ Ryan 1990

⁹² Fraser 1990: 61

⁹³ For videre lesning, se Fraser 1990

I samme periode som disse ulike offentlighetene oppstår begynner kvinnene i Norge og Storbritannia å arbeide for at kvinner skal innlemmes i stemmeretten. Kvinnene var aktive innenfor ulike offentligheter og skapte, etter det jeg har funnet, også egne, eksklusive kvinneoffentligheter dersom de ikke fikk tilgang på andre offentligheter. Hvilken betydning hadde disse for innføringen av stemmerett, og var det forskjeller mellom Norge og Storbritannia? I de neste delkapitlene skal jeg undersøke og sammenligne tre ulike offentligheter og se på hvilken av disse som hadde størst betydning i kampen for kvinnestemmerett.

3.3 Kvinner i den kulturelle offentlighet

I dette delkapittelet har jeg valgt å skrive om kvinner som forfattere. Den kulturelle offentlighet var mye mer enn bare forfattervirksomhet og kvinner var aktive på flere områder innen denne offentligheten. Jeg har valgt å skrive om kvinnelige forfattere fordi jeg mener at deres verk gir bedre innsikt i deres situasjon og stilling enn for eksempel billedkunst. De er også valgt fordi de bidro til den offentlige debatten, ble lest av mange og var et viktig bidrag til den begynnende kvinnekampen i begge land.

Både i Norge og Storbritannia begynte kvinner i større grad enn tidligere å skrive på 1800-tallet. De skrev om temaer som angikk dem, som ekteskap, økonomisk og personlig frihet, og urettferdighet. Kvinnene hadde derimot få offentlige arenaer hvor det var akseptabelt at de deltok. Jeg vil argumentere for at kvinnene i Norge og Storbritannia skapte sin egen alternative deloffentlighet innad den kulturelle offentlighet, gjennom forfatterskap. Dette var en deloffentlighet mennene ikke kunne delta i, da de ikke hadde kjent erfaringen av å det være kvinne på kroppen selv. Kvinnene skapte en arena der de fritt kunne diskutere kvinnens stilling i samfunnet, og forslag til løsninger kunne bli debattert. Kvinnene skrev ut i fra sine egne opplevelser og fant således en bakvei inn i den offentlige debatten, fordi bøkene deres ble diskutert i samtiden. Dette gjorde flere kvinner oppmerksomme på sin egen situasjon. Jeg har valgt å fokusere på kvinnes egne bidrag, fremfor andres omtale av dem. Det er gjort studier på hvordan mediene omtalte stemmerettskampen, men flere i Norge enn i

Storbritannia.⁹⁴ Jeg har også valgt å fokusere på kvinner som skjønnlitterære forfattere, selv om kvinnene også var aktive innenfor flere skriftlige medier enn kun det skjønnlitterære.

3.3.1 Norge

Norske kvinner var kritiske og emansiperende i sin forfattervirksomhet. De kritiserte kvinnens stilling i samfunnet og dobbeltmoralismen som eksisterte. Av disse er det Camilla Collett og Amalie Skram som er mest kjent, men flere kvinner var aktive som forfattere på 1800-tallet.⁹⁵ Det er dog først fra 1870-tallet vi kan snakke om en egen norsk, kvinnelig forfatteroffentlighet. Da var det en fremvekst av samfunnskritiske verker, skrevet av kvinner selv. De blir flere i antall og kommer med mer radikale krav. Historiker Gro Hagemann skriver at denne perioden kan fremstilles som en opprørshistorie, der det å bidra med en forfatterstemme var en av måtene kvinnene kunne delta i opprøret.⁹⁶ De skrev hovedsakelig ut i fra et borgerlig perspektiv, da det var flest borgerlige kvinner som hadde mulighet til å skrive og kunne skrive. Temaer de var opptatt av var seksualitet, ekteskap, følelser og frihet.⁹⁷ Dette var i tråd med den rådende forfattertradisjonen på dette tidspunktet, hvor også mannlige forfattere som Henrik Ibsen og Bjørnstjerne Bjørnson skrev samfunnskritiske verker.⁹⁸ Det som skilte de kvinnelige forfatterne fra de mannlige, var at de skrev fra et helt annet utgangspunkt og rettet seg mot andre lesere. Selv om de riktig nok rettet seg mot offentligheten generelt, var mange av bøkene også spesifikt rettet mot kvinner. Kvinner kunne kjenne seg igjen i historiene som ble fortalt og diskutere dem med hverandre i diskusjonsgrupper, på spaserturer eller andre møtesteder innenfor den private sfære kvinnene var henvist til. Dermed skapte de kvinnelige forfatterne en egen kvinnelig deloffentlighet innad den kulturelle offentlighet.

De kvinnelige forfatterne i Norge ble møtt med motstand. Kvinner skulle ikke høres eller gi uttrykk for sine meninger offentlig. Kvinnelige forfattere måtte regne med å bli omtalt i negativ forstand, noe som kunne være utfordrende. Derfor skrev mange kvinner under

⁹⁴ Norge: Stuksrud 2008; Ytre-Arne 2013. Storbritannia: Nessheim 1997.

⁹⁵ Disse er presentert i Aasen 1978.

⁹⁶ Hagemann 2005: 230

⁹⁷ Camilla Colletts *Amtmandens Døttre* (1855) tar for seg personlig frihet, forventningene til unge kvinner og ekteskap. Amalie Skrams *Constance Ring* (1885), *Lucie* (1888) og *Fru Inés* (1891) handler alle om ekteskap, seksualitet og samfunnets seksuelle dobbeltmoral.

⁹⁸ Av disse er Ibsens *Et dukkehjem* (1879) og Bjørnsons *En hanske* (1883) de mest kjente. Begge tar for seg urettferdigheten i behandlingen av kvinner, kvinners rolle i ekteskapet og seksuell dobbeltmoral.

pseudonym, før de senere valgte å stå frem med fullt navn.⁹⁹ Camilla Colletts *Amtmandens Døttre*, det første eksempelet på en tendensroman i Norge, ble først gitt ut anonymt for å unngå noe av den kritikken en kvinnelig forfatter ville fått. Det var først senere, på 1870-tallet, at hun stod frem med fullt navn. Hun har blitt regnet av mange som det åndelige opphavet til norsk kvinnefrigjøring, da hun var den som først satte kvinnefrigjøring på dagsorden. Boken, som kom ut i 1855, var basert på Colletts egne erfaringer: ”Vår bestemmelse er å giftes, ikke bli lykkelige.”¹⁰⁰ Dette hang nært sammen med datidens kvinneideal: Kvinner skulle oppdras til å bli gode koner, med alt det innebar. I Norge var flesteparten av de kvinnelige forfatterne ugifte eller enker. For en gift kvinne var de sosiale forpliktelsene så store at å skrive var det få som fikk tid til.¹⁰¹

3.3.2 Storbritannia

Historiker Nicola D. Thompson skriver at kvinnelige forfattere dominerte romanmarkedet i Storbritannia. Flere hundre kvinner publiserte romaner på 1800-tallet, med George Eliot og Emily og Charlotte Brontë som de mest kjente. Tidligere har forfatterne blitt delt inn i to leirer, radikale og konservative, men bildet har senere blitt mer nyansert. Kvinnenes liv og verker viser store motsigelser i ”the woman questions”, som ekteskap, skilsmisse, utdanning, arbeid og lignende. Det de hadde til felles, uavhengig av om de var konservative eller radikale, var at de stadig var i konflikt over egne meninger om kvinnens rolle.¹⁰² Basert på dette, mener jeg at det eksisterte en egen kvinnelig forfatteroffentlighet, innad i den kulturelle offentlighet, i Storbritannia. Vi kan dog ikke snakke om romanmarkedet i seg selv som en kvinnelig offentlighet, selv om kvinnene dominerte denne arenaen. I likhet med Norge skrev de britiske kvinnene ut i fra egne erfaringer, og om temaer som angikk kvinner. Dette bidro til å gjøre kvinnenes forfatteroffentlighet til en deloffentlighet som kun kvinner kunne delta i. Mennene hadde ikke forutsetning for eller mulighet til å delta. Bøkene kvinnene ga ut, radikale eller konservative, medvirket til at kvinner i større grad enn tidligere diskuterte sin stilling i samfunnet med hverandre. Dette må sees i sammenheng med begynnelsen på stemmerettsbevegelsen på 1860-tallet.

⁹⁹ Aasen 1978: 12

¹⁰⁰ Collett 1854/1855

¹⁰¹ Aasen 1978: 12

¹⁰² Thompson 1999: 1-3

Mens de norske forfatterne hovedsakelig skrev fra samme ståsted, hadde de britiske forfatterne mye større variasjon i meningsinnhold. Dette kan bidra til å forklare at Storbritannia hadde en mye mer mangfoldig stemmerettsbevegelse enn Norge. Men selv om kvinnene dominerte romanmarkedet i Storbritannia, ble de ikke tatt like seriøst som de mannlige forfatterne. Fordi de skrev om og for kvinner, ble de plassert i kategorien populærlitteratur og ikke seriøs litteratur.¹⁰³ Dette styrker i enda større grad mitt argument om at kvinnene skrev innenfor en egen deloffentlighet. Fra 1850-tallet ble *arbeid* en del av ”the woman questions”, kvinnespørsmål, de kvinnelige forfatterne var mest opptatt av. Dette gjaldt ikke arbeid innenfor litteratur, for der hadde kvinnene i Storbritannia markert seg og deltatt i mange år allerede. De hadde vært aktive som redaktører, anmeldere, essayister, og de hadde publisert tidsskrift, bøker og skuespill. At arbeid ble et viktig tema for kvinnene hang sammen med et økende ønske om å bli økonomisk uavhengig blant kvinner generelt. I likhet med Norge var hoveddelen av de kvinnelige forfatterne fra middelklassen og borgerskapet. Arbeiderklassekvinnene hadde ikke samme nettverk som kvinnene fra de øvre klassene. Dersom de skrev var det artikler i magasiner eller poesi, ikke romaner.¹⁰⁴ Dette forklarer i stor grad romanforfatterens fokus på middelklassekvinnens kvinnespørsmål og utelatelsen av arbeiderklassekvinnens problemer.

3.3.3 Sammenligning

At kvinner i Storbritannia hadde vært så aktive i den litterære verden tidlig på 1800-tallet er en stor kontrast til Norge. I Norge ble den første store kvinneromanen, *Amtmandens Døttre*, publisert anonymt i 1854-55. Da hadde britiske kvinner publisert romaner lenge og en forfatterkarriere var et legitimt valg for en kvinne. Det var ikke før på 1870-tallet og utover at norske kvinner for alvor begynte å skrive. Slik kan det se ut til at det borgerlige kvinneidealet i Norge var et større hinder for deltagelse i offentligheten enn det viktorianske kvinneidealet i Storbritannia. De fleste norske kvinnelige forfattere var borgerlige og hadde vokst opp med borgerskapets idealer og tankegods. Men dette gjaldt også for de kvinnelige forfatterne i Storbritannia, som oftest var av middelklassen eller høyere klasse. Så forskjellen kan ikke ha kommet av klasseforskjeller, men av andre årsaker. En av årsakene til at det tok så lang tid før de norske kvinnene begynte å skrive var at det var vanskelig for kvinnene å få tid til å skrive.

¹⁰³ Thompson 1999: 8

¹⁰⁴ Peterson 2015: 19

Basert på antallet kvinner som ga ut bøker i Storbritannia på 1800-tallet, er det lett å anta at de britiske kvinnene ikke hadde samme tidsproblem. En annen årsak var at det var utenkelig for norske kvinner å delta i det offentlige, noe å gi ut bøker var. Britiske kvinner hadde ikke denne problemstillingen. I Storbritannia var et forfatteryrke et akseptabelt yrkesvalg for en kvinne.

Til tross for at det tok tid før de norske kvinnelige forfatterne begynte å skrive og utgi bøker under fullt navn, talte de fra begynnelsen av kvinneidealet midt imot. Det har til og med blitt betegnet som et opprør. Temaene de fokuserte på stilte seg i direkte opposisjon til dette idealet. Slik sett var de norske forfatterne mer radikale enn de britiske, og skrev kritiske romaner som fokuserte på kvinnefrigjøring. I Storbritannia var det en større variasjon i meninger, både på radikal og konservativ side. Men selv om det å være forfatter var mer legitimt i Storbritannia enn i Norge, så ble de norske forfatterne tatt mer seriøst enn sine britiske kollegaer. Mens *Amtmandens Døttre* gikk rett inn i samtidsdebatten og fikk stor betydning for den begynnende kvinnebevegelsen, ble britiske kvinners bidrag plassert i båsen ”populærlitteratur” og ble således ikke tatt like seriøst. Deres verker hadde stor betydning for Storbritannias kvinnebevegelse, men fikk ikke den samme plassen i samtidsdebatten som Camilla Colletts og Amalie Skrams verker fikk.

Det er helt tydelig at både de britiske og de norske kvinnelige forfatterne var opptatte av kvinnespørsmål – ”the woman questions”. Dette var temaer de hadde erfaringer fra, på en helt annen måte enn mennene. At kvinnene bruker så mye tid og krefter på å skrive om disse kvinnespørsmålene, viser at dette var temaer kvinner snakket om og ønsket å debattere. Siden de ikke fikk tilgang til den mannlige, borgerlige offentligheten, måtte de derfor gå en annen vei. Dette er bakgrunnen for mitt argument om at de dannet sin egen deloffentlighet. Der det ikke var rom, måtte de selv skape det. Kvinnene dannet således en deloffentlighet hvor de kunne diskutere kvinnespørsmål på egne premisser og basert på egne erfaringer. Denne deloffentligheten var riktignok større i Storbritannia, hvor kvinnene dominerte romanmarkedet. Selv om Storbritannia var et større land enn Norge, med flere innbyggere, var den kvinnelige forfatteroffentligheten der større og mer nyansert enn den norske. Den er dessuten mer preget av diskusjon og meningsutveksling enn den norske, hvor kvinnene skriver om stort sett de samme temaene og fra samme ståsted. Temaene, kvinnespørsmålene, som går igjen i Norge er frihet, ekteskap og seksualitet. Disse er ofte tilstede i samme verk.

Ståstedet de norske kvinnene skrev fra var det borgerlige. I Storbritannia var det større variasjon i både fokusområder og sosial bakgrunn.

Hvorvidt kvinnene bevisst skapte denne deloffentligheten er et interessant spørsmål. Deres fokus på eksklusive kvinnespørsmål kan peke mot dette. Ved å fokusere på temaer som kun kvinner hadde erfaring med, er det nærliggende å tro at det lå en bevisst tanke bak dette. Samtidig har jeg ikke funnet noe i min undersøkelse som tydelig sier at dette var bevisst. Det er mulig det skjedde ved en tilfeldighet, fordi det var et naturlig fokusområde for kvinnene. Mange skrev ut i fra egne erfaringer og opplevelser, uten nødvendigvis et kvinnefrigjørende prosjekt. I Storbritannia var det større nyanser i hvilken tradisjon kvinnene skrev i, så et enhetlig prosjekt er det vanskelig å snakke om. Noen av kvinnene skrev for eksempel mot kvinnefrigjøring. I Norge bærer deloffentligheten mer preg av å faktisk være et motstykke til den mannlige offentlighet og å ta opp temaer som kvinnefrigjøring for å endre samfunnet. Ble denne deloffentligheten skapt bevisst? Jeg tror at deloffentligheten oppstod ved en tilfeldighet, og at kvinnene senere benyttet seg av den da de skrev.

I neste delkapittel skal jeg undersøke norske og britiske kvinner i religiøse offentligheter, sammenligne dem og se om de bevisst skapte seg egne deloffentligheter.

3.4 Kvinner i religiøse offentligheter

Kvinner i religiøse organisasjoner var en vel så viktig del av kvinnestemmerettskampen som kvinnelige forfattere og kvinners deltagelse i folkelige offentligheter. Kirken var tidlig en motstander mot kvinnestemmerett, både i Norge og i Storbritannia. I Norge var eksempelvis biskop Heuch den som sterkest argumenterte mot kvinnestemmerett i stortingsdebatten i 1890. Den kristelige offentligheten eksisterte ved siden av den borgerlige, med misjonsforeningene og lekmannsbevegelser som egne deloffentligheter. Kristin Tjelle skriver at kvinnenes rolle i misjonsforeningene i Norge har tidligere blitt oversett, både av forskere på kirkehistorie og kvinnefrigjørende bevegelser.¹⁰⁵ Forskning har vist at det var innenfor det religiøse, og da særlig i misjonsforeningene, at norske kvinner først fikk en plass i offentligheten.¹⁰⁶ Forskningsmessig gjelder det samme delvis for Storbritannia. Her har

¹⁰⁵ Tjelle 2014: 71-72

¹⁰⁶ Tjelle 1990; Predelli 1998; Norseth 2007; Okkenhaug 2003

kirkehistorikere i stor grad oversett kvinnebevegelsen innad i kirken, mens studiene av kvinners plass i religiøse organisasjoner er bedre utforsket.¹⁰⁷ Betydningen av dette, sett opp mot kvinnestemmerett, er et område hvor det gjenstår mye forskning. Gjennom kirkelig og filantropisk arbeid fikk kvinnene trening i demokrati, organisering og ledelse. Ved å tale i forsamlingene fikk kvinnene øvelse i å tale offentlig og delta i en offentlighet.

Jeg mener at de religiøse kvinnes bidrag til stemmerettskampen, i Norge, er blitt oversett og fortjener mer oppmerksomhet i fremtidig forskning. Historiker Rolf Inge Larsen sier i et intervju med *Kilden* at han tror at årsaken til at norske misjonskvinner innsats i kvinnefrigjøringen har blitt oversett av historieforskningen, er misjonskvinnenes egen bestemte insistering på at de ikke var en del av den politiske kvinnekampen.¹⁰⁸ Denne påstanden er jeg enig i. Men jeg tror også årsaken til at dette temaet er lite undersøkt i norsk historieforskning er fordi misjonskvinnenes bidrag ikke er like åpenbart som stemmerettskvinnenes bidrag. Kvinnene i misjonsforeningene støttet i stor grad oppunder samtidens kjønnsdeling og at kvinnen skulle ”underordne seg mannen” og ”tie i forsamlingen”. De var altså pådrivere for det borgerlige kvinneidealet, men arbeidet de gjorde for å gi kvinner stemmerett innad i misjonsbevegelsene var også viktig for kvinners rettigheter på andre områder. Henriette Gislesen, for eksempel, var en motstander av kvinnefrigjøring og forkjemper for det tradisjonelle kvinneidealet, men samtidig kvinneforeningsleder, som brøt med det samme idealet hun forsvarte.¹⁰⁹

3.4.1 Norge

Ved inngangen til 1900-tallet var misjonsbevegelsen i Norge landets første, og største, organiserte kvinnebevegelse. Dette var ikke et særnorsk fenomen, men et vestlig fenomen. Kvinnene arbeidet under mottoer som ”Kvinder hjælper Kvinder” i Norge og ”Women’s Work for Women” i USA og Storbritannia, noe som reflekterer at misjonsarbeidet var kjønnsdelt, i likhet med samfunnet ellers.¹¹⁰ Statsviterne Nina Berven og Per Selle har hevdet at ved å inkludere organisasjonssamfunnet i offentligheten, blir det tydelig at kvinner hadde et offentlig rom innenfor dette samfunnet lenge før de fikk like borgerlige rettigheter som

¹⁰⁷ For mer informasjon, se Heeney 1982

¹⁰⁸ Øistad 2015

¹⁰⁹ (B) Larsen 2014

¹¹⁰ Tjelle 2014: 71-72

menn.¹¹¹ Kvinnene deltok i selve misjonsmobiliseringen på lik linje med menn, men var utestengt fra organisasjonsdemokratiet fordi de ikke hadde stemmerett eller var valgbare til styrer eller som møtedelegater. Det Norske Misjonsselskap (NMS) innførte stemmerett for kvinner i 1904 og gjorde dem valgbare til kretsstyret i 1916.¹¹² For kvinnene ble arbeid i misjonskvinneforeningene et fristed fra den mannlige dominansen som var i samfunnet ellers, da møtene foregikk i hjemmene. Dette var kvinnes domene og møtene ble derfor et sted hvor kvinnene kunne diskutere fritt om personlig tro, misjonsarbeid og andre temaer.¹¹³

Men selv om kvinnene hadde tilgang på en egen deloffentlighet innenfor misjonsbevegelsene, var det mer motstand i de lavkirkelige organisasjonene generelt. Historiker Bjørg Seland skriver at motstanden mot kvinners deltagelse i den offentlige sfære også ble tatt med inn i de frivillige organisasjonene. Når bønnemøtene tidligere hadde blitt holdt i hjemmet, var det innenfor den private sfære, som også kvinnene kunne delta i. Ved å flytte møtene til bedehus ble de en del av den offentlige arena, og forbudet mot at kvinner skulle tale offentlig ble understreket. På tross av dette var kvinnene i flertall blant lavkirkelige organisasjoners støttespillere.¹¹⁴ Arbeidet de gjorde i kvinnemisjonsforeningene var en viktig del av kvinnefrigjøringen. Ikke bare bidro de til sin egen frigjøring fra den private sfære i hjemmet. Ved å endre det kulturelle synet på kvinner og gjennom sitt arbeid lage alternative modeller for relasjoner mellom kjønnene, bidro de også til frigjøringen av norske kvinner generelt.¹¹⁵ At misjonsbevegelsen ble Norges største kvinnebevegelse har blitt forklart med at kvinnene ble inkludert og aktivisert, noe de ikke ble i den samtidige arbeiderbevegelsen.¹¹⁶

Religion var til stede i den norske stemmerettskampen, men var ikke noe som stemmerettskvinnene fokuserte på. Der religion ble tatt opp og brukt som argument, var det gjerne representanter for kirken eller konservative politikere som gjorde det. Et eksempel er stortingsforhandlingene i 1890 hvor biskop Heuch argumenterer mot kvinnestemmerett fra et kristen-konservativt perspektiv.¹¹⁷ Fokuset var på at kvinnens plass var i hjemmet, i tråd med Guds ord, og at det var naturstridig at kvinnen skulle delta i det offentlige. Hvorfor religion var så lite til stede i norsk stemmerettskamp er et interessant spørsmål som bør undersøkes.

¹¹¹ Berven & Selle 2001

¹¹² Tjelle 2013: 76-77

¹¹³ (B) Larsen 2014: 527-529

¹¹⁴ Seland 2009: 86

¹¹⁵ Predelli 1998: 217

¹¹⁶ Furseth 2001: 112

¹¹⁷ Stortingsforhandling 1890: 1275ff

Jeg tror at de norske kvinnene bevisst valgte å fokusere på helt andre innfallsvinkler, som økonomi og hvorvidt kvinnene oppfylte et borgerideal. Dette gjorde de fordi religionens argumenter mot kvinnestemmerett ikke ble ansett for å være relevante eller gangbare i stemmerettsdebatten. Mer vil jeg ikke gå inn på dette temaet her.

3.4.2 Storbritannia

I Storbritannia var samtidens kjønnsyn og skillet mellom privat og offentlig sfære noe som samsvarte med synet til den religiøse middelklassen. På tvers av kristne grupperinger i Storbritannia møttes de sin oppfatning av familiens betydning. Hjemmet skulle være familiens moralske sikkerhet, hvor mannen, som beveget seg daglig i den umoralske offentlige sfære, skulle beskyttes av kvinnen, moralens vokter.¹¹⁸ På 1800-tallet var kvinner i flertall i kirkelige aktiviteter og det ble i stor utstrekning antatt at kvinner var mer mottagelige for religion enn menn. For kvinnene var kirkenes inkludering en viktig årsak til deres religiøsitet. I kirken fant de en offentlighet de ikke kunne ekskluderes fra. Mens menn beveget seg mellom flere offentligheter daglig, var kvinnene henvist til den private sfære og familielivet. Selv om kvinnen skulle vie seg til familielivet, kunne hun delta i religiøse og filantropiske aktiviteter utenfor hjemmet når pliktene i hjemmet var gjort.¹¹⁹ Til tross for at kvinnene var i flertall i utøvelsen av religionen, og i prinsippet var likestilt med mennene sjelelig, var de ikke likestilt med mennene i kirkenes organisasjon. De fikk ikke verv eller tale i kirken. Selv om de hadde tilgang på deloffentligheten som kirkerommet var, fikk de ikke delta i den på samme måte som menn. De ble ekskludert, selv om de ble inkludert. Jeg mener derfor at kvinners kamp for å få delta i kirkenes organisasjon, på lik linje med menn, var en viktig medvirkende årsak til at kristne kvinner i Storbritannia ble så aktive i stemmerettsbevegelsen. For dem var det ikke bare kampen for statsborgerlig stemmerett som var viktig. De ville også ha stemmerett i kirkevalg.

Ønsket om stemmerett i kirke- og parlamentsvalg var bakgrunnen for opprettelsen av Church League for Women's Suffrage. Mange kirkegående kvinner var delaktige i flere stemmerettsforeninger og i 1909 ble en kristen stemmerettsforening, CLWS, dannet.¹²⁰ Antall

¹¹⁸ Davidoff & Hall 1987: 115

¹¹⁹ Davidoff & Hall 1987: 108-116

¹²⁰ Heeney 1988: 105

medlemmer i organisasjonen ble aldri særlig høyt: i 1913 hadde de 5080 medlemmer, menn og kvinner. Medlemmene kom fra forskjellige politiske ståsteder og andre stemmerettsforeninger.¹²¹ Dette gjaldt alt fra medlemmer av Conservative and Unionist Women's Franchise Association (CUWFA) til de militante Women's Social and Political Union (WSPU).¹²² Dette viser at mange religiøse kvinner var deltagende i stemmerettsbevegelsen på flere felter. Religion var aktivt til stede i WSPUs kamp. Carolyn Nelson, forsker i engelsk litteratur, har studert WSPUs bruk av kristen tematikk i sin kampanje. Hun viser at de benyttet seg av enkelte elementer fra kristendommen, som kristne symboler, struktur, taktikk og retorikk.¹²³ Den franske helgenen, Jeanne d'Arc, ble hovedsymbolet for den religiøse militantismen og mange av virkemidlene de brukte ble hentet direkte fra Frelsesarmeen. Et eksempel på bruk av kristne elementer i suffragettes kampanje er suffragetten Emily Wilding Davison's død. Hun døde etter å ha løpt ut foran kongens hest under Derby-løpet i 1913. Hun ble etter sin død omtalt som martyr og helgen, og ble et symbol på kvinnenes offer og lidelse i kampen for kvinnestemmerett.¹²⁴

3.4.3 Sammenligning

I Norge er det blitt gjort lite på de religiøst organiserte kvinnenes rolle i stemmerettskampen, mens Storbritannia har en større forskningssituasjon. Det har blitt forklart med at religiøse kvinner har falt mellom to stoler: verken religionshistorikere eller kvinnehistorikere har funnet temaet interessant nok. I tillegg understrekte de norske religiøse kvinnene at de ikke var en del av den politiske stemmerettskampen, noe som kan ha bidratt til at flere har valgt å ikke studere dem. Derfor kan bildet bli noe skjevt i denne sammenligningen.

Både i Norge og Storbritannia ser vi at kvinner var svært aktive innenfor religiøse lekmannsbevegelser og var tallmessig flere enn mennene. De fant i disse bevegelsene en offentlighet de kunne delta i, uten at mennene kunne ekskludere dem på bakgrunn av deres kjønn. Samtidig ble de ekskludert fra det organisatoriske i bevegelsene. I Norge var misjonsbevegelsen den største kvinnebevegelsen i landet rundt år 1900, men de insisterte på

¹²¹ Crawford 2003: 111

¹²² Crawford 2003

¹²³ Nelson 2010

¹²⁴ Nelson 2010: 231

at de ikke var en del av den politiske kvinnekampen. Allikevel var deres kamp viktig for kvinnefrigjøring generelt, og videre stemmerettskampen. I Storbritannia var det også et stort antall kvinnelige religiøse foreninger. De kjempet også i likhet med de norske kvinnene for retten til å stemme ved kirkevalg og å få full tilgang til den religiøse offentligheten, i likhet med mennene. Kampen for stemmerett innad i de religiøse organisasjonene hadde stor betydning for kampen for statsborgerlig stemmerett, da kirkene og deres ledere var motstandere av kvinnestemmerett fra et religiøst standpunkt. Kvinner skulle ikke være en del av offentligheten eller tale i det offentlige. I perioden masteroppgaven undersøker var flere religiøse enn i dagens samfunn og kvinners deltagelse i religiøse organisasjoner var dermed synlig og med på å endre oppfatninger om kvinner i offentligheten.

For de britiske kvinnene ble kampen for stemmerett i de religiøse organisasjonene en vei ut i kampen for kvinnestemmerett. Der var religiøst organiserte kvinner deltagende på flere sider av stemmerettskampen, fra konservative til militante. Kristne elementer var dessuten svært tilstedeværende i suffragettes kampanje. Dette viser at kvinnene fikk viktige erfaringer i arbeidet i misjonskvinneforeninger og andre religiøse organisasjoner. Det samme kan ikke sies om norsk stemmerettsbevegelse. Der var ikke religiøsitet i nærheten av å være like tilstedeværende som i Storbritannia. Hvorfor de valgte bort dette fokuset er vanskelig å svare på og må undersøkes nærmere av andre forskningsarbeider. Det kan forklares med at de religiøse argumentene aldri fikk særlig stor plass i den norske stemmerettsdebatten, og at kvinnene og deres støttespillere heller argumenterte ut i fra andre perspektiver.

Det er klart at kvinner i Norge og Storbritannia hadde tilgang til den religiøse offentlighet, dog med større begrensninger enn menn. For flere av de religiøse kvinnene ble da misjonskvinneforeninger og filantropiske kvinneforeninger en egen kvinnelig deloffentlighet hvor mennene ikke hadde tilgang og de kunne diskutere temaer de som kvinner var opptatt av. Kvinnene brukte altså den private sfæren de var henvist til som springbrett til å skape en egen deloffentlighet. Temaene de diskuterte var riktig nok begrenset til hovedsakelig kristne emner, som misjon og bønn, men at kvinnene grunnla en vellykket, kristen kvinnelig deloffentlighet har stor betydning for stemmerettskampen. I Norge var misjonskvinnebevegelsen den største kvinnelige bevegelsen rundt år 1900, og Storbritannia hadde også mange religiøse kvinnebevegelser. Dette viser at den deloffentligheten de kristne kvinnene utgjorde var svært stor og utbredt, kanskje en av de største kvinnelige deloffentlighetene i perioden masteroppgaven undersøker. Men skapte kvinnene bevisst denne

deloffentligheten som en del av kvinnefrigjøringen? Mitt svar er nei. Den var riktig nok en del av kvinnefrigjøringen innad i de religiøse organisasjonene og kirken. Men i Norge ble ikke misjonskvinneforeningene en direkte del av kvinnefrigjøringen i samfunnet generelt. Det avviste de selv også. I Storbritannia ble kvinneforeningene, i likhet med de norske, en del av kvinnefrigjøringen innad i kirken og de religiøse organisasjonene, men de ble også en del av kampen for kvinnestemmerett. De kristne kvinnene dannet blant annet egne stemmerettsforeninger og deltok på tvers av politiske ståsted. Men at den kristne kvinnelige deloffentligheten ble dannet bevisst som en del av stemmerettskampen vil jeg avkrefte.

Neste offentlighet som skal undersøkes er den økonomiske offentligheten. Jeg vil undersøke hvordan kvinnene fikk innpass i denne offentligheten, sammenligne forholdene i Norge og Storbritannia med hverandre og se på hvilken betydning kvinners deltagelse i denne offentligheten hadde for stemmerettskampen.

3.5 Kvinner i den økonomiske offentlighet

I løpet av 1800-tallet opplevde kvinnene i både Norge og Storbritannia at lovverket i større grad enn tidligere åpnet for at de kunne delta i arbeidslivet. Disse lovendringene ble særlig viktige for gifte kvinner, som frem til da hadde hatt få arbeidsmuligheter. At gifte kvinner tok arbeid bidro også til å utfordre det britiske viktorianske kvinneidealet og det norske borgerlige kvinneidealet. Den økende økonomiske uavhengigheten bidro dessuten til å utfordre begrunnelsen om å utelate kvinner fra borgerbegrepet. Med begrepet *den økonomiske offentlighet* menes en yrkes- og forretningsoffentlighet. Deltagere i denne offentligheten var mennesker med et yrke eller en forretning, og fast inntekt. Det vil si at de var økonomisk uavhengige. Jeg har valgt å fokusere mest på kvinner av middelklassen og borgerskapet, da deres inntok i yrkeslivet hadde større betydning for at kvinner skulle bli ansett som økonomisk ansvarlige enn arbeiderklassekvinnenes arbeid hadde. Dette var fordi de førstnevntes yrkesaktivitet var i direkte opposisjon til overklassens kvinneideal.

Økt yrkesaktivitet og forretningsdrift blant kvinner fra 1870-tallet og fremover, bidro til at de ble stadig mer økonomisk uavhengige.¹²⁵ Økonomisk uavhengighet var en viktig forutsetning for å kunne stemme. Constance Rover har skrevet at økonomiske faktorer var

¹²⁵ (A) Larsen 2014

grunnleggende for kvinnefrigjøring generelt, ikke bare stemmeretten.¹²⁶ Deltagelse i arbeidslivet bidro også med at flere kvinner var ute i det offentlige. Å være en offentlig kvinne hadde lenge betydd det samme som å være en prostituert, både i Norge og i Storbritannia.¹²⁷ Ved å bevege seg ut av det private og inn i det offentlige, utfordret kvinnene de rådende kjønnsidealene i sine samfunn.

3.5.1 Norge

I Norge var det hovedsakelig ugifte kvinner og enker som var næringsaktive på 1800-tallet. Fra 1842 hadde kvinner uten en mann til å forsørge seg hatt tillatelse til å drive handel og fra 1866 å selge håndarbeidsvarer. Lovendringene var økonomisk motivert, og ble vedtatt for å gi kvinner uten familie mulighet til å forsørge seg selv.¹²⁸ Tanken var at dette skulle hindre fattigdom blant eldre, enslige kvinner. Myndiggjøringen av ugifte kvinner (1863) og gifte kvinner (1888) var også en viktig forutsetning for at kvinnene kunne bli yrkesaktive. Råderett over egen økonomi og eiendom var viktig for at kvinnene skulle kunne vise at de eide økonomisk sans. Eirinn Larsen har vist at antall kvinner i handel økte kraftig i siste halvdel av 1880-årene, og det var hovedsakelig innenfor detaljhandel og tjenesteytelse de drev.¹²⁹ I Kristiania økte andelen kvinner som kunne drive med handel fra 25 til 50 prosent.¹³⁰ I 1839 hadde enslige kvinner over 40 år fått rett til å drive med håndverk og handelsloven av 1842 ga enslige kvinner over 25 år handelsrett på innenriksvarer.¹³¹ Dette hang sammen med det økende antall enslige kvinner som søkte om å få rett til å drive med salg eller produksjon av varer. Gifte kvinner som jobbet i handelsstanden var mye mer kontroversielt, og i direkte opposisjon til datidens kjønnsideologi. Som i Storbritannia skulle gifte kvinner forsørges av sine ektemenn, ikke ved eget arbeid.¹³² Antall kvinner med arbeid i industrien øker også i perioden oppgaven omhandler. Særlig i tekstilindustrien utgjorde kvinnene en stor del av de ansatte, fordi de var mange og en billig arbeidskraft.¹³³ Men flere norske arbeiderkvinner var også hjemmeværende husmødre, med litt supplerende sesongarbeid.¹³⁴ Dette var mulig fordi arbeiderklassen i Norge hadde bedre lønninger, og fordi klasseforskjellene var mindre i Norge

¹²⁶ Rover 1967: 12

¹²⁷ Landes 1988: 3; Hagemann 2005: 241

¹²⁸ Hagemann 2005: 196

¹²⁹ Larsen 2012: 127-128

¹³⁰ (A) Larsen 2014: 139

¹³¹ (B) Dørum 2014: 14

¹³² (A) Larsen 2014: 144-145

¹³³ Hagemann 2005: 198

¹³⁴ Hagemann 2005: 184-185

enn i Storbritannia.¹³⁵ Et annet moment var at arbeiderklassen i større grad enn tidligere hadde begynt å ta til seg det borgerlige kvinneidealet og privat-offentlig-dikotomien, representert av hjem og arbeid. Det ble ønskelig at kvinnen skulle være husmor og mannen familiens eneste forsørger.¹³⁶

I sin artikkel *De glemte kvinnevalgene* hevder historikerne Eirinn Larsen og Lars Øksendal at åpningen for en begrenset kvinnestemmerett, basert på kvinnens egen eller ektemannens skattbare inntekt, på starten av 1900-tallet i Norge var i tråd med det gamle borgeridealet. Både i 1901 og 1907 fikk noen norske kvinner stemme ved lokal- og stortingsvalg basert på censusprinsippet. Samtidig skjedde det en endring i oppfattelsen av økonomiens betydning: inntekten ble mindre og mindre viktig etter som massepolitikken slo rot.¹³⁷ Det var først og fremst borgerlige kvinner som først fikk stemmerett, fordi de var kvinnene med mest inntekt eller formue. Disse kvinnenes deltagelse i yrkeslivet hadde en større sprengkraft enn arbeiderklassekvinner når det gjaldt å utfordre det borgerlige kvinneidealet. De utfordret kvinneidealet innenfra. Ved å delta i yrkeslivet, hadde flere fått øynene opp for at kvinnene kunne være økonomisk ansvarlige, også politikere. Høyrepolitikeren Francis Hagerup argumenterte på bakgrunn av økonomiske grunner da han fremmet forslaget om en begrenset kommunal kvinnestemmerett i 1901. Han mente det var innlysende at kvinner som betalte skatt, skulle kunne delta i bestemmelsen av hvordan midlene skulle brukes.¹³⁸ Dette viser hvor viktig det var for innføringen av stemmeretten i Norge at kvinnene ble yrkesaktive.

3.5.2 Storbritannia

Lee Holcombe skriver at kvinnebevegelsen i det viktorianske Storbritannia representerte et oppgjør med samfunnets patriarkalske ideal og det viktorianske kvinneidealet. De knuste gamle idealer og kom opp med nye. Kvinner ble i økende grad uavhengige, og fikk ny selvtillit knyttet til sine evner, særlig i arbeidslivet og på markedet.¹³⁹ Det var en økning i antall kvinner i arbeid i perioden oppgaven undersøker, da særlig innenfor salg, kirkearbeid og i skolen.¹⁴⁰ Ugifte, britiske kvinner ble myndiggjort i 1882, mens gifte kvinner ble

¹³⁵ Brox 2013

¹³⁶ Hagemann 2005: 211

¹³⁷ Larsen & Øksendal 2013

¹³⁸ Thue 1972: 29

¹³⁹ Holcombe 1973: 194-195

¹⁴⁰ Holcombe 1973: 18-20

myndiggjort først i 1935. En økonomisk uavhengig og yrkesaktiv kvinne var i strid med de rådende kjønnsidealene.. Da det var middelklassen i Storbritannia som sterkest promoterte dette idealet, var derfor sprengkraften fra økningen av middelklassekvinner i arbeid stor. Idealet var at kvinnen skulle skape et hjem for familien og være øm og kjærlig.¹⁴¹ Hun skulle være mannens klippe, og fjerne hans bekymringer.¹⁴² Selv om ”husets engel” var idealet, var det ikke alltid slik at idealet samsvarte med realitetene. For flere kvinner og deres familier var det livsnødvendig å jobbe, spesielt innenfor arbeiderklassen. Med de store endringene som den industrielle revolusjon brakte med seg til særlig Storbritannia, ble det vanskelig for mange familier å overleve på kun mannens lønn. Ifølge historiker E .P. Thompson fikk den engelske arbeiderklassen redusert sin levestandard på 1800-tallet, spesielt i den første halvdel, da de ikke hadde andre alternativer til industriarbeid.¹⁴³ Derfor ble det vanskelig for arbeiderklassekvinner å være husmødre på heltid, som idealet tilsa. De ble også kritisert for å forsømme familien på grunn av arbeidet, til tross for middelklassen var avhengig av dem som fabrikkarbeidere, syttere og tjenere.¹⁴⁴ Hos middelklassen og borgerskapet var det motsatt. I disse samfunnsklassene ble det forventet at kvinnene ble i hjemmet og ikke tok arbeid eller utdanning. Det ble til og med sett på som degraderende for en lady å ta seg arbeid.¹⁴⁵ I løpet av 1800-tallet og starten på 1900-tallet endrer dette seg. Fra 1881 til 1911 øker antall yrkesaktive middelklassekvinner i Storbritannia fra 12,6% til 23,7%.¹⁴⁶ Disse kvinnene var hovedsakelig aktive i detaljhandel, grossistvirksomhet, utleievirksomhet og arbeid i skoleverket.¹⁴⁷ Historiker Alison C. Kay har skrevet at kvinner i London var svært aktive i næringslivet gjennom hele 1800-tallet. Hun har også vist at det var mange flere gifte og ugifte kvinner som var aktive i arbeidslivet, fremfor enker som tidligere forskning har fokusert på.¹⁴⁸

I likhet med Norge lå økonomi til grunn i de fleste stemmerettsutvidelsene i Storbritannia. Både ved utvidelsene for lokalvalg i 1869 og 1894, og ved utvidelsen for parlamentsvalg i 1918, lå et censusprinsipp til grunn. En lignende undersøkelse, som den Larsen og Øksendal har presentert, er ikke gjort, men jeg vil på bakgrunn av utvidelsene anta at økonomisk uavhengighet var en av årsakene lå til grunn ved utvidelsene i Storbritannia som i Norge.

¹⁴¹ Owesen 2013: 120

¹⁴² Hall 1992: 60

¹⁴³ Thompson 1965

¹⁴⁴ Hall 1992: 66

¹⁴⁵ Holcombe 1973: 4

¹⁴⁶ Tilly & Scott 1987: 38

¹⁴⁷ Holcombe 1973: 18-20

¹⁴⁸ Kay 2012

Allerede i 1867 ble kvinners økonomiske uavhengighet brukt som argument for at de skulle få stemmerett. John Stuart Mill argumenterte i parlamentet at "taxation and representation should be co-extensive."¹⁴⁹ og dro således paralleller til den amerikanske revolusjonen og chartistbevegelsen fra 1840-tallet, som brukte samme argument. Deler av suffragettebevegelsen i Storbritannia brukte også skattenekt som protest på starten av 1900-tallet.¹⁵⁰ Dette viser at kvinnene var bevisste at mange av dem også oppfylte "all the qualifications which the law demands of the male electors".¹⁵¹

3.5.3 Sammenligning

Kvinner i arbeid var et opprør mot kvinneidealene og det patriarkalske samfunnet. Kvinnene utfordret kjønnsidealene ved å delta i det offentlige og ta arbeid. Bare å delta i det offentlige var stort. På dette tidspunktet ble offentlige kvinner likestilt med prostituerte. Men for mange kvinner var det å ta arbeid en nødvendighet, og ikke nødvendigvis noe de gjorde ut fra et feministisk eller kvinnefrigjørende ståsted. Kvinner i arbeid var uansett en sprengkraft mot overklassenes kvinneideal. Denne sprengkraften ser ut til å hovedsakelig ha vært knyttet til middelklassen. Det var innenfor denne samfunnsklassen den største forandringen skjedde og hvor den hadde størst ideologisk betydning. Kvinner av arbeiderklassen i Norge og Storbritannia hadde vært i arbeid lenge, uten at det hadde hatt noen stor betydning for endringen i synet på yrkesaktive kvinner. De hadde heller blitt kritisert for å ikke ta godt nok vare på familiene sine. Da nok middelklassekvinner var i arbeid, fikk yrkesaktive kvinner en forbedret status og mer respekt enn tidligere.

Både i Norge og i Storbritannia ble et økende antall av kvinnene i de øvre klassene deltagere i den økonomiske offentlighet. Dette skjedde i en periode hvor idealet var at kvinnene, særlig fra disse samfunnsklassene, skulle holde seg hjemme. Hvorfor skjedde dette på akkurat dette tidspunktet? Var det en bevisst del av kvinnefrigjøringen? At antall kvinner i arbeid økte mot slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet kan være et resultat av at arbeidsmarkedet ble mer åpent for kvinner. Lovgivningen i Norge og Storbritannia åpnet for at kvinner kunne forsørge seg selv dersom de ikke hadde noen til å forsørge seg. Det ble stadig viktigere for alle kvinner, uavhengig av sivilstatus, å være økonomisk uavhengige. Da

¹⁴⁹ Her etter Rover 1967: 31

¹⁵⁰ Rover 1967: 31

¹⁵¹ Fawcett 2015: 5

kunne de bli friere og mindre avhengige av mennene sine. Dette henger sammen med at gifte og ugifte norske kvinner og ugifte britiske kvinner var blitt myndiggjorte i løpet av 1800-tallet. Gifte britiske kvinner ble riktig nok ikke myndiggjorte før i 1935, men var allikevel aktive i arbeidslivet. Det var viktig for gifte kvinner å vise at de kunne være økonomisk ansvarlige for å senere kunne oppnå myndighet, og yrkesaktiviteten var dermed en del av det kvinnefrigjørende prosjektet. Noe som er sikkert er at det økende antallet yrkesaktive kvinner, gifte og ugifte, fra de øvre samfunnsklassene var en viktig faktor i kvinnefrigjøringen. Det ga stor støtte til kvinnesaken, spesielt stemmerettskampen. Kvinnene hadde vist at de kunne håndtere egne penger, og da ble argumentet om kvinner som økonomisk uansvarlige svekket. Jeg mener at den økende yrkesaktiviteten var en del av kvinnefrigjøringen generelt, men jeg mener også at kvinner ikke bevisst deltok i yrkeslivet for å få stemmerett. Yrkesaktiviteten ble derimot senere brukt som argument fordi så mange kvinner deltok i arbeidslivet.

3.6 Konklusjon

Dette kapitlet har tatt for seg følgende arbeidsspørsmål: *Hvilke forskjeller og likheter var det mellom kvinnes deltakelse i den kulturelle, den religiøse og den økonomiske offentlighet? Jeg har vist hvordan kvinnene fikk innpass i andre offentligheter enn den borgerlige, og sammenlignet landene på disse punktene.*

I min undersøkelse av den kulturelle offentlighet og forfatter-deloffentligheten kom det frem flere interessante likheter og forskjeller. Både i Norge og i Storbritannia begynte kvinner å skrive på 1800-tallet. Kvinnes tekster ble diskutert og bidro til at kvinners problemer kom opp i den offentlige debatten og opinionsdannelsen i den borgerlige offentlighet. De skrev om kvinnespørsmål – ”woman questions” – som svært ofte var knyttet til kvinneidealene. Dermed vokste det frem en egen kvinnelig forfatter-deloffentlighet innad i den kulturelle offentlighet. Bøkene de kvinnelige forfatterne skrev innad i denne deloffentligheten i Norge og i Storbritannia, påvirket kvinnes syn på egen situasjon og ble således en del av kvinnefrigjøringen. I Storbritannia var kvinnelige forfattere dominerende på romanmarkedet, men basert på temaene de skrev om ble deres verker ikke ansett for å være seriøs litteratur. Bøkene ble skrevet for og av kvinner. Deloffentligheten var mer preget av et større mangfold av temaer og ulike meninger enn den norske. Verkene var viktige for kvinnefrigjøringen og stemmerettskampen generelt, men de fikk ikke en like stor betydning for samfunnsdebatten

som de norske. Norske kvinnelige forfattere skrev også om egne erfaringer og bidro til å skape debatt rundt kvinnespørsmålene, men var mye mer ensartede i sine valg av temaer. Det var dessuten lite uenighet innad i den norske forfatter-deloffentligheten. I Norge fikk særlig Camilla Colletts roman *Amtmannens Døtre* stor betydning for begynnelsen av kvinnefrigjøringen. Forfatter-deloffentligheten i Storbritannia fikk ikke like stor betydning for kvinnefrigjøring og videre stemmerettskampen som den norske.

Kvinner i religiøse bevegelses rolle i stemmerettskampen er underkommunisert i stemmerettsforskningen i Norge. En årsak til dette kan være at kvinnene selv poengterte at de ikke var en del av den politiske kvinnekampen, en annen årsak kan være at det ikke er like tydelig hvilken betydning de hadde. Kvinnene var også pådrivere av samfunnets kjønnsdeling, noe som også kan forklare at de ikke er undersøkt i like stor grad. Emnet er bedre undersøkt i Storbritannia, men der var også det religiøse sterkere inne i bildet i stemmerettsbevegelsen. Sammenligningen av offentlighetene har vist at begge lands offentligheter hadde det samme tradisjonelle kjønnsynet som resten av samfunnet forøvrig, noe som påvirket organiseringen innad i bevegelsen. Kvinnene skulle holde seg til hjemmet og ikke tale i det offentlige. Derfor ble det skapt egne kvinnelige deloffentligheter innad i misjonsbevegelsene i både Norge og Storbritannia. Misjonsbevegelsen var Norges største kvinnebevegelse og deres kamp for rettigheter innad i organisasjonene gjenspeilet kampen for kvinners rettigheter i storsamfunnet. I stemmerettskampen var de derimot ikke deltagende, da den gikk imot samfunnsinndelingen og kjønnsynet de forfektet. De religiøse kvinnene i Storbritannia var mye mer deltagende i stemmerettskampen. De organiserte seg i egne stemmerettsforeninger, på tvers av politiske skillelinjer. I Storbritannia var dessuten kristne elementer i stor grad tilstede i suffragettes kampanje. De hentet inspirasjon fra blant annet Frelsesarmeen og brukte retorikk og symboler fra religionen. Jeg vil derfor si at kvinner i den religiøse offentligheten i Storbritannia hadde større betydning for stemmerettskampen i sitt land enn misjonskvinnene hadde i Norge. Det betyr ikke at de norske misjonskvinnenes arbeid ikke utgjorde en forskjell eller var uviktig, men det er tydelig at de britiske religiøse kvinnene hadde mer påvirkning på stemmerettskampen enn de norske.

Undersøkelsen av kvinners deltagelse i den økonomiske offentlighet viste mange likheter. I både Norge og Storbritannia ble et økende antall kvinner yrkesaktive i løpet av 1800-tallet. Dette var fordi lovverket i større grad åpnet for at enslige kvinner skulle kunne forsørge seg selv. Følgene av dette var at aksepten for yrkesaktivitet blant kvinner av middelklassen og

borgerskapet økte, noe som bidro til at også gifte kvinner begynte å ta seg arbeid. Kvinnene hadde mange yrker til felles i Norge og Storbritannia, særlig innen handel og tjenesteytelser, men britiske kvinner var også aktive i skolen og som utleiere. Norske og britiske kvinner ble derfor mer økonomisk uavhengige i perioden oppgaven undersøker. De fleste av dem ble også personlig uavhengige. I Norge ble først ugifte og så gifte kvinner myndiggjort på 1800-tallet. I Storbritannia var det bare ugifte kvinner som ble myndiggjort i perioden oppgaven undersøker. Myndiggjøringen av norske gifte og ugifte kvinner og britiske ugifte kvinner gjorde også at økonomisk uavhengighet ble viktigere for kvinnene. De fikk råderett over egen formue og inntekt, og for mange kvinner ble dette en måte å gjøre seg mer uavhengige av menn på. Det fikk også en stor betydning for stemmerettskampen, da økonomisk uavhengighet var en viktig del av det å være en borger.

Jeg har også undersøkt arbeidsspørsmålet om hvilken offentlighet som hadde mest betydning for innføringen av kvinnestemmerett og om dette var felles for Norge og Storbritannia. Mitt svar er at kvinners økonomiske uavhengighet og deltagelse i den økonomiske offentlighet hadde størst betydning av alle offentlighetene kvinnene deltok i for innføringen av stemmerett i begge land. Dette var også felles for Norge og Storbritannia. Både i Norge og Storbritannia var det å være en borger i begge land nært knyttet til økonomisk uavhengighet, da dette innebar at man var ansvarlig, utdannet og fornuftig. Det er verdt å merke seg at samtlige av de første utvidelsene i stemmerett for kvinner ble utført på bakgrunn av økonomisk status. Både i Norge og i Storbritannia ble det påpekt at det var urettferdig at kvinner som betalte skatt ikke fikk delta i bestemmelsen av hvordan disse midlene skulle brukes. Det er derfor helt tydelig at kvinners økende økonomiske uavhengighet var svært viktig i stemmerettskampen.

Neste kapittel vil ta for seg stemmerettsdebattene i Norge og Storbritannia, med fokus på argumentene for og imot. De politiske partienes stilling til kvinnestemmerett vil også bli undersøkt.

Kapittel 4: Politikere og politiske partier

4.1 Innledning

Dette kapittelet vil ta for seg de politiske partiene og deres støtte til eller motstand mot kvinnestemmerett. Kapittelets arbeidsspørsmål er: *Hvilke forskjeller og likheter var det mellom de politiske partienes innstilling til kvinnestemmerett og argumentene for og imot?* Temaet er en naturlig del av en sammenligning av kampen for kvinnestemmerett, da det er politikerne som vedtar lover og bestemmer i samfunnet. De konservative i begge land var tidlig motstandere og snudde først mot slutten. De liberale var i utgangspunktet kvinnes sterke støttespillere, men var vinglete og upålitelige i sin støtte. Særlig viste dette seg når kampen for allmenn mannsstemmerett kom i konflikt med stemmerettsforkjempernes krav. Arbeiderpartiene så tidlig ut til å støtte kvinnes sak, som en forlengning av deres krav om allmenn stemmerett for menn. Men i likhet med de liberale partiene, gikk også arbeiderpartiene bort fra sin støtte til kvinnestemmerett, til fordel for allmenn mannsstemmerett, da førstnevnte kunne stå i veien for sistnevnte.

Deler av kapittelet vil basere seg mye på Constance Rovers bok *Women's Suffrage and Party Politics in Britain 1866-1914* og Inger-Johanne Thues hovedoppgave *Kvinnestemmerettsdebattene i Stortinget 1890-1913*. Begge disse verkene er blant de mest grundige i sin utforskning av de politiske partiers holdninger til og argumenter for eller imot kvinnestemmeretten. Thues hovedoppgave er dessuten den eneste på feltet i Norge som eksplisitt har undersøkt stemmerettsdebattene og argumentene for og imot. Ideelt sett hadde dette emnet vært bedre utforsket på norsk side. Thues undersøkelse er grundig, men med hovedsakelig ett verk å basere sammenligningen på kan sammenligningsgrunnlaget bli litt usikkert.

4.2 De politiske partienes syn på kvinnestemmeretten

I dette delkapittelet vil partienes holdning til kvinnestemmeretten undersøkes. Jeg vil sammenligne de norske partiene med deres britiske samsvar, da jeg mener dette vil gi en mer ryddig sammenligning enn å sammenligne landenes tre partier med hverandre samtidig.

Partisystemet i Norge oppstod på samme tid som stemmerettskravet først ble fremsatt av kvinnene. Dette var en periode med stor endring i det politiske generelt og i Norges demokrati. I 1884, da partiene Venstre og Høyre ble grunnlagt, innførte Norge parlamentarismen, noe som endret den norske politiske kulturen drastisk. Fra da av skulle regjeringen utgå av Stortinget, noe som gjorde det viktigere enn noen gang å ha støttespillere i Stortingssalen. Stemmerettskvinnene samarbeidet særlig med politikere fra Venstre, men de søkte også tidlig støtte hos Arbeiderpartiet.

4.2.1 Venstre og The Liberal Party

Ida Blom skriver at det er naturlig å se Venstres støtte til kvinnestemmerett på 1880-tallet som en del av frigjøringsprosessen de støttet på dette tidspunktet.¹⁵² Dette var også tilfelle for The Liberal Party. Basert på partiets liberale prinsipper var en utvidelse av stemmeretten i tråd med deres ideologi.¹⁵³ Det var Viggo Ullmann, representant for Venstre på Stortinget, som fremmet det første forslaget for kvinnestemmerett til Stortinget i 1890.¹⁵⁴ I Storbritannia var det en representant fra Venstres samsvar, The Liberal Party, som i 1866 fremmet det første forslaget for kvinnestemmerett i Parlamentet: John Stuart Mill.¹⁵⁵ Representanter fra begge partiene var derfor først ute med å støtte kvinnestemmerett. Men det var forskjeller mellom partiene også. Under den første debatten om kvinnestemmerett i Stortinget i 1890, var venstremennene de eneste som stilte seg bak kvinnenenes krav.¹⁵⁶ På dette tidspunktet var derfor stemmerettskravet nært knyttet til partiet Venstre, som også hadde et stort antall partimedlemmer som også var medlemmer av Norsk Kvinnesaksforening (NKF).¹⁵⁷ Mens Venstre var tett knyttet til stemmerettsbevegelsen, satt The Liberal Party mer på gjerdet.

¹⁵² Blom 1980: 6

¹⁵³ Rover 1967: 118

¹⁵⁴ Stortingets arkiv

¹⁵⁵ Parliament u.d.

¹⁵⁶ Stemmene kom fra Moderate Venstre og Venstre. Agerholt 1937: 164

¹⁵⁷ Moksnes 1984: 34-35

Partiet anså kvinnestemmeretten for å være et åpent spørsmål. Det ble tidlig etablert at spørsmålet ikke var knyttet til et bestemt parti, og lederen for partiet, William Gladstone, beskrev det slik i 1884: ”a question which ought to be dissociated from every notion of Party”.¹⁵⁸ På tross av at partiet ikke ville ta et offisielt standpunkt i saken, var medlemmer av partiet normalt sett i flertall blant kvinnes støttespillere.¹⁵⁹ Selv om Venstre var åpne støttespillere av kvinnestemmerett i 1890, forandret dette seg i årene fremover. I 1891 programfestet Venstre allmenn stemmerett bare for menn, og utelot kvinnene.¹⁶⁰ Gro Hagemann skriver at dette gjorde de av taktiske hensyn da de regnet med at allmenn mannsstemmerett ville skaffe dem flere stemmer.¹⁶¹ Det var først i 1906 at Venstre programfestet statsborgerlig stemmerett for kvinner, og senere allmenn stemmerett for kvinner i 1909.¹⁶² Til tross for Venstres ideologiske ståsted, det liberalistiske, fantes det også motstandere av kvinnestemmeretten innenfor dette partiet. I 1901 stemte 10 venstremenn imot forslaget om begrenset kommunal kvinnestemmerett, da de mente reformen skjedde for raskt, at den ikke var programfestet i partiet og at folket derfor ikke hadde fått uttale seg om saken gjennom valg.¹⁶³ Uenighet innad i partiet var det også i Storbritannia. Constance Rover skriver at det var delte meninger mellom lederskapet og medlemmene: lederne, særlig William Gladstone og Herbert Asquith, var motstandere av kvinnestemmeretten, mens medlemmene generelt var positive.¹⁶⁴ Dette viste seg blant annet i at kvinnestemmerett hadde stor støtte i voteringer i Underhuset og ofte fikk flertall, men ble nedstemt i Overhuset som var dominert av konservative politikere.¹⁶⁵ Richard Evans skriver at en så stor og tidlig støtte var det få parlamenter i verden, og ingen i Europa, som kunne vise til. Men fordi lovforslaget først måtte gjennom Underhuset og så det konservative Overhuset, ble lovforslagene gang på gang nedstemt.¹⁶⁶ Det viste seg dessuten at Asquith, leder av partiet og statsminister 1908-1916, skulle bli en svært innbitt motstander.¹⁶⁷ Millicent Garrett Fawcett beskrev ham som ”our chief antagonist” og skrev at motstanden fra ham var mer skadelig for saken enn motstanden fra hele det konservative partiet.¹⁶⁸ På bakgrunn av dette valgte NUWSS til slutt å

¹⁵⁸ Her etter Rover 1967: 118

¹⁵⁹ Rover 1967: 118

¹⁶⁰ Blom 1980: 6

¹⁶¹ Hagemann 2005: 248

¹⁶² Stuksrud 2008: 24; Folkvord 2013: 120

¹⁶³ Stuksrud 2008: 24

¹⁶⁴ Rover 1967: 118; Harrison 1978: 40

¹⁶⁵ Evans 1980: 80

¹⁶⁶ Evans 1980: 80

¹⁶⁷ Harrison 1978: 37

¹⁶⁸ Fawcett 1920: 13

avslutte sitt samarbeid med, og støtte til, partiet, til fordel for Labour Party.¹⁶⁹ Constance Rover har hevdet at dersom partiets ledere hadde vært mer positivt innstilt til kvinnestemmeretten, kunne den ha blitt innført mye tidligere enn den faktisk ble.¹⁷⁰

4.2.2 Høyre og The Conservative Party

I Norge var Høyre partiet som først markerte seg som hovedmotstander av kvinnestemmerett. I tråd med konservativ og tradisjonell oppfatning av kvinnerollen, stilte partiet seg tidlig imot på prinsipielt grunnlag. Innføring av kvinnestemmerett ble ansett som motstridende mot Guds ord og var uforenlig med kvinnenenes rolle i hjemmet, et syn særlig biskop Heuch stod for.¹⁷¹ Kvinneidealet i Storbritannia hadde også betydning for The Conservative Partys innstilling til kvinnestemmerett. Fordi hun var henvist til hjemmet, ville idealkvinnen aldri oppnå den kunnskap, de evner og de krav som motstanderne av kvinnestemmerett krevde av en velger.¹⁷² Partiet generelt anså også, i likhet med The Liberal Party, spørsmålet om kvinnestemmerett for å være et åpent spørsmål og ikke knyttet til noe parti. Under en tjueårsperiode av konservativt styre fra 1885-1905 ble kvinnestemmeretten som spørsmål oversett og ikke behandlet. Politikerne mente at det var viktigere spørsmål å ta seg av.¹⁷³ Begge de konservative partiene var tidlige motstandere av kvinnestemmerett. Høyre var hovedsakelig imot kvinnestemmerett på bakgrunn av nyttehensyn, da de mente at stemmerett bare kunne gis dersom det var til nytte for samfunnet. Derfor var det et samlet Høyre som enstemmig stemte imot forslaget for kvinnestemmerett i 1890.¹⁷⁴ I Storbritannia kom motstanden fra hovedsakelig politikere i The Conservative Party, med enkelte unntak fra andre partier. Deres motstand kom på bakgrunn av en motstand mot reformer generelt og frykten for en stor og uforutsigbar velgergruppe. Denne frykten hadde bakgrunn i tanken om at kvinnenenes politiske standpunkt var ustabile.¹⁷⁵ Mens Underhuset ofte hadde en overvekt av liberale politikere, var Overhuset dominert av konservative politikere. Lovforslagene om kvinnestemmerett som ble sendt til Overhuset fra Underhuset ble stadig nedstemt.¹⁷⁶ Dette viser en stabil og høy motstand fra The Conservative Party. Høyre ble med tiden mer positive

¹⁶⁹ Rover 1967: 126; Harrison 1978: 142

¹⁷⁰ Rover 1967: 118

¹⁷¹ Thue 1972: 51

¹⁷² Harrison 1978: 71

¹⁷³ Rover 1967: 109; Evans 1980: 80

¹⁷⁴ Thue 1972: 51-52

¹⁷⁵ Harrison 1978: 27-33

¹⁷⁶ Evans 1980: 80

til innføring av kvinnestemmerett, men da en begrenset en. Den senere støtten til begrenset kvinnestemmerett har blitt forklart med innføringen av allmenn mannsstemmerett i 1898. Bemidlede kvinner ble ansett for å være en konservativ motkraft til de radikale arbeiderne, og i 1901 ble en inntektsbegrenset kommunal kvinnestemmerett innført på bakgrunn av et forslag fremsatt av Høyres Francis Hagerup.¹⁷⁷ Dette viste seg delvis i Storbritannia også. Da andelen menn som kunne stemme ble utvidet i 1884 til å gjelde store deler av arbeiderklassen, var det flere konservative som ønsket å gi bemidlede kvinner stemmerett som en motvekt, i likhet med i Norge, men de gikk raskt bort fra dette da de innså at de ikke hadde noe å frykte fra denne stemmerettsutvidelsen.¹⁷⁸ Motstanden mot kvinnestemmerett innad i partiene kunne variere. Begge partiene hadde alltid noen medlemmer som støttet en utvidelse av stemmeretten. Selv om det lenge var et flertall i Høyre mot kvinnestemmerett, var det også enkelte som tidlig stilte seg positivt til en innføring. Leder av Høyre, Francis Hagerup, og Christoffer Knudsen var de som tidligst og sterkest argumenterte for kvinnestemmerett. Inger Johanne Tue skriver at selv om Hagerup var den i Høyre med det mest radikale synet på kvinnestemmerett, holdt han seg innenfor rammen av de konservatives oppfatning av stemmerett.¹⁷⁹ Innenfor The Conservative Party var ledelsen positiv til en begrenset kvinnestemmerett, mens medlemmene var negative. Blant lederne som åpent uttalte seg positiv til innføringen av kvinnestemmerett, dog begrenset, kan Benjamin Disraeli og Lord Salisbury nevnes. Disraeli uttalte seg så tidlig som i 1848 for en begrenset kvinnestemmerett. Disraeli og Lord Salisbury satt begge som statsministere, men gjorde ikke noe med saken.¹⁸⁰ Av kjente anti-suffragister, motstandere av kvinnestemmerett, var Lord Curzon of Kedleston den bitreste fienden, skriver Constance Rover.¹⁸¹ Høyres motstand mot kvinnestemmerett endret seg gradvis mot slutten av perioden. Fra 1907 og frem til 1913 stemte partiet for en langsom og gradvis utvidelse av stemmeretten, og virket således som en brems for Venstre og Arbeiderpartiet som ønsket å innføre allmenn stemmerett raskt.¹⁸² I 1912 satte partiet allmenn stemmerett på valgprogrammet, og ingen fra Høyre stemte imot under avstemningen om allmenn stemmerett i 1913.¹⁸³ Høyre ble altså mer og mer positive til kvinnestemmerett. Hva med The Conservative Party? En oversikt over voteringer i Underhuset i Parlamentet viser store variasjoner i antall konservative stemmer for og imot kvinnestemmerett fra 1867 til

¹⁷⁷ Agerholt 1937: 156; Hagemann 2005: 248

¹⁷⁸ Rover 1967: 110

¹⁷⁹ Thue 1972: 56

¹⁸⁰ Rover 1967: 102-106

¹⁸¹ Rover 1967: 109

¹⁸² Agerholt 1937: 156; Thue 1972: 58

¹⁸³ Thue 1972: 69

1928, men trenden fra 1917 var at stadig flere stemte for. Mens Norge innførte allmenn stemmerett enstemmig i 1913, var det fremdeles 12 motstandere i Storbritannia i 1928. Disse var alle fra The Conservative Party.¹⁸⁴ Basert på den jevne motstanden gjennom perioden er det derfor interessant at det var en konservativ regjering som innførte allmenn stemmerett for kvinner på samme basis for menn i 1928: Stanley Baldwin.¹⁸⁵

4.2.3 Arbeiderpartiet og Labour Party

Brit Stuksrud skriver at ”Arbeiderpartiet så kvinnestemmeretten som en del av demokratiseringen og sosialiseringen av samfunnet.”¹⁸⁶ For å kunne innføre den sosialistiske fremtidsstat måtte kvinnene være med.¹⁸⁷ Labour Party støttet kravet om allmenn stemmerett fra starten av, og gjentok ofte at dette kravet gjaldt både menn og kvinner. De anså ikke spørsmålet om allmenn stemmerett for begge kjønn for å være et åpent et. I utgangspunktet var kvinnestemmerett i samsvar med den britiske arbeiderbevegelsens demokratiske prinsipper.¹⁸⁸ Begge arbeiderpartiene hadde altså kvinnestemmerett som et demokratisk prinsipp til felles. Noe annet de hadde til felles var sin støtte til stemmerettsbevegelsen: Ingen av partiene stilte seg fullt og helt bak stemmerettskravet, til tross for at de anså det for et demokratisk prinsipp. Da det norske arbeiderpartiet ble stiftet i 1887 ble kvinnestemmeretten lagt til side til fordel for allmenn stemmerett for menn, av hensyn til en allianse med Venstre. De valgte altså å ikke inkludere kvinnestemmerett i sitt partiprogram av taktiske årsaker.¹⁸⁹ Dette gjentok seg i 1891. Arbeiderpartiet hadde programfestet kvinnestemmerett tidligere det året, men valgte senere på året nok en gang å legge bort kvinnestemmerett til fordel for et valgsamarbeid med Venstre.¹⁹⁰ Det britiske arbeiderpartiet viste også en halvhjertet støtte. Det var to faktorer som hindret Labour Partys fulle støtte til stemmerettskravet: Partiets ønske om allmenn stemmerett for begge kjønn fremfor en begrenset stemmerett for de bemedlede og motstand mot kvinnestemmerett fra enkelte menn i partiet. Den første faktoren kom av at stemmerettsforeningene krevde stemmerett på samme vilkår som menn. På dette tidspunktet ville det bety at det var hovedsakelig middelklassekvinner som ville få stemmerett, mens

¹⁸⁴ Harrison 1978: 28-29

¹⁸⁵ Rover 1967: 115

¹⁸⁶ Stuksrud 2008: 26

¹⁸⁷ Agerholt 1937: 157

¹⁸⁸ Rover 1967: 146-147

¹⁸⁹ Agerholt 1937: 157-158

¹⁹⁰ Blom 1980: 10

kvinner og menn av arbeiderklassen ville stå igjen uten.¹⁹¹ Dette var også en viktig faktor for det norske arbeiderpartiet. I utgangspunktet var partiet imot begrenset kvinnestemmerett da dette hovedsakelig kun ville gi stemmerett til borgerlige kvinner og kvinner av middelklassen, slik som i Storbritannia. Men da forslaget om allmenn kvinnestemmerett ble avvist i 1907, endret Arbeiderpartiet mening og stemte for begrenset kvinnestemmerett.¹⁹² Arbeiderpartiets kvinner hadde erklært at de aksepterte begrenset stemmerett som en foreløpig løsning, fremfor ingen stemmerett i det hele tatt.¹⁹³ Arbeiderpartiet var det partiet som hadde mest å tape på en begrenset kvinnestemmerett¹⁹⁴, noe som kan forklare partiets tidlige støtte til allmenn kvinnestemmerett. Selv om selve partiet ikke stilte seg fullstendig bak stemmerettskravet, var det enkelte fra den britiske arbeiderbevegelsen som støttet stemmerettsforeningene som først og fremst argumenterte for en begrenset kvinnestemmerett. Keir Hardie, lederen av Independent Labour Party (ILP)¹⁹⁵, var stemmerettsbevegelsens sterkeste støttespiller i den britiske arbeiderbevegelsen. Han var, i likhet med andre i arbeiderbevegelsen, en forkjemper for allmenn stemmerett. Men han mente at å utvide stemmeretten til å inkludere kvinner på samme vilkår som menn, ikke var en hindring for allmenn stemmerett, men heller et steg i riktig retning.¹⁹⁶ Det norske arbeiderpartiet ble valgt inn på Stortinget fra 1903, og kunne således påvirke den politiske stemmerettskampen. Partiet hadde for få stortingsrepresentanter til å få en veldig betydelig rolle i innføringen av stemmerett. Det var først i 1913 at de fikk en større andel representanter på Stortinget¹⁹⁷, men da ble allmenn kvinnestemmerett innført enstemmig. Derfor utgjorde ikke Arbeiderpartiets representanter noen stor forskjell der. Labour Party fikk også valgt inn representanter i Parlamentet, og i likhet med Arbeiderpartiet var de ikke mange nok til å ha en betydningsfull rolle i innføringen av kvinnestemmerett.¹⁹⁸ Mens Arbeiderpartiet aldri hadde et offisielt samarbeid med noen stemmerettsforeninger, fikk Keir Hardie i 1912 til et samarbeid mellom ILP og Millicent Garrett Fawcett, leder for National Union of Suffrage Societies (NUWSS). Til gjengjeld for Labour Partys fullstendige støtte til kvinnestemmerett, støttet NUWSS partiets kandidater ved valg.¹⁹⁹

¹⁹¹ Rover 1967: 146-147

¹⁹² Stuksrud 2008: 26

¹⁹³ Blom 1980: 12

¹⁹⁴ Blom 1980: 6

¹⁹⁵ ILP var en partifraksjon innad i Labour Party, og ikke et uavhengig parti.

¹⁹⁶ Rover 1967: 151

¹⁹⁷ Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste u.d.

¹⁹⁸ Rover 1967: 166-167

¹⁹⁹ Rover 1967: 151-154

4.2.4 Sammenligning

Ved første øyekast kan det se ut til at det var store likheter mellom partiene, på tvers av landegrensene. Mitt delkapittel har vist at bildet er mer nyansert enn som så.

At de konservative partiene var motstandere av kvinnestemmeretten var ingen overraskelse. I tråd med konservative ideer og tradisjoner, var dette noe de i utgangspunktet var negative til. Selv om Disraeli i Storbritannia var tidlig ute (1848) med støtte til en begrenset kvinnestemmerett, var partiet hovedsakelig negativt innstilt. I Norge begynte Høyre å støtte en gradvis utvidelse av stemmeretten allerede fra 1898, og stod bak forslaget for og innføringen av en begrenset kommunal kvinnestemmerett i 1901. Dette var riktignok av egeninteresse, da innføringen av allmenn stemmerett hadde gitt arbeiderklassen stemmerett og partiet trengte en konservativ motpart. Det så ut til å bli slik i Storbritannia også, etter en utvidelse av stemmeretten som ga mange arbeidere stemmerett. Men det viste seg raskt at dette ikke var tilfelle, og The Conservative Party gikk faktisk inn i en periode på 20 år der de dominerte politikken i Storbritannia. Dermed la de også vekke spørsmålet om kvinnestemmerett. De bremset dessuten alle lovforslag i Overhuset, selv om de var blitt vedtatt med flertall i Underhuset.

Den største forskjellen fant jeg overraskende nok mellom de liberale partiene. Venstre var vinglete i sin støtte til saken og valgte gjerne kvinnestemmeretten bort av taktiske hensyn, men var allikevel det partiet i Norge som fremmet saken mest på politisk plan. Venstrepolitikere var de som fremmet kravene, på vegne av stemmerettsforeningene, på Stortinget. I Storbritannia var The Liberal Party overraskende nok offisielt en stor motstander, særlig lederen Herbert Asquith. Mens medlemmene av partiet stilte seg positivt til innføringen av kvinnestemmerett, var ledelsen negativ og motarbeidet kravet. Denne uenigheten mellom topp og bunn viste seg i voteringene om kvinnestemmerett i Underhuset, hvor et flertall flere ganger vedtok lovforslaget der, for så å bli stoppet i Overhuset. Frontene mellom partiet og stemmerettsbevegelsen ble så steile at stemmerettsforeningene i Storbritannia valgte å heller støtte Labour Party, og Asquith ble omtalt som den som skadet saken mest. Hvorvidt kvinnestemmeretten kunne blitt innført tidligere om lederne av De liberale var mer positivt innstilt til kvinnestemmeretten, er et spørsmål jeg velger å ikke gå inn på nå.

Labour Party var mest prinsippfast i sin støtte til kvinnestemmerett og det mest positive partiet av de seks som har blitt undersøkt. Men partiet stilte seg aldri fullstendig bak kravet. De var i utgangspunktet imot en gradvis utvidelse av stemmeretten, da dette ville gi stemmerett til bemidlede kvinner og utelate menn og kvinner av arbeiderklassen. Det norske Arbeiderpartiet var ikke like prinsippfast, selv om kvinnestemmerett i utgangspunktet var i tråd med deres demokratiske prinsipper. Arbeiderpartiet gikk gjerne inn for å både overse spørsmålet helt eller godta en gradvis utvidelse, dersom det gagnet partiet politisk. Både Arbeiderpartiet og Labour Party var derimot for små til å kunne ha en reell påvirkning på saken.

4.3 Argumenter for og imot kvinnestemmeretten

I dette delkapittelet vil argumentene for og imot kvinnestemmerett bli undersøkt og sammenlignet. Argumentene for hvert land vil først bli presentert, for så å bli sammenlignet. Sammenligningen har derfor en litt annen form enn i det forrige delkapittelet, hvor partiene ble gjennomgående sammenlignet med sitt britiske samsvar. Fordi en kategorisering av stemmerettsargumentene ikke er blitt gjort i Storbritannia, har jeg utarbeidet mine egne kategorier basert på Constance Rovers gjennomgang av argumentene. Jeg har også valgt å definere en fjerde kategori i den norske argumentasjonen: argumenter basert på kjønnsforskjeller.

4.3.1 Norge

Inger-Johanne Thue skriver i sin hovedoppgave at de norske politikernes argumenter kan deles inn i tre: menneskerettighetsargumenter, borgerrettighetsargumenter og nytteargumenter²⁰⁰. En fjerde kategori er argumenter basert på kjønnsforskjeller.

Menneskerettighetsargumentene spilte en forholdsvis liten rolle i Stortingsdebattene og få politikere ga uttrykk for at de mente at stemmerett var en menneskerettighet. De som mente dette stod helt ytterst til venstre, deriblant dem Viggo Ullmann. Resten var enige om at stemmerett var en rettighet forbeholdt borgere. Motstanden mot argumentet og årsaken til at

²⁰⁰ Thue 1972

det ble så lite brukt var konsekvensene denne argumentasjonen ville få: allmenn stemmerett for menn og kvinner. Dette ble ansett for å være for radikalt. Hvor skulle dessuten grensen gå? Ved å begrense stemmeretten med for eksempel alder ville man i utgangspunktet bryte med prinsippet om at alle hadde rett på den, ble det hevdet av Alfred P. Wright i et motargument. Thue skriver at det i praksis var ingen forskjell mellom kravet fra de som argumenterte ut i fra menneskerettighetene og det videste reformkravet fra dem som argumenterte for borgerrettigheter. Felles var likhetsprinsippet, enten det gjaldt likhet mennesker i mellom eller likhet blant borgere. Konstitusjonelt var det fastslått at stemmeretten var en borgerrettighet, noe som ifølge Thue er årsaken til at så mange tok avstand fra menneskerettighetsargumentet.²⁰¹

Stemmerettsreglene er klassifisert i Grunnloven under avsnittet om borgerrettigheter. I §50 stod det at stemmerett var forbeholdt ”norske Borgere” som oppfylte visse krav. Dette ble tolket som å gjelde kun mannlige borgere, da kvinner ikke oppfylte stemmerettskvalifikasjonene eller hadde fremsatt krav om å få delta i statsstyringen. Ole Anton Qvam gikk til angrep på denne fortolkningen i 1895, på bakgrunn av at ordet borger enkelte steder i Grunnloven omfattet menn og kvinner, mens det andre steder omfattet kun menn. Et annet aspekt som ble poengtert i borgerrettighetsargumentasjonen var det dualistiske forholdet mellom stat og borger. Borgeren hadde samfunnsplikter, men også samfunnsrettigheter. Stemmerett var blant samfunnsrettighetene, mens for eksempel skatt var blant samfunnspliktene. Disse samfunnspliktene ble brukt i argumentasjonen. Det ble argumentert at en borger som utførte sin borgerplikt også skulle ha borgerrett, noe som her betydde stemmerett. Argumenter mot dette var blant annet at stemmerettens begrensning i Grunnloven var bevisst, siden grunnlovsmennene kjente til begrepet allmenn stemmerett. Christian Schweigaard mente derfor at grunnlovsmennene, ved å legge inn begrensning på stemmeretten, hadde tatt avstand fra tanken. Andre motargumenter var Christoffer Knudsens skolegutt-parallell: Skolegutten hadde også en borgerplikt, nemlig å gå på skolen. Hvis det var slik at stemmerett skulle gis til alle med plikter i samfunnet, måtte også denne borgergruppen, skolegutter, få stemmerett. Viggo Ullmanns motargument til dette var at kvinnen oppfylte alle stemmerettskvalifikasjonene i Grunnloven og det kun var én ting som skilte henne fra han: ”at hun er skabt som Kvinde, og han er skabt som Mand.”²⁰² Da Høyremannen Francis Hagerup argumenterte for en begrenset kommunal kvinnestemmerett i

²⁰¹ Hele avsnittet er basert på Thue 1972: 20-22

²⁰² Her etter Thue 1972: 29

1901, sa han at det var helt innlysende at kvinner som betalte skatt skulle kunne delta i bestemmelsen av hvordan disse midlene skulle brukes.²⁰³

Den tredje argumentsgruppen var nytteargumentene, som ifølge Thue var svært viktige. For representantene fra Høyre var nyttehensynet avgjørende, men mange Venstremenn var også opptatt av dette. Viggo Ullmann, og senere Fredrik Stang, argumenterte for at det var til nytte for samfunnet at kvinnenenes egenartede synsmåter kom til uttrykk gjennom stemmerett.²⁰⁴ Kvinnene ble ansett for å være bedre enn menn i moralske spørsmål, noe som blant annet var grunnen til at de fikk stemme under avstemningen for Brennevinsloven i 1894.²⁰⁵ Andre argumenter for var at det ville være til nytte for kvinnen selv å stemme. Det ville bidra til å utvikle hennes evner. Nytteargumentet ble hovedsakelig fremmet av Venstre, mens Fredrik Stang fra Høyre introduserte dette synet fra sitt parti. Nytteargumentene fra høyresiden ble riktignok begrunnet med at det bare var de som kunne berike samfunnet som burde få stemme og at det derfor var viktig å holde på en censusbasert stemmerett, fordi økonomisk status hadde sammenheng med en velgers kvalifikasjoner. En velger som var økonomisk uavhengig hadde tid og energi til å gjøre seg opp meninger om politiske spørsmål, og var ikke økonomisk avhengig av noen som kunne diktere ens politiske syn. Et motargument var at alle i samfunnet var tildelt sin plass i livet, og at samfunnet fungerte best dersom alle gjorde sitt beste i den gruppen man tilhørte. Dersom kvinnen fikk stemmerett, ville dette ødelegge systemet og føre til alvorlige konsekvenser.²⁰⁶

En fjerde kategori er argumenter basert på kjønnsforskjeller. Disse argumentene begrenser seg hovedsakelig til stemmerettsdebatten i 1890. De fleste av argumentene var motargumenter, og baserte seg i stor grad på datidens kvinneideal.²⁰⁷ Det var ett hovedargument som gikk igjen, dog i ulike former: Det stred mot kvinnens natur å delta i det politiske liv. Det ble antatt at kvinnen, i tråd med idealet, ikke hadde evnene til å stemme og at det stred imot Guds samfunnsorden. Særlig dette siste punktet ble fremført av biskop Johan Christian Heuch.²⁰⁸ Han mente at dersom kvinnen fikk stemme, ville hun bli ”et vanskabt Misfoster, (...) et Neutrum”.²⁰⁹ Det var også argumenter for stemmerett basert på

²⁰³ Hele avsnittet er basert på Thue 1972: 22-29

²⁰⁴ Thue 1972: 30-32

²⁰⁵ Berget 2011: 127

²⁰⁶ Thue 1972: 33-36

²⁰⁷ Se kapittel 2 for en gjennomgang av kvinneidealene.

²⁰⁸ Agerholt 1937: 161-163; Stuksrud 2008: 22; Baalsrud 2014: 14

²⁰⁹ Stortingsforhandling 1890, s. 1275. Fra innlegg av Biskop Heuch

kjønnsforskjeller. Argumentet om at kvinner kunne tilby nye synspunkter til politikken og statsstyret var, i tillegg til å være et nytteargument, et kjønnsforskjellsbasert argument. Det ble lagt vekt på kvinners forskjeller fra menn og hvordan dette kunne gagne politikken.²¹⁰

4.3.2. Storbritannia

Constance Rover har i sin bok gått nøye gjennom argumentene som ble brukt under stemmerettskampen. Hun har ikke gruppert dem på samme måte som Inger-Johanne Thue, derfor har jeg selv laget kategorier jeg mener argumentene kan plasseres i. Kategoriene er som følgende: Argumenter basert på kjønnsforskjeller, rettferdighetsargumenter og nytteargumenter.

Argumenter basert på kjønnsforskjeller ser ut til å ha vært den største argumentsgruppen. Lord Pethick Lawrence oppsummerte fint opposisjonens hovedargument mot kvinnestemmerett: ”The principal motive of men’s opposition to women’s suffrage was undoubtedly fear of the use to which women would put the vote if they got it. Men, it was said, were governed by reason, women by emotion.”²¹¹ Det ble hevdet at kvinners politiske meninger var ustabile og irrasjonelle, og at de var uuttannede og politisk uerfarne.²¹² Constance Rover skriver at argumentet om at menn var menn og kvinner var kvinner, og menn derfor skulle kunne stemme og kvinner ikke, ble gjentatt til det kjedsommelige i alle debatter og diskusjoner gjennom hele perioden kampen for kvinnestemmerett varte.²¹³ For mange politikere var tanken om at kvinner var upassende som velgere så åpenbar at de ikke trengte noen tilleggsargumenter. De som kom med tilleggsargumenter brukte slike som at å stemme var ufeminint, unaturlig og at kvinner verken hadde politisk kunnskap eller utdanning nok til å kunne delta. Det ble også påpekt at et stemmerettslokale ikke var et passende sted for en kvinne. Tidligere hadde valgdagen vært åsted for slåsskamper, drikking og annen utagerende aktivitet.²¹⁴ Dette hadde i stor grad forsvunnet på starten av 1900-tallet, noe som gjorde argumentet utdatert og påfølgende latterliggjort av motstandere. Lord Hugh Cecil beskrev det å stemme som ”serenely tranquil, an austere refined and from beginning

²¹⁰ Thue 1972: 30-32; Stuksrud 2008: 22; Berget 2011: 127

²¹¹ Her etter Rover 1967: 52

²¹² Harrison 1978: 33

²¹³ Rover 1967: 38

²¹⁴ Rover 1967: 39-42

to end a thoroughly ladylike occupation.”²¹⁵ Det var andre motsigelser å finne i argumentasjonen: Kvinner var for ”fine” til å delta i den røffe politikken verden, men det ble akseptert at kvinner deltok i tøft arbeid i møller og på fabrikker. Et svært fascinerende argument som ble fremmet av motstanderne var tanken om at forskjellen mellom kjønnene vokste fra dag til dag, basert på Darwins evolusjonslære. Det ble hevdet at ”siviliserte” hvite kvinner ble mer og mer kvinnelige og skilte seg mer fra den hvite mann enn ”a negress or pigmy woman from her equivalent male.”²¹⁶ Dette argumentet ble brukt for å støtte oppfatningen om at mannen hadde fått stemmerett fordi han var kvinnen fysisk overlegen. Andre argumenter som ble brukt var at kvinner selv ikke ønsket stemmerett, at kvinnestemmerett ville føre til en oppløsning av familien og at kvinnestemmerett ville introdusere et hysterisk element i politikken.²¹⁷

En annen, men mindre brukt argumentstype var rettferdighetsargumentene. Det ble argumentert for kvinnestemmeretten med bakgrunn i at det var urettferdig at kvinner som eide eiendom, en forretning eller jobbet, og dermed betalte skatt, ikke fikk stemme. John Stuart Mill refererte til dette i en tale i 1867, og sa ”there should be no taxation without representation”, noe som trakk historiske linjer til uavhengighetskrigen i USA og Chartist-bevegelsen på 1830-tallet.²¹⁸ Dessuten var det slik at stemmeretten i Storbritannia, som i Norge, var knyttet til eiendom. At kvinner eide og disponerte eiendom kvalifiserte dem til å stemme, og kravet ble derfor avvist på bakgrunn av at stemmerett var et mannlig privilegium.²¹⁹ Et annet argument som ble brukt var det faktum at Storbritannias øverste statsoverhode var en kvinne: Dronning Victoria. Det at hun selv hadde uttalt seg negativt om kvinnestemmeretten ødela mye for argumentet, men dobbeltmoralen ble flere ganger påpekt av stemmerettsforkjemperne.²²⁰ Et siste rettferdighetsargument var det at kvinner, ved å nektes stemmerett, ble plassert i samme kategori som barn, psykisk utviklingshemmede, psykisk syke og straffedømte. De ville aldri få status som fullverdige, voksne individer før de fikk stemmerett.²²¹

²¹⁵ Her etter: Rover 1967: 42

²¹⁶ Her etter Rover 1967: 43

²¹⁷ Rover 1967: 43-51

²¹⁸ Rover 1967: 30-31

²¹⁹ Rover 1967: 35

²²⁰ Rover 1967: 33-34

²²¹ Rover 1967: 35

Nytteargumentene dreide seg om nytte for samfunnet og nytte for enkeltindivider. To av argumentene var at kvinnene var viktige nok som arbeidere til at de burde få stemmerett, og at de var underpriviligert i industrien og derfor trengte stemmerett for å kunne beskytte seg selv. Et lignende argument ble brukt på et mer generelt grunnlag: Kvinnen trengte stemmeretten for å kunne vokse som person og slik nå sitt fulle potensial og utnytte alle sine talenter. Det var en liten motsigelse i dette: Var kvinnen sterk og talentfull, med behov for å få disse realisert, eller var hun, særlig arbeiderklassekvinnen, svak og trengte ekstra beskyttelse?²²² Noen stemmerettsforkjempere mente at å gi stemmerett til kvinner ville bidra til et mer moralsk samfunn og større sosial rettferdighet.²²³ Et argument fra opposisjonen dreide seg om at kvinnene hadde det bra nok under det eksisterende systemet, og at de derfor ikke hadde behov for eller nytte av en utvidelse av stemmeretten.²²⁴

4.3.3. Sammenligning

Inger-Johanne Thue har vist at i Norge var det særlig en argumentstype som dominerte: nytteargumentene. Det måtte bevises at kvinnene ville være en ressurs og til nytte for landet, dersom de skulle få stemmerett. Andre argumenter som ble benyttet var borgerrettighets- og menneskerettighetsargumenter, i tillegg til argumenter basert på kjønnsforskjeller. I Storbritannia var argumenter basert på kjønnsforskjeller den av de tre kategoriene jeg har definert som ble desidert mest brukt. Ifølge Constance Rover ble disse argumentene ofte gjentatt til det kjedsommelige. De to andre gruppene var rettferdighet- og nytteargumenter.

Nytteargumentene er den argumentstypen landene har til felles. Det er tydelig at det er litt forskjellig hva landene definerer som ”nytte”. Argumentene om at kvinnen var mannen moralsk overlegen, og derfor kunne være til nytte for samfunnet, finnes i Norge og Storbritannia. Det ble antatt at kvinnene hadde mer kunnskap om moralske spørsmål og dermed kunne bidra til å skape et bedre og varmere samfunn. Et annet argument var at det var til nytte for kvinnen selv at hun fikk stemmerett, for da kunne hun vokse som borger og person, og i større grad få utnyttet sine evner og talenter. Noe som skiller Norge fra Storbritannia, er den norske høyresidens tanker om stemmerett etter census. Høyre argumenterte for at stemmeretten burde begrenses etter census, fordi velgerne burde ha et

²²² Rover 1967: 34-35

²²³ Rover 1967: 35

²²⁴ Rover 1967: 42-43

visst kunnskapsnivå, og mulighet til å sette seg inn i informasjon rundt valgene, for å kunne stemme. De måtte være bevisste og velinformerte velgere, og ikke bare stemme på måfå. Et lignende argument har jeg ikke funnet i Storbritannia. I Storbritannia ble det derimot brukt et annet argument som jeg ikke har funnet i Norge: at kvinnene allerede hadde det bra nok. Det ble argumentert med at kvinnene hadde det så godt, faktisk bedre enn noen gang, under det eksisterende styresettet, og at det derfor ikke lå noen nytteverdi i det å gi kvinnene stemmerett.

Det er et interessant funn at Storbritannias hovedargumentskategori var argumenter basert på kjønnsforskjeller. Jeg mener at det var en slik kategori i Norges stemmerettsdebatter også, men at disse argumentene ble hovedsakelig brukt under debatten i 1890. I Storbritannia var dette derimot lenge en stor del av debattene, til ut på 1910-tallet. Det er et interessant spørsmål hvorfor politikerne i Storbritannia var så mye mer opptatt av kjønnsforskjeller enn politikerne i Norge, men det er et spørsmål jeg ikke har plass eller tid til å gå inn på nå.

Et annet interessant funn er at politikerne i Norge ser ut til å ha fokusert mye mer på rettigheter og samfunnsnytte enn de i Storbritannia. Kjønnsforskjeller ble riktignok tidvis brukt innenfor disse argumentskategoriene, men de var ikke hovedargumenter slik som i Storbritannia. De ble brukt for å støtte opp under hovedargumentene. Dette leder til et annet spørsmål som jeg heller ikke har tid eller plass til å gå inn på: Hva ligger til grunn for at politikerne i de to landene valgte å argumentere så forskjellig?

Det er en viktig forskjell mellom det å se på kvinnestemmerett som en anvendelse av opplysningstidens prinsipp om universelle menneskerettigheter, eller å se på det som et uttrykk for et særegent kvinnelig krav. Med andre ord: Skulle kvinnene få stemmerett fordi det var en menneskerettighet eller skulle de få stemmerett fordi de var kvinner? Var det forskjeller her mellom Norge og Storbritannia? I Storbritannia var John Stuart Mill den mest innflytelsesrike støttespilleren for det første synet. Hans bok, *The Subjection of Women*, argumenterte for at kvinner burde få delta i samfunnet på lik linje med menn, og særlig stemmeretten ble pekt på som viktig for å skape aksept for kvinners deltagelse i det offentlige.²²⁵ På den andre siden stod mange av kvinnene i stemmerettsbevegelsen, deriblant Millicent Garrett Fawcett. De argumenterte for at kvinner hadde andre synspunkter og verdier

²²⁵ Mill 1869; Rover 1967: 29-30

enn menn, som ville komme samfunnet til gode.²²⁶ I Norge var de som så på kvinnestemmerett som en del av menneskerettighetene få. Den mest kjente av de som sterkest argumenterte for dette var Viggo Ullmann.²²⁷ Han argumenterte også for det andre synet, og fikk senere støtte fra Fredrik Stang. Det ble argumentert for at kvinnene hadde egenartede synspunkter og at det var til nytte for samfunnet at disse kom til uttrykk gjennom stemmerett.²²⁸ Ragna Nielsen var også en av de som forfektet dette synet: ”Vi vil at det kvinnelige element skal finnes, likesåvel som det mannlige, i skolen, blant øvrigheten, i styrelsen, i det hele samfunn”²²⁹

4.4 Konklusjon

Dette kapittelets arbeidsspørsmål har vært: *Hvilke forskjeller og likheter var det mellom de politiske partienes innstilling til kvinnestemmerett og argumentene for og imot?*

I delkapittelet om de politiske partienes syn på kvinnestemmerett dukket det opp interessante likheter og forskjeller. Mens Høyre var partiet som sterkest markerte seg som motstander mot kvinnestemmerett i Norge, var dette delt i Storbritannia. The Conservative Party var i prinsippet imot kvinnestemmerett, men lederne var mer positive enn medlemmene. Dette viste seg i voteringer i Overhuset, hvor de konservative gang på gang forkastet lovforslag om kvinnestemmerett fra Underhuset. I The Liberal Party var det motsatt, hvor medlemmene i utgangspunktet var mer positive enn ledelsen, som til tider var svært negativ. Arbeiderpartiene var de mest positive, men hadde samtidig ikke nok makt til å påvirke saken i særlig stor grad. Størst forskjell var det mellom Venstre og The Liberal Party. Venstre var mindre prinsippfast i sin støtte enn Arbeiderpartiet, men var også det partiet som først foreslo kvinnestemmerett for Stortinget og var i flertall blant de mannlige medlemmene av NKF. The Liberal Party var også det partiet som først foreslo kvinnestemmerett for Parlamentet. I likhet med Venstre hadde partiet mange medlemmer som støttet stemmerettskravet, noe som særlig viste seg i voteringer over kvinnestemmerett i Underhuset. Samtidig hadde det også en av de mest fremtredende motstanderne i leder og statsminister Herbert Asquith. Felles for de norske partiene var at deres støtte til saken varierte med hvor mye de mente de kunne tjene på saken

²²⁶ Rover 1967: 35

²²⁷ Thue 1972: 20ff

²²⁸ Thue 1972: 30-32

²²⁹ Nielsen 1888

politisk. Dersom det var bedre å ikke støtte saken, ble den gjerne lagt bort. Motsatt valgte de å støtte saken dersom det ville gagne partiet. Dette forklarer blant annet Høyres støtte til og innføringen av en begrenset kvinnestemmerett i 1901. De britiske partiene var mer ulike. Labour Party var den klareste støttespilleren til stemmeretten, mens The Conservative Party og The Liberal Party var negative lenger, særlig førstnevnte. Partiene i Storbritannia ser dessuten ut til å ha vært mer negative til en begrenset stemmerett enn partiene i Norge. Dette var spesielt viktig for Labour Party som, med rette, fryktet at en begrenset stemmerett kun ville gi stemmerett til kvinner av middelklassen og oppover. Denne forskjellen kan forklare hvorfor Norge gjennomførte flere utvidelser av stemmeretten i perioden 1901-1913, mens Storbritannia var tregere på dette punktet.

I delkapittelet om argumentene for og imot stemmeretten dukket det også opp interessante forskjeller og likheter. De hadde mange argumenter til felles, men det viste seg at det var forskjell i hvilke argumenter som ble brukt mest. I Norge var argumentene om hvorvidt kvinnestemmerett var til nytte for samfunnet og kvinnene selv den viktigste argumentkategorien. I Storbritannia fokuserte partiene mest på kjønnsforskjeller. Det var særlig motargumentene som ble hentet fra denne kjønnskategorien. Britiske politikere fokuserte også på nytteargumenter. Det var ikke bare i Norge at tanken om kvinnens moralske overlegenhet, egenartede synspunkt og påfølgende nytte for samfunnet ble brukt som argument for kvinnestemmerett. Men det var noen forskjeller mellom landene her. I Norge ble det fokusert på at velgerne burde ha et visst kunnskapsnivå for å kunne være til nytte som velgere, som derfor forsvarte argumentet om en begrenset stemmerett. Dette argumentet ble ikke brukt i Storbritannia. Der ble det derimot argumentert for at kvinnene ikke ville ha nytte av stemmerett, da de allerede hadde det godt under det eksisterende styret. Dette argumentet ble ikke brukt i Norge. En veldig interessant forskjell er hvor mye de britiske politikerne fokuserte på kjønnsforskjeller i forhold til de norske, og hvor lenge de fokuserte på det. Det er et interessant tema som fortjener mer undersøkelse i fremtiden.

Neste kapittel vil ta for seg stemmerettsforeningene og deres organisasjon, mål og virkemidler. Også her ser det ut til å ha vært store forskjeller. På overflaten kan det se ut til at Norges stemmerettskamp var særdeles mye fredeligere enn den britiske. Dette vil neste kapittel undersøke, i tillegg til å sammenligne de to stemmerettskampene med hverandre.

Kapittel 5: Stemmerettsforeningene – Organisering, mål og virkemidler

5.1 Innledning

Dette kapitlet vil ta for seg stemmerettsforeningene i Norge og Storbritannia, samt kort å gjøre rede for den internasjonale stemmerettsorganiseringen. I begge land organiserte kvinnene seg på slutten av 1800-tallet. Med erfaringer de hadde fått gjennom deltagelse i det offentlige, som arbeid i misjonsforeninger, deltagelse i diskusjonsgrupper og filantropisk arbeid, bygde kvinnene opp stemmerettsforeninger som påvirket politikerne og den folkelige opinionen. I Norge er det underskriftsaksjonen ved unionsoppløsningen i 1905 som har blitt stående som vendepunktet for den folkelige opinionen i stemmerettskampen, mens i Storbritannia var det kvinnenenes innsats på hjemmebane under 1. verdenskrig. Stemmerettsforeningene var preget av indre konflikt, og i både Norge og Storbritannia ble den første stemmerettsforeningen forlatt av en mer radikal utbrytergruppe.

Arbeidsspørsmålene i dette kapitlet er: *Hvilke forskjeller var det mellom stemmerettsforeningene, basert på faktorene organisering, mål og virkemidler? Kan mobiliseringsteorien forklare hvorfor stemmerettsforeningene oppstod da de gjorde og hvilke virkemidler de brukte?*

Anthony Oberschalls mobiliseringsteori vil bli viktig i dette kapitlet. Stemmerettsforeningene og deres organisering og metoder vil bli vurdert med blick på denne teorien. Teorien har blitt forklart i introduksjonskapitlet, men jeg vil gjenta hovedmomentene her: Mobilisering vil si at en misfornøyd gruppe går sammen og investerer ressurser for å sammen nå et felles mål. Kollektiv protest skjer først og fremst i økonomiske fremgangstider, i samfunn hvor grupper utestenges fra andre grupper og sosiale lag.²³⁰

²³⁰ Oberschall 1973: 28-29; 115

5.2 Organisering

Dette delkapittelet vil ta for seg stemmerettsforeningenes historie og organisering, med en påfølgende analyse og sammenligning. Jeg er klar over at stemmerettsbevegelsen i begge land hadde et bredt spekter av stemmerettsforeninger, fra svært radikale organisasjoner på venstresiden og sterkt konservative organisasjoner på høyresiden, til religiøse og politisk uavhengige organisasjoner. I denne masteroppgaven har jeg valgt å undersøke de tre største og mest kjente stemmerettsforeningene i hvert land, da jeg mener dette vil gi meg et jevnere og mer sikkert komparasjonsgrunnlag.

5.2.1 Norge

Historien om den organiserte norske stemmerettskampen begynner med stiftelsen av Norsk Kvinnesaksforening (NKF) i 1884. Stortingsmannen og organisasjonens formann Hagbart Berner og skribenten Gina Krog var initiativtakerne. Ifølge Aslaug Moksnes var stiftelsen av foreningen et kappløp mellom Berner og Krog.²³¹ Krog ville programfeste kvinnestemmerett, mens Berner ønsket å heller fokusere på økonomiske reformer. I motsetning til Kvindestemmeretsforeningen (KSF) og Landskvindestemmeretsforeningen (LKSF), som var spesifikke stemmerettsforeninger, var NKF en bredere kvinneforening som tok for seg flere spørsmål enn bare stemmerett. Både menn og kvinner kunne delta, og i begynnelsen var menn tilknyttet Venstre lokalt eller nasjonalt i overtall. Én mann fra Høyre var også med: Francis Hagerup.²³² Da NKFs styre i 1885, med Krog i spissen, ønsket å gå inn for å sette kvinnestemmerett på programmet, gikk Hagbart Berner av som formann i protest. I forbindelse med dette ble KSF stiftet.²³³ KSFs opprettelse var ikke et brudd med NKF, men heller en avlegger.²³⁴ KSFs arbeid kom først ordentlig i gang i 1888, og i 1890 kom KSFs forslag om å innføre stemmerett for kvinner opp i Stortinget for første gang, fremmet av Viggo Ullmann.²³⁵ I 1898 brøt en gruppe, med Gina Krog i spissen, ut av KSF og dannet LKSF på bakgrunn av uenighet om KSFs mål.²³⁶ Bakgrunnen for bruddet var at KSF i 1897 hadde gått inn for å heller jobbe for begrenset kommunal kvinnestemmerett. Dette stred mot

²³¹ Moksnes 1984: 10ff

²³² Moksnes 1984; Folkvord 2013: 95; Stuksrud 2008: 21

²³³ Agerholt 1937: 83; Folkvord 2013: 95ff

²³⁴ Moksnes 1984: 75

²³⁵ Agerholt 1937: 160ff; Stuksrud 2008: 22

²³⁶ Dette vil jeg gå nærmere inn på i neste delkapittel

særlig Krogs linje om kvinnestemmerett på samme vilkår som for menn.²³⁷ Både KSF og LKSF fortsatte sin aktivitet uavhengig av hverandre og sendte inn hver sine grunnlovsforslag til Stortinget hvert år. LKSF stod også bak den kjente aksjonen i 1905, da 278.298 underskrifter ble samlet inn til støtte for unionsoppløsningen.²³⁸ NKF holdt seg klart i bakgrunnen og tok ikke et klart standpunkt i saken før i 1906, da de stilte seg bak kravet for kvinnestemmerett.²³⁹ Da Stortinget i 1913 enstemmig innførte allmenn stemmerett for kvinner, var det forslaget fra LKSF som ble valgt, ifølge Bjørg Seland, som en honnør til organisasjonen: ”Stemmeberettigede ere norske Borgere, Mænd og Kvinder, der have fyldt 25 Aar, og som have været bosatte i Landet i 5 aar og opholde sig der.”²⁴⁰

Her er det flere mønstre: I begynnelsen ble organiseringen ledet av en mann og dominert av menn. Siden disse mennene hovedsakelig var tilknyttet Venstre, med unntak av én høyremann, kan det gi et inntrykk av at NKF var et generelt kvinnepolitisk tiltak fra Venstre. Mitt foregående kapittel viste at dette ikke var tilfellet, da Venstre som parti generelt var litt avventende til hele saken. Medlemmene var heller med av egeninteresse. Da kvinnene ønsket å gå lenger og ville stille krav om stemmerett, ble samarbeidsforholdet straks mer anstrengt og Berner gikk av som leder. Dermed presset kvinnene mennene mer og mer ut, og tok i større grad over organisasjonen på egenhånd. Et annet mønster var den økende radikaliseringen, med Gina Krog som frontkvinne. I to tilfeller brøt hun ut av en organisasjon, fordi de ikke våget å gå langt nok i spørsmålet om stemmerett. Som kvinnesaksforkjemper var Krog kompromissløs, og det kan se ut til at hun ble mer og mer radikal fordi hun brøt med de andre foreningene. Dette stemmer ikke. Krog stod på det samme kravet i hele perioden: Stemmerett til kvinner på lik linje med menn. Allmenn stemmerett hadde vært et mer radikalt krav, men det var aldri et krav Krog kom med. Krogs stahet var bakgrunnen for hennes brudd med NKF og KSF. Den økende radikaliseringen kan forklares med kvinnes frustrasjonen over å ikke få raskt nok gjennomslag for sitt krav. Et tredje mønster, som Aslaug Moksnes har påpekt, er at det var en sterk kontinuitet i lederskap, særlig i NKF og KSF.²⁴¹ Gina Krog var for eksempel involvert i ledelsen til alle stemmerettsforeningene. Andre fremtredende ledere perioden gjennom var Anna Rogstad, Ragna Nielsen og Frederikke Marie Qvam.

²³⁷ Stuksrud 2008: 22

²³⁸ Moksnes 1984: 243-245; Stuksrud 2008: 23; Seland 2013: 14-15

²³⁹ Moksnes 1984: 179

²⁴⁰ Seland 2013: 18

²⁴¹ Moksnes 1984: 178

Kontinuiteten i lederskapet gjorde at mange forvekslet de to foreningene.²⁴² Det var både positive og negative sider ved denne kontinuiteten. Lederne fikk mye erfaring, noe som hjalp dem i debatter, foredrag, leserinnlegg og lignende aksjoner. De ble også godt kjent blant det norske folk, noe som i seg selv kunne bidra til å spre informasjon om saken. Det negative med kontinuiteten var at nye stemmer knapt kom til. Gina Krog og de andre kunne i stor grad styre hva foreningene mente utad. Kontinuiteten ble også et hinder for nytenkning, fordi de nye stemmene og lokale stemmerettsforeningene ikke slapp til. Aslaug Moksnes skriver at dette ble et stridspunkt etter som utenbys medlemmer og nye foreninger landet rundt ble med.²⁴³

5.2.2 Storbritannia

De britiske kvinnene var de andre i verden til å engasjere seg etter kvinnene i USA. En rekke sosiale reformer som berørte kvinnene ble innført i Storbritannia på 1850-tallet²⁴⁴ og bidro til organiseringen. Men stemmerettsorganiseringen startet først i 1866 da 1499 kvinner overleverte et forslag til Parlamentet.²⁴⁵ De krevde at stemmerettsreformen som var under arbeid, også skulle omfatte kvinner.²⁴⁶ Da dette kravet ble avslått, grunnla kvinnene stemmerettsforeningen National Society for Women's Suffrage (NSWS) i 1876. NSWS og deres leder, Lydia Becker, hadde støttespillere i venstreliberale politikere som John Stuart Mill, Jacob Bright og Richard Cobden.²⁴⁷ Organisasjonens arbeid bestod først og fremst av innsamling av underskrifter til lovforslag til Parlamentet, og i årene 1884-1897 var det ganske stille fra NSWS.²⁴⁸ Organisasjonen opplevde en splittelse i 1888, basert på uenigheter rundt politikk og organisasjon.²⁴⁹ Da Lydia Becker døde i 1890, tok den mer radikale og målrettede Millicent Garrett Fawcett over som leder for NSWS. Hun ble også leder for National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS), som ble stiftet i 1897 da Storbritannias stemmerettsforeninger, inkludert NSWS, igjen samlet seg som én stemmerettsforening. NUWSS hadde et mer omfattende program, flere medlemmer, et bredere grunnlag og jobbet

²⁴² Moksnes 1984: 178-179

²⁴³ Moksnes 1984: 179

²⁴⁴ Disse reformene inkluderer rett til separasjon (1852), rett til skilsmisse (1857) og utvidelse av mulighetene til utdanning: Evans 1980: 78-79

²⁴⁵ Evans 1980: 78-81

²⁴⁶ Stemmerettsreformen er kjent som The Reform Act av 1867. Deler av den urbane arbeiderklassen i England og Wales fikk stemmerett, og antall stemmeberettigede menn doblet seg fra rundt 1 million til 2 millioner: Evans 1980: 80; McCord & Purdue 2007: 279ff

²⁴⁷ Evans 1980: 81

²⁴⁸ Björkenlid 1982: 29

²⁴⁹ Liversage 1975: 14

mer målrettet enn de foregående foreningene.²⁵⁰ NUWSS støttet The Liberal Party ved valg frem til 1912, da de etter år med skuffelser fra partiet valgte å støtte Labour Party i stedet.²⁵¹ Women's Social and Political Union (WSPU), ble grunnlagt i 1903 av Emmeline Pankhurst og hennes døtre, Christabel og Sylvia. Deres motto var "Deeds, not words", noe som skulle bli et frampek på foreningens aksjoner. WSPU brøt ut fra mindre radikale NUWSS på bakgrunn av uenighet om taktikk. Stemmerettsforeningen er best kjent for sin militante linje og sivile ulydighet.²⁵² Da 1. verdenskrig brøt ut i 1914, ble stemmerettskampen innstilt så lenge krigen varte.²⁵³ WSPU kom aldri tilbake i stemmerettskampen og ble lagt ned i 1917. Pankhurst-kvinnene valgte heller å støtte krigsinnsatsen.²⁵⁴ Kvinnene fikk stemmeretten i 1918, under krigen, men det var først i 1928 at allmenn stemmerett ble innført. NUWSS byttet navn til National Union of Societies for Equal Citizenship (NUSEC) i 1919. Denne stemmerettsforeningen var den som primært jobbet på 1920-tallet for å innføre allmenn stemmerett. Lederen, Eleanor Rathbone, satt fra 1919 til 1928. Etter dette ble foreningen oppløst.²⁵⁵

I Storbritannias kamp for kvinnestemmeretten kan vi også se noen mønstre: Stemmerettsorganiseringen begynte med et forslag til Parlamentet, som ble nedstemt. Deretter valgte kvinnene å organisere seg for å bedre jobbe for sitt krav. Foreningen NSWS opplevde en splittelse for så å bli samlet igjen under den overordnede stemmerettsforeningen NUWSS, som deretter ble forlatt av kvinnene som dannet WSPU. Et annet mønster er den økende radikaliseringen og voldeligheten. Kvinnene begynte med å gå lovens vei, ved å sende inn lovforslag til Parlamentet og påvirke politiske støttespillere. Da dette ikke fungerte, eskalerte protestene og den militante stemmerettskampen oppstod.

5.2.3 Sammenligning

I Storbritannia og Norge startet den organiserte kampen for kvinnestemmerett på ulike måter. I Norge ble den igangsatt av en mann: Hagbart Berner, selv om Gina Krog også var med. I Storbritannia ble NSWS stiftet av kvinner, og handlet fra starten av om stemmeretten.

²⁵⁰ Evans 1980: 84

²⁵¹ Rover 1967: 126

²⁵² Liversage 1975: 21-23

²⁵³ Rover 1967: 205

²⁵⁴ Rover 1967: 207

²⁵⁵ Smith 2014: xviii

NKF var en bredere forening, som ønsket å fremme kvinnes stilling på flere områder. En norsk utgave av NSW ble først etablert da KSF ble stiftet. NSW ble riktignok ikke forlatt av NUWSS, men ble heller en del av denne foreningen da flere stemmerettsforeninger i Storbritannia forente seg. Dette er ulikt Norge hvor NKF fikk en utbrytergruppe i KSF, som allikevel samarbeidet med NKF gjennom store deler av perioden. I Norge var det i stor grad en kontinuitet i lederskapet av stemmerettsbevegelsen. Det samme kan sies om Storbritannia. Lydia Becker og Millicent Garrett Fawcett var lederne av den konstitusjonelle stemmerettsbevegelsen (NSW og NUWSS), mens Emmeline Pankhurst ledet den militante (WSPU).

Noe annet landene har til felles er at NUWSS og KSF begge ble forlatt av en mer radikal gruppe: WSPU og LKSF. Begge ble styrt av en kompromissløs og tøff kvinne, henholdsvis Emmeline Pankhurst og Gina Krog, men her stopper likhetene. Som jeg vil gå mer inn på senere i kapitlet, er det særlig virkemidlene som skiller foreningene fra hverandre. Da stemmeretten ble innført i Norge, ble LKSF hedret gjennom at deres forslag ble valgt som lovttekst, mens WSPU har vært gjenstand for kritikk den senere tid og faktisk blitt anklaget for å ha forsinket innføringen av stemmeretten for britiske kvinner. Denne påstanden vil også behandles senere i kapitlet.

5.3 Mål

I utgangspunktet hadde begge lands stemmerettsbevegelser det samme overordnede målet: Stemmerett for kvinner på samme vilkår som menn. Men da det viste seg å bli svært vanskelig å få innført allmenn kvinnestemmerett, valgte enkelte stemmerettsforeninger å legge seg på en mindre radikal linje og heller jobbe med å få stemmeretten gradvis utvidet. Dette skulle vise seg å føre til konflikter innad i stemmerettsforeningene. I dette delkapitlet vil målene til de tre stemmerettsforeningene i hvert land undersøkes for å se om det var en kontinuitet i målene eller om de endret seg, og hvilke konsekvenser disse eventuelle endringene førte til. Deretter vil landene sammenlignes.

5.3.1 Norge

NKF var, som nevnt i forrige delkapittel, hovedsakelig en kvinnesaksforening, fremfor en stemmerettsforening. Foreningens formålsparagraf sa som følger: ”Foreningens formaal er at virke for at skaffe kvinden den hende tilkommende ret og plass i samfundet.”²⁵⁶ Foreningens mål var altså ganske lite presist formulert, og ga derfor stort rom for tolkning. Aslaug Moksnes har skrevet at formålsparagrafen ikke en gang bandt foreningen til et konkret og forpliktende mål. ”Det var et prinsipp-program uten prinsipp.”²⁵⁷ Denne uklare formålsparagrafen førte til usikkerhet rundt stemmerettsspørsmålet. Gina Krog ville sette stemmerett for kvinner på lik linje med menn på programmet, mens Hagbard Berner var imot dette. Diskusjonen rundt saken førte til en splittelse i NKF og KSF ble opprettet med stemmerett for kvinner som mål.²⁵⁸ NKF stilte seg bak kravet om kvinnestemmerett først i 1906²⁵⁹, men vedtok aldri et konkret mål. Det er derfor usikkert om de stilte seg bak likestillingsprinsippet om stemmerett til kvinner på lik linje med menn, eller allmenn stemmerett. Målet i den nye stemmerettsforeningen KSF var stemmerett for kvinner på lik linje med menn. Dette var ikke det samme som allmenn stemmerett. Frem til 1898, da allmenn mannsstemmerett ble innført, ville stemmerett på lik linje med menn blitt begrenset av visse inntektskrav. Det var derfor først fra 1898 at kravet om kvinnestemmerett ble et krav om allmenn stemmerett. LKSF ble opprettet som et resultat av uenighet rundt KSFs mål. Bakgrunnen for bruddet var at KSF i 1896 hadde foreslått for Stortinget å innføre begrenset kommunal stemmerett for kvinner. Etter at Stortinget stemte ned forslaget, ville Anna Rogstad endre taktikken fra å jobbe for kvinnestemmerett på lik linje med menn til å jobbe for en begrenset, men stadig utvidet kvinnestemmerett.²⁶⁰ Gina Krog og Marie Høeg fra Horten var blant de som var uenige i denne endringen av mål. De foreslo noen endringer i foreningens lover, blant annet å gi medlemmene utenbys mer makt og å fortsatt stå på linjen om kvinnestemmerett på lik linje med menn. Da dette forslaget ble stemt ned, forlot Krog, Høeg, Frederikke Marie Qvam og noen andre kvinner KSF og dannet LKSF.²⁶¹ LKSFs mål var kvinnestemmerett på samme vilkår som menn. På dette tidspunktet, i 1898, ville dette bety allmenn stemmerett. LKSF firet aldri på kravet og jobbet for det samme målet fra start til slutt. Gina Krogs kompromissløshet på kravet viste seg altså i denne foreningen. Uenigheten

²⁵⁶ Her etter Moksnes 1984: 45

²⁵⁷ Moksnes 1984: 46

²⁵⁸ Moksnes 1984: 73-74; Stuksrud 2008: 21

²⁵⁹ Moksnes 1984: 179

²⁶⁰ Agerholt 1937: 210; Blom 1980: 9

²⁶¹ Stuksrud 2008: 22

mellom KSF og LKSF kom til uttrykk senere i 1898, under det første møtet for norsk kvinnesak i Bergen. Ragna Nielsen, leder av KSF, uttalte på talerstolen at allmenn stemmerett for kvinner var uforsvarlig. Målet burde heller være å få fjernet bestemmelsen om at kvinnen ikke kunne stemme fordi hun var kvinne. Nielsen mente at hovedslaget ville være vunnet når noen først kom innenfor. Men på tross av dette, var KSFs egentlige mål det samme som LKSF: Stemmerett for kvinner på samme vilkår som menn.²⁶²

Min gjennomgang har vist at stemmerettsforeningene i utgangspunktet hadde samme overordnede mål, men at det var forskjell på hvilke mål de arbeidet ut fra på ulike tidspunkt. NKF hadde egentlig ikke et mål knyttet til stemmeretten, men dette var forventet siden foreningen lenge holdt seg utenfor stemmerettskampen. De ble med i stemmerettskampen i 1906, men vedtok ikke et konkret mål. Målet var kvinnestemmerett, men det er usikkert om de stilte seg bak stemmerett for kvinner på lik linje med menn eller allmenn stemmerett i seg selv. Målet ved KSFs begynnelse var kvinnestemmerett på lik linje med menn. Nederlag i voteringer i Stortinget bidro til at enkelte av foreningens medlemmer ville endre foreningens mål. De ville heller jobbe for innføringen av en begrenset kvinnestemmerett, for at kvinnene skulle få en fot innenfor. For dem var det viktigste målet å fjerne kvinnens utestengelse fra valg på bakgrunn av hennes kjønn. LKSF var helt uenig i dette, og nektet å fire på kravene. De jobbet for det samme målet fra foreningens opprettelse, til allmenn stemmerett ble innført i 1913.

5.3.2 Storbritannia

Den britiske stemmerettsbevegelsens første mål var å bli inkludert i stemmerettsreformen av 1867 som innførte en begrenset mannsstemmerett. Forslaget var å bytte ut ”man” med ”person”, noe som dermed ville innført en begrenset kvinnestemmerett i tillegg til den mannlige.²⁶³ I utgangspunktet var bevegelsens ønske å få stemmerett på lik linje med menn. At kravet ikke dreide seg om en allmenn kvinnestemmerett kommer av at de fleste av kvinnene i stemmebevegelsen var middelklassekvinner, men med tiden ble også allmenn stemmerett målet.²⁶⁴ NSWS ble opprettet i etterkant av 1867-reformen, med et relativt vagt

²⁶² Agerholt 1937: 214-215

²⁶³ Smith 2014: 8

²⁶⁴ The campaign for suffrage – a historical background u.d.

mål: å koordinere de regionale stemmerettsforeningenes innsats.²⁶⁵ Foreningen hadde altså ikke et klart mål knyttet til stemmerett, men basert på sin støtte til stemmerettsforeninger er det naturlig å anta at NSWs i hvert fall støttet kvinnestemmerett, selv om det er uklart om de støttet en begrenset eller allmenn kvinnestemmerett. I 1897 ble NSWs en del av den nyopprettede NUWSS, som jobbet mye mer målrettet. Målet var ”to obtain the Parliamentary Franchise for Women on the same terms as it is or may be granted to men”.²⁶⁶ NUWSS hadde altså et klart definert mål, i motsetning til NSWs. Foreningens mål var ikke allmenn stemmerett i seg selv, men likestilling med menn. Dersom det ble innført allmenn mannsstemmerett ville målet i teorien bli allmenn stemmerett for kvinner, men dette var altså ikke det eksplisitte målet. Etter innføringen av begrenset stemmerett i 1918, valgte NUWSS å skifte navn til NUSEC. Navneskiftet ble gjort for å vise at NUWSS hadde et nytt stemmerettsmål: allmenn kvinnestemmerett. Dette målet ble oppnådd i 1928. WSPUs mål, formulert i 1903, var ”that for all purposes connected with, and having reference to, the right to vote at Parliamentary elections, words in the Representation of the People Act importing masculine gender shall include women.”²⁶⁷ Det vil si at deres mål var statsborgerlig stemmerett for kvinner. Loven de referer til, Representation of the People Act, antar jeg henviser til stemmerettsformen av 1884, da den var nærmest i tid fra 1903. Heller ikke WSPU, enn hvor radikale de var, hadde allmenn stemmerett som mål, men stemmerett på samme vilkår som menn.

Gjennomgangen av de britiske stemmerettsforeningenes mål viser overraskende stor likhet. NSWs hadde ikke et egentlig mål med sin organisasjon, annet enn å organisere andre foreninger. Dens avlegger, NUWSS, og det militante WSPU hadde samme mål: Stemmerett for kvinner på lik linje med menn; et likestillingsmål. NUWSS endret mål og navn i 1918. NUSECs mål var allmenn kvinnestemmerett, og var den eneste i Storbritannia som jobbet for dette eksplisitt.

5.3.3 Sammenligning

Undersøkelsen av Norge og Storbritannias stemmerettsforeninger har gitt interessante funn. Mens de norske foreningene hadde ulike mål og var ganske uenige, hadde de britiske

²⁶⁵ Smith 2014: 9

²⁶⁶ Her etter Monaghan 1997: 67

²⁶⁷ Her etter Monaghan 1997: 68

samme mål: stemmerett for kvinner på lik linje med menn. Dette var felles for NUWSS og WSPU. I Norge var det KSF og senere LKSF som hadde dette som mål i Norge. NKF og NSWS hadde ikke definerte stemmerettsmål med sin organisering. Mens NKF ikke tok stilling til spørsmålet før i 1906, og heller ikke da definerte et konkret mål, var NSWSs mål å organisere stemmerettskampen. Det er naturlig å anta at målet for NSWS var innføring av kvinnestemmerett, men dette ble som nevnt ikke klart definert av foreningen selv. Det er viktig å skille mellom likestillingsprinsippet og allmenn kvinnestemmerett. Målene som bygde på likestillingsprinsippet ville i utgangspunktet utestenge en del kvinner fra valg. Dette kan forklares med at middelklassekvinner var i overtall i stemmerettsforeningene jeg har undersøkt. Det er interessant at kun én stemmerettsforening hadde allmenn kvinnestemmerett som mål: NUSEC. At ikke LKSF eller WSPU hadde dette som mål var overraskende, da de var de mest radikale stemmerettsforeningene i Norge og Storbritannia. Dette tyder på at allmenn kvinnestemmerett lenge ble ansett for å være ganske radikalt, og at det var bedre å bruke ordlyden ”stemmerett på lik linje med menn”. Da menn til slutt fikk allmenn stemmerett, ville dette i prinsipp bety at stemmerettsforeningene krevde allmenn kvinnestemmerett, men uten å si det tydelig. Slik kunne de la være å støte bort de som var skeptiske til allmenn kvinnestemmerett.

5.4 Virkemidler

I dette delkapittelet vil stemmerettsforeningenes metoder bli undersøkt, med en påfølgende analyse og sammenligning. Jeg har valgt samme sammenligningsoppsett som tidligere i kapitlet, med en gjennomgang av Norge og Storbritannia hver for seg og en påfølgende sammenligning.

5.4.1 Norge

Aslaug Moksnes har skrevet at den første kampanjen for stemmerett, som ledet til Stortingsforslaget i 1890, dannet et mønster for de senere aksjonene: ”åpning med masse møte og foredrag av lederne, foredragsmøter i deler av landet, personlige henvendelser gjennom en utstrakt korrespondanse og petisjoner til Stortinget.”²⁶⁸ Dette var et mønster som både KSF

²⁶⁸ Moksnes 1984: 178

og LKSF fulgte. Den første underskriftsaksjonen ble gjennomført i 1890 av KSF, rett før den første stemmerettsdebatten i Stortinget.²⁶⁹ LKSF er mest kjent for underskriftsaksjonen i 1905, der 245 000 kvinner viste sin støtte til unionsoppløsningen. Den store oppslutningen vakte oppsikt og var en demonstrasjon av kvinnenes interesse i politikk.²⁷⁰ Enda viktigere: Den var en bekreftelse på at kvinnene ønsket det samme som mennene. Andre underskriftsaksjoner som LKSF stod bak var underskriftsaksjonen i 1907, knyttet til Stortingets behandling av spørsmålet om kvinnestemmerett ved stortingsvalg. Denne ble ikke vellykket som den i 1905. 18 000 kvinner skrev under, noe som langt færre enn antallet som deltok i underskriftsaksjonen to år tidligere. At aksjonen ble så lite vellykket har blitt forklart med at aksjonen i 1905 forente stemmerettskampen med kampen for norsk selvstendighet, noe den i 1907 ikke kunne bygge på.²⁷¹

Andre virkemidler kvinnene benyttet seg av var å anvende et bredt spekter av kommunikasjonskanaler. Ove Bjarnar og Siri Jørgensen Bjarnar har skrevet at inspirasjonen til disse metodene hentet kvinnene fra USA og Storbritannia.²⁷² De sendte inn leserinnlegg, deltok i avisdebatter, annonserte og sendte inn møtereferater, noe som var med på å holde stemmerettsspørsmålet i folks bevissthet. Ved å delta i det offentlige ordskiftet ble saken holdt aktuell og påvirket den folkelige opinion. Historiker Brit Stuksrud har skrevet at Hortens kvinnesakskvinner brukte lokalaviser i arbeidet for kvinnestemmeretten var med på å endre holdningene knyttet til kvinnens rolle som medborger i Horten. Aviskanalene ble en viktig del av kvinnenes politikk, siden deres forhold til styresmaktene var svakt, og kvinnene i Horten brukte lokalavisene til å annonsere, skrive leserinnlegg og referere møter og taler.²⁷³

Som tidligere skrevet, har stemmerettskampen i Norge også vært preget av samarbeid og dialog med politikerne. Særlig har det nære forholdet til Venstre påvirket stemmerettskampen. Kvinnene brukte det politiske apparatet for det det var verdt og sendte stadig inn forslag til Stortinget eller fikk politikere til å tale deres sak i debatter og forhandlinger i Stortinget.²⁷⁴ Politikere som Viggo Ullmann og Ole Anton Qvam gjorde en viktig jobb for kvinnene her.²⁷⁵

²⁶⁹ Underskriftsaksjonen i 1890 2013

²⁷⁰ Bjarnar og Bjarnar 2013: 608; Bringslid u.d.

²⁷¹ Underskriftsaksjonen i 1907 2013

²⁷² Bjarnar og Bjarnar 2013: 606

²⁷³ Stuksrud 2008: 131

²⁷⁴ Bjarnar & Bjarnar 2013: 606

²⁷⁵ Stuksrud 2008: 22; Baalsrud 2014: 9

Kvinner benyttet seg dessuten av det Stuksrud kaller ”doble strategier”.²⁷⁶ I Horten brukte kvinner med stemmerett, og som var blitt valgt inn i kommunestyret, innsynet de fikk i den politiske verden til å øke stemmerettsforeningens status og legitimitet. De arbeidet altså innenfor stemmerettsforeningen og gjennom et politisk parti, og fikk dermed mer styrke og makt til å drive stemmerettskampen fremover.²⁷⁷

De norske stemmerettsforeningene benyttet seg av samme strategier og virkemidler, selv om de på enkelte tidspunkter hadde ulike mål. Strategiene og virkemidlene de benyttet seg av var konstitusjonelle, altså i tråd med loven. Den norske stemmerettskampen benyttet seg ikke av ulovlige virkemidler eller sivil ulydighet. Der var den britiske mye mer sammensatt, som jeg skal vise i neste delkapittel.

5.4.2 Storbritannia

I Storbritannia var det en stor variasjon i bruken av virkemidler og strategier. I første halvdel av perioden, fra 1867 til 1903, var det hovedsakelig konstitusjonelle virkemidler som ble brukt. Lydia Becker, leder for NSW, benyttet seg i utgangspunktet av støtte til politikere i Parlamentet. Foreningen konsentrerte seg om å gi sin støtte til politikeres lovforslag om kvinnestemmerett til Parlamentet og støtte tillegg av kvinnestemmerett til stemmerettsreformer dersom de var oppe til votering i Parlamentet. Beckers mål var at kvinnestemmerett skulle være tilstede i hver eneste debatt om stemmerett.²⁷⁸ Da Millicent Garrett Fawcett tok over som leder av NSW og senere NUWSS etter Beckers død i 1890, fulgte hun Beckers linje om konstitusjonelle virkemidler. Historiker Cecelia Parks har skrevet at Fawcett benyttet seg av disse virkemidlene hovedsakelig fordi de var de mest politisk fordelaktige på dette tidspunktet.²⁷⁹ Flere av hennes strategier inkluderer protestmarsjer, støtte av et politisk part, Labour Party, og innstillingen av stemmerettskampen under 1. verdenskrig.²⁸⁰ Constance Rover hevder at bruken av protestmarsjer ble kopiert fra de

²⁷⁶ Stuksrud 2008: 76

²⁷⁷ Stuksrud 2008: 75-76

²⁷⁸ Rover 1967: 58-59

²⁷⁹ Parks 2012: 3

²⁸⁰ Parks 2012: 3

militante stemmerettsforeningene.²⁸¹ Fawcett støttet WSPUs aksjoner frem til de begynte å bruke vold.²⁸²

I Storbritannia er det WSPU som har fått mest oppmerksomhet i etterkant, med sine radikale metoder og virkemidler. Suffragettene følte at bevegelsen aldri ville lykkes dersom ikke ekstreme virkemidler ble tatt i bruk. Virkemidler de benyttet seg av var å avbryte opposisjonsledernes møter, vindusknusing og å nekte å vedta bøter eller fengselsdommer.²⁸³ De benyttet seg også av protestmarsjer og massemøter, noe NUWSS kopierte fra dem.²⁸⁴ Et annet virkemiddel var bruken av kristne elementer i deres stemmerettskamp, som viste seg i deres retorikk og bruk av kristne symboler.²⁸⁵ Carolyn Nelson hevder at en forklaring på bruken av kristne elementer er at suffragettene hadde en religiøs eller moralsk side, i tillegg til den politiske. Ved å bruke et religiøst språk kunne de lettere rettferdiggjøre sine handlinger og få større legitimitet til sin stemmerettskamp.²⁸⁶ WSPU la seg på den voldelige linjen først etter at to suffragetter ble arrestert i 1905 og derfra eskalerte det ettersom myndighetene reagerte kraftig tilbake.²⁸⁷ Tvangsføringen av sultestreikende suffragetter i fengsel²⁸⁸ førte til at WSPU la seg på en enda mer radikal linje. I 1913 og 1914 benyttet de seg også av brannstiftelse.²⁸⁹ Enkelte har hevdet at suffragettene aksjoner bidro til å forlenge kampen for stemmerett. Bob Whitfield har skrevet at WSPUs aksjoner bekreftet mannlige fordommer mot kvinnestemmerett.²⁹⁰ Mens aksjonene i begynnelsen ga mye oppmerksomhet til stemmerettskampen, bidro de etter hvert til å påvirke stemmerettskampen negativt.²⁹¹ Ved utbruddet av 1. verdenskrig, stoppet WSPU alle militante aksjoner umiddelbart og Pankhurst-kvinnene arbeidet aktivt for rekrutteringen av soldater. I 1918 fikk kvinner i Storbritannia begrenset stemmerett, noe som har blitt forklart med kvinnenes innsats som arbeidere i industrien mens mennene kjempet i krigen, og ønsket om ro på hjemmebane

²⁸¹ Rover 1967: 65

²⁸² Parks 2012: 6

²⁸³ Parks 2012: 6

²⁸⁴ Rover 1967: 65

²⁸⁵ For en grundig gjennomgang av disse kristne elementene, se Nelson 2010

²⁸⁶ Nelson 2010: 236-237

²⁸⁷ Smith 2015

²⁸⁸ For mer informasjon, les om "Cat and Mouse Act". Rover 1967: 83

²⁸⁹ Noen bygninger som ble utsatt for dette var blant annet en kirke, et frivillig sykehus og en togstasjon: Rover 1967: 82

²⁹⁰ Whitfield 2001: 173

²⁹¹ Parks 2010: 7

etter en grusom krig. Ingen kunne jo være sikre på at suffragettene ville gjenoppta sine militante aksjoner om kvinnene ble nektet stemmeretten nok en gang.²⁹²

5.4.3 Sammenligning

I Norge var det få forskjeller mellom stemmerettsforeningene når det gjelder metoder. De benyttet seg av de politiske kanalene som var tilstede i samfunnet, noe suffragistene i NSW og NUWSS også gjorde. De møtte politikere som støttet deres sak, holdt møter og foredrag, skrev leserinnlegg til aviser og sendte petisjoner til parlamentene. Det punktet landene skiller på, er WSPU. Norge hadde ikke et tilsvarende radikalt og militant element i sin stemmerettskamp. En årsak til at suffragettene i WSPU tydde til voldelige handlinger var den økende frustrasjonen med de styrende politiske partiene og de andre stemmerettsforeningene. Bortsett fra innføringen av begrenset lokal stemmerett i 1894, hadde kampen fått lite gjennomslag på nasjonalt plan, mens politikerne i Norge stadig utvidet stemmeretten.²⁹³ Anthony Oberschall skriver at voldshandlinger har en tendens til å skje etter at ikke-voldelige metoder for å oppnå et mål eller motta en oppreisning, her stemmerett for alle kvinner, ikke har gitt gjennomslag. Videre skriver han at voldshandlinger oftest startes av myndighetene, og ikke demonstrantene.²⁹⁴ I dette tilfellet var det WSPU som startet volden, da de reagerte på arrestasjonene av to suffragetter. Men myndighetene svarte tilbake med tvangsforing, Cat and Mouse Act og andre reaksjoner som bidro til å ytterligere radikalisere WSPU og sementere frontene. Ironisk nok førte WSPUs handlinger til mer motstand mot kvinnestemmerett, særlig hos politikerne. Blant annet har de blitt anklaget for å forsinke innføringen av en begrenset stemmerett i 1911 og 1912.²⁹⁵

5.5 Internasjonal stemmeretterettsorganisering

Kvinnene organiserte seg på hjemmebane, men de deltok også i internasjonale samarbeid for kvinnesak og kvinnestemmerett. Dette viser at kvinnene var organiserte på tvers av landegrensene og hadde kunnskap om hverandres utfordringer, mål, seire og aksjoner. Både Norge og Storbritannia var aktive i flere internasjonale kvinneorganisasjoner. Undersøkelsen

²⁹² Rover 1967: 206; Liversage 1975: 92

²⁹³ Se tidslinjene på side ii

²⁹⁴ Oberschall 1973: 334

²⁹⁵ Rover 1967: 95

av de internasjonale kvinneorganisasjonene blir gjort for å sammenligne Norge og Storbritannias internasjonale engasjement i stemmerettskampen.

Organisasjonen Det Internasjonale Kvinneråd (International Council of Women: ICW) ble stiftet i 1888 og 49 delegater fordelt på ni land var til stede på møtet i Washington D.C.: Storbritannia, Irland, Norge, Frankrike, Danmark, Finland, India, Canada og USA.²⁹⁶ Landene dannet egne nasjonalråd, som tilsluttet seg den internasjonale organisasjonen. Nasjonalrådene valgte representanter til generalforsamlingene som ble holdt hvert femte år, og som bestemte hvilke saker ICW skulle jobbe med. Det norske nasjonalrådet ble ikke opprettet før i 1904, men Gina Krog var allerede med fra 1899 som representant for Norge, uten stemmerett i organisasjonen. Da Norske Kvinners Nasjonalråd ble opprettet i 1904, ble Gina Krog innsatt som leder.²⁹⁷ Storbritannias nasjonalråd ble opprettet i 1895 og var først en organisasjon for arbeiderklassekvinner, men utviklet seg i løpet av to år til å bli en organisasjon som jobbet for kvinnesaker generelt og ble tilknyttet ICW i 1897.²⁹⁸ Millicent Garrett Fawcett, leder for NSWs og NUWSS, ble valgt som president for ICW in absentia. Hun satt fra 1888 til 1893, men var inaktiv. Fawcett nektet å tjene som president, fordi hun var for opptatt med den britiske stemmerettskampen.²⁹⁹

I 1904 ble en separat organisasjon grunnlagt for å spesifikt jobbe med kvinnestemmerett: Den Internasjonale Stemmerettsallianse (International Woman Suffrage Alliance, IWSA). Medlemslandene kom fra Europa og Nord-Amerika.³⁰⁰ Organisasjonen var lik ICW i oppbygning, med valgte nasjonale representanter som deltok på møter i organisasjonen. Millicent Garrett Fawcett, som tydeligvis var blitt mer positiv til internasjonalt samarbeid, var visepresident.³⁰¹ Gina Krog var regjeringens representant til IWSA.³⁰² På konferansen i Budapest i 1913 holdt Frederikke Marie Qvam, som representant for LKSF, en seierstale etter innføringen av kvinnestemmerett i Norge.³⁰³

Kvinnene i Norge og i Storbritannia hadde også kontakt med hverandre utenom de internasjonale organisasjonene. Gina Krog var for eksempel i kontakt med Millicent Garrett

²⁹⁶ International Council of Women 2016; Det internasjonale kvinneråd 2015

²⁹⁷ Et hundreårsminne: Norske Kvinners Nasjonalråd, stiftet 8. januar 1904 u.d.

²⁹⁸ National Council of Women Great Britain u.d.

²⁹⁹ D'Itri 1999: 73; Adam 2005: 565

³⁰⁰ Offen 2001

³⁰¹ D'Itri 1999: 93

³⁰² Gina Krog u.d.

³⁰³ Qvam 1913

Fawcett og NUWSS fra 1880, da hun var i Storbritannia for å studere stemmerettskampen der.³⁰⁴

Norge og Storbritannia var altså begge involvert i den internasjonale stemmerettskampen. Dette samarbeidet var viktig, fordi de kunne hente erfaringer fra andre lands stemmerettskamp og få inspirasjon til nye metoder og taktikker.

5.6 Stemmerettsbevegelsen med blick fra mobiliseringsteori

Mobiliseringsteorien kan bidra til mer innsikt i stemmerettsforeningene, hvorfor de oppstod da de gjorde og hvorfor de brukte metodene som de gjorde. Både i Norge og i Storbritannia var det en misfornøyd gruppe mennesker, kvinnene og deres mannlige støttespillere, som gikk sammen som en reaksjon på forhold i samfunnet. Teorien er forklart i introduksjonskapittelet og introduksjonen til dette kapittelet.

I Norge oppstod stemmerettsbevegelsen i en periode med variasjoner i økonomien. Fra 1870-årene frem til midten av 1890-årene gikk europeiske land, inkludert Norge og Storbritannia, inn i en periode med økonomisk stagnasjon og nedgang i priser. Men fra slutten av denne perioden og frem til 1916 var Norge igjen inne i en økonomisk oppgangsperiode.³⁰⁵ Stemmerettsbevegelsen i Norge oppstod på slutten av perioden kjent som den lange depresjonen, men fortsatte videre inn i fremgangstidene. Det var først på slutten av 1800-tallet at stemmerettsoffensiven virkelig ble satt i gang. Dette stemmer godt overens med Oberschalls teori. I økonomiske oppgangstider kunne kvinnene vie seg til stemmerettsarbeid. Dette var særlig viktig for at kvinnene i arbeiderklassen og bondeklassen kunne delta. Med de store omstillingene i jordbruket, fikk kvinnene mindre plass i næringsvirksomheten på gården og mennene tok stadig mer av kvinnes tidligere arbeid. Også i arbeiderklassen ble flere og flere kvinner hjemmeværende.³⁰⁶ Jeg har tidligere skrevet at det er interessant at kvinnene begynte å kreve stemmerett i en tid da husmoridealet ble mer utbredt. De kan se ut til å ekskludere hverandre. Jeg mener at de ikke gjør det, men heller virker sammen. Med husmoridealet kom forventningen om at kvinner skulle bruke tiden sin på blant annet frivillighet. Dermed kunne de i større grad enn tidligere delta i organisasjonsarbeid.

³⁰⁴ Gina Krog 2015

³⁰⁵ Hodne & Grytten 2000: 223

³⁰⁶ Hagemann 2005: 182-185

Storbritannia gikk, i likhet med Norge, gjennom ”den lange depresjonen” på slutten av 1800-tallet. Og som i Norge oppstod den første britiske stemmerettsforeningen i denne perioden. Den organiserte stemmerettsbevegelsen oppstod i 1867, men det var først i 1890-årene at den ble veldig synlig. Tidligere hadde stemmerettsbevegelsens virkemidler begrenset seg til å støtte politikeres lovforslag til Parlamentet, men da Millicent Garrett Fawcett tok over lederrollen i NSWS og NUWSS ble stemmerettsforeningene mer aktive. I likhet med Norge ble altså Storbritannias stemmerettsbevegelse synlig på 1890-tallet. Storbritannia hadde derimot andre økonomiske vilkår enn Norge og en større sosial lagdeling. Industrialiseringen hadde ført til en stor og fattig arbeiderklasse.³⁰⁷ Antall arbeiderklassekvinner i arbeid varierte fra 87,4% i 1881 og 76,3% i 1911.³⁰⁸ Med et så stort antall arbeiderklassekvinner i arbeid, og ikke som hjemmeværende, vil jeg anta at de hadde mindre overskudd og mindre fritid til å delta i stemmerettskampen. Britiske kvinner hadde tradisjonelt lite fritid, basert på huslige og familiære plikter.³⁰⁹ Dette gjaldt også middelklassekvinner, og dersom dette overføres til arbeiderklassekvinner, som i tillegg var i arbeid, kan dette forklare hvorfor de ikke var representert i like stor grad i stemmerettsbevegelsen. Dette kan være en forklaring på at kvinner av hovedsakelig middelklassen, og delvis overklassen, var overrepresentert i stemmerettsforeningene i Storbritannia. Det samme gjaldt i Norge, men i mindre grad. En annen forklaring kan være at forskningen rett og slett ikke har undersøkt denne delen av stemmerettsbevegelsen godt nok, og at arbeiderklassekvinner hadde en større rolle i stemmerettsbevegelsen enn antatt.

Et annet aspekt ved Oberschalls teori er at det er i samfunn hvor grupper blir utestengt fra andre grupper eller sosiale lag at konflikt og opprør oppstår. Dette er helt klart tilfellet i både Norge og Storbritannia. Kvinnene ble utstengt fra en samfunnsgruppe: stemmeberettigede. Derfor oppstod samfunnskonflikten som stemmerettsbevegelsen var. Kvinnene investerte sine ressurser; penger, intelligens, kontaktnettverk, retoriske evner, erfaringer fra tidligere organisasjonsarbeid og lignende. Dette aspektet ved teorien kan delvis bidra til å forklare hvorfor WSPU handlet som de gjorde. Frustrasjonen over at stemmerettskampen hadde hatt så liten fremgang var det som lå bak WSPUs valg om å ty til mer radikale handlinger og gjøre opprør. De hadde mistet håpet om at lovlige former ville gi dem stemmerett. Den kan dog

³⁰⁷ Thompson 1965; Brox 2013: 176

³⁰⁸ Tilly & Scott 1975: 38

³⁰⁹ Darcy 1994: 11

ikke helt klart forklare hvorfor de tydde til vold. De norske stemmerettskvinnene kjente også på motløshet og motstand, men valgte likevel en ikke-voldelig linje.

Mobiliseringsteorien har gitt meg bedre innsikt i hvorfor stemmerettsforeningene oppstod og hvorfor de brukte virkemidlene de brukte. At stemmerettsbevegelsen oppstod på slutten av 1800-tallet kan forklares med de økonomiske oppgangstidene. I Norge var antall husmødre økende innenfor alle samfunnsklasser. Flere kunne derfor vie seg til stemmerettsarbeid. Det var oppgangstider i Storbritannia også, men antall husmødre blant arbeiderklassen var færre der og mange arbeiderklassekvinner hadde derfor ikke tid å delta i stemmerettsbevegelsen. Teorien kan altså bidra til å forklare hvorfor stemmerettsforeningene oppstod, men ikke hvorfor WSPUs kampanje ble så voldelig. Motløshet er en side av saken, men kan ikke forklare alt. Kvinnene i Norge kjente også på motløshet, men tydde allikevel ikke til vold. En annen forklaring kan være at Storbritannia var et mye mer klassesdelt samfunn og et mye mer voldelig samfunn generelt enn Norge. Storbritannia hadde dessuten hatt en rekke radikale og voldelige aksjoner på 1800-tallet som suffragettene kunne hente erfaring fra. Noen av disse var Chartistbevegelsen, Anti-Corn Law League og Reform League. Dette temaet velger jeg å ikke gå nærmere inn på i denne oppgaven, da det ikke lar seg gjøre tidsmessig og delvis går utenfor perioden min.

5.7 Konklusjon

Dette kapittelet har tatt for seg stemmerettsforeningene i Norge og Storbritannia. Arbeidsspørsmålene har vært: *Hvilke forskjeller var det mellom stemmerettsforeningene, basert på faktorene organisering, mål og virkemidler? Kan mobiliseringsteorien forklare hvorfor stemmerettsforeningene oppstod da de gjorde og hvilke virkemidler de brukte?* Jeg har undersøkt stemmerettsforeningene, deres engasjement i den internasjonale stemmerettsbevegelsen og undersøkt om organiseringen kan forklares med mobiliseringsteorien.

Stemmerettsorganiseringen fulgte relativt like mønstre i Norge og i Storbritannia: Den første foreningen fikk en avlegger, som senere ble forlatt av en mer radikal utbrytergruppe. I Norge ble stemmerettskampen for første gangen organisert i NKF, som i utgangspunktet var en generell kvinnesaksforening. I Storbritannia var det NSWS som startet den organiserte

stemmerettskampen. Den var, i motsetning til NKF, en stemmerettsforening fra starten av. Både NKF og NSWS opplevde en avleggergruppe: Fra NKF oppstod KSF og fra NSWS oppstod NUWSS. KSF var knyttet til NKF og de samarbeidet i store deler av perioden, mens NSWS ble en del av NUWSS, som var en samling av flere stemmerettsforeninger i Storbritannia. Både KSF og NUWSS ble deretter forlatt av en gruppe som var misfornøyd med den manglende fremgangen og ville jobbe mer radikalt. LKSF var mye mindre radikal enn WSPU, men var den mest radikale stemmeforeningen i Norge. Begge ble ledet av en kompromissløs kvinne: Gina Krog og Emmeline Pankhurst. En annen ting landenes foreninger hadde til felles var en kontinuitet i lederskap. I Norge førte denne kontinuiteten til at flere slet med å skille KSF og LKSF fra hverandre, i tillegg til at de hadde ganske like navn. Lederne av de enkelte stemmerettsforeningene satt kontinuerlig i store deler av perioden, noe som både sørget for en erfaren ledelse, men også at færre nye tanker kom til. Et siste sammenligningspunkt er LKSF og WSPUs stilling ved innføring av allmenn kvinnestemmerett. LKSF ble symbolsk hedret for sitt stadige og prinsippfaste arbeid ved at LKSFs lovforslag ble vedtatt i 1913. WSPU innstilte sine aksjoner under første verdenskrig og kom aldri tilbake fordi foreningen ble oppløst i 1917. Foreningens ettermæle har ikke vært særlig positivt. WSPU har blant annet blitt beskyldt for å ha hindret innføringen av kvinnestemmerett med sine aksjoner, som bidro til å bekrefte enkelte fordommer stemmerettsmotstanderne hadde mot kvinner. Mens i Norge har Gina Krog, leder av LKSF, blitt stående igjen som det største symbolet på kampen for kvinnestemmerett.

Sammenligningen av foreningenes mål viste overraskende nok at det var større forskjell mellom foreningene i Norge enn det var i Storbritannia. Jeg hadde forventet å finne større forskjeller i Storbritannia, hvor stemmerettsforeningene var så veldig ulike i handlinger. Det viste seg at både NUWSS og WSPU hadde samme mål: kvinnestemmerett på lik linje med menn. Denne linjen var det Gina Krog også la seg på, som førte til opprettelsen av KSF og senere LKSF. NKF og NSWS formulerte aldri et klart mål, bare vagt at de ønsket kvinnestemmerett. Om den skulle være allmenn eller begrenset tok de ikke stilling til. KSF hadde først kvinnestemmerett på lik linje med menn som mål, men valgte så å gå for en begrenset kvinnestemmerett fordi de heller ville ta det gradvis og fordi enkelte i ledelsen var motstandere av allmenn kvinnestemmerett.

Undersøkelsen av stemmerettsforeningenes virkemidler viste som antatt store forskjeller. Den norske stemmerettsbevegelsen benyttet seg utelukkende av konstitusjonelle virkemidler.

Blant de mest brukte var petisjoner til Stortinget, støtte av enkeltpolitikere og underskriftsaksjoner. De benyttet seg også i stor grad av aviser. Dette var felles for NKF, KSF og LKSF. Selv om LKSF var den mest radikale, var det mer i ord og ikke i handling. Dette var helt motsatt av WSPU, som hadde "Deeds, not words" som motto. Der WSPU hadde formulert samme mål som NUWSS, hadde de vidt forskjellige måter de ville nå målet på. NUWSS benyttet seg, i likhet med de norske foreningene, av konstitusjonelle metoder. De hentet noe inspirasjon fra WSPU, siden de kopierte sistnevntes bruk av massemøter og protestmarsjer. Dette var aksjoner som, i tillegg til å være lovlige, fikk mye oppmerksomhet. Andre metoder NUWSS benyttet seg av var støtte av enkeltpolitikere og petisjoner til Parlamentet. De benyttet seg altså av de politiske kanalene som var til stede i samfunnet. WSPU begynte tidlig med oppsiktsvekkende aksjoner, men det var først i 1905 at aksjonen ble voldelig.

Både Norge og Storbritannia var involvert i den internasjonale stemmerettskampen, men Storbritannia hadde en større rolle i organisasjonene. Blant annet ble Millicent Garrett Fawcett valgt til leder for ICW, selv om hun nektet å tjene. Storbritannia opprettet sitt nasjonalråd for kvinner nesten 20 år før Norge opprettet sitt, noe som kan forklare hvorfor Storbritannia var mer aktiv i organisasjonene. Begge land var til stede ved opprettelsen av ICW og IWSA. Medlemskapet bidro til utveksling av ideer og erfaringer. Norge og Storbritannias stemmerettsbevegelse hadde hatt kontakt før opprettelsen av de internasjonale foreningene, da Gina Krog besøkte Millicent Garrett Fawcett og NUWSS tidlig på 1880-tallet.

Mobiliseringsteorien kunne bidra til å forklare hvorfor stemmerettsforeningene oppstod og hvilke virkemidler de brukte, men klarte ikke å gi et fullstendig klart svar på hvorfor WSPU brukte voldelige virkemidler. Jeg har forsøkt å forklare forskjellen mellom stemmerettsforeningene innad i Storbritannia med at suffragettene var frustrerte, motløse og ikke så noen annen utvei enn å ty til vold. Men dette kan ikke gi hele svaret. De norske stemmerettskvinnene hadde også opplevd frustrasjon og nederlag i sin stemmerettskamp, uten å ty til vold. En annen faktor som kan bidra til å forklare hvorfor suffragettens kamp ble så voldelig er at suffragettene var en del av den britiske tradisjonen med voldelige radikale folkebevegelser som blant annet viste seg i Chartistbevegelsen tidlig på 1800-tallet. Å svare på hva som kan forklare forskjellene mellom Norge og Storbritannia, er et enda større prosjekt. Dette er et tema som burde undersøkes i en doktorgrad.

Kapittel 6: Konklusjon

6.1 Innledning

Denne masteroppgaven har hatt som mål å belyse nye sider ved stemmerettskampen i Norge og Storbritannia i perioden 1850-1930. Hovedproblemstillingen har vært: *Hvilke forskjeller og likheter var det mellom stemmerettskampen i Norge og Storbritannia?* For å svare på problemstillingen har jeg valgt å undersøke politisk kultur, borger- og kvinneideal, kvinners plass i offentligheten, politikerne og de politiske partiene, og stemmerettsforeningene. Disse områdene er diskutert i hvert sitt kapittel som arbeider etter hvert sitt arbeidsspørsmål.

6.2 Metodiske utfordringer

Denne masteroppgaven viste seg å bli utfordrende på flere punkter. Særlig kildegrunlaget ble den største utfordringen. Det var enkelte emner som var bedre utforsket i Norge enn i Storbritannia, og motsatt. Dette gjorde sammenligningen vanskelig på enkelte punkter, da jeg ikke kunne finne noe i Norge om det samme i Storbritannia og motsatt. Dette la også føringer for min analyse, noe som kan ha bidratt til at bildet ikke ble stort eller nyansert nok. Å sammenligne en stemmerettskamp mellom to land er ikke enkelt, fordi det er mange faktorer som spiller inn. Da jeg gikk inn i dette prosjektet visste jeg ikke hva jeg ville møte, da en sammenligning som dette ikke er blitt gjort før.

Jeg skrev innledningsvis at forskningen på dette feltet har hovedsakelig vært rettet mot kvinner av middelklassen, særlig i Norge. Denne masteroppgaven har føyet seg inn i denne tradisjonen og har i tillegg hatt et overordnet nasjonalt fokus fremfor et lokalt. Masteroppgaven har derfor ikke gjort et empirisk nybrottsarbeid. Når to stemmerettskamper skal sammenlignes, vil det alltid bli enkelte emner som vil bli dårligere undersøkt fordi det ikke er plass eller tid til å undersøke dem. I denne masteroppgaven ble disse emnene blant annet lokale stemmerettskamper og andre samfunnsklassers deltagelse i stemmerettskampen.

6.3 Bidrag til forskningsfeltet

Masteroppgaven har kommet med nye bidrag til forskningen på kvinnestemmerett i Norge. Som jeg skrev i introduksjonskapittelet er komparativ historie noe som ikke har blitt brukt mye i historiefaget.³¹⁰ Alle sammenligningsresultatene som kommer frem i denne masteroppgaven må derfor anses for å være noe nytt og dermed være et bidrag til forskningen på stemmerett. Et av målene med masteroppgaven var å belyse nye sider ved stemmerettskampen i Norge og Storbritannia. Jeg mener at den har klart det. Sammenligningen har vist at stemmerettskampen i Norge var mer suksessfull enn den britiske. Fra den norske stemmerettsbevegelsen begynte med opprettelsen av KSF i 1885 til allmenn kvinnestemmerett ble innført i 1913, gikk det 28 år. Allmenn kvinnestemmerett i Storbritannia ble ikke innført før i 1928. Det vil si at de britiske kvinnene brukte 61 år på å oppnå det samme som de norske, til tross for at de var tidligere ute med å organisere en stemmerettsbevegelse. Norge var blant de første landene i verden til å gi kvinner stemmerett, og den første selvstendige nasjonen. Det viser at det stemmerettsforeningene i Norge gjorde fungerte, i motsetning til det de britiske foreningene gjorde. Dette perspektivet har ikke vært til stede i den norske stemmerettsforskningen tidligere. Jeg mener dette viser at det vil være fruktbart å sammenligne Norges stemmerettskamp med andre land enn Storbritannia, for å kunne få et enda bredere perspektiv på stemmerettskampen i Norge. Masteroppgaven har også bidratt til å belyse en ny side ved den britiske stemmerettskampen. Jeg har hevdet at WSPU ikke ville oppstått dersom de britiske politikerne hadde gradvis utvidet kvinnestemmeretten slik som de norske politikerne gjorde. Frustrasjonen over å ikke komme noen vei med lovlige midler førte til den voldelige linjen som suffragettene har blitt kjent for. Dette er også noe som burde undersøkes nærmere, gjerne i sammenligning med andre land enn Norge.

6.4 Resultater

Masteroppgaven har avdekket flest forskjeller mellom stemmerettskampene, noe som var i tråd med min tese.³¹¹ Resultatet av de undersøkelsene som er gjort viser at forskjellen mellom Norge og Storbritannia var politikernes syn på kvinnestemmeretten, kvinnes plass i den kulturelle offentlighet og i religiøse bevegelser, argumentene for og imot kvinnestemmerett,

³¹⁰ Se 1.6 Metode og kildebruk, s. 8-10

³¹¹ Se 1.4 Tese, s. 3

stemmerettsforeningenes virkemidler, bruken av begrenset stemmerett og kvinneidealenes påvirkning på kvinnene. I henhold til min tese hadde jeg forventet å finne færre forskjeller mellom de politiske partiene enn det jeg fant. Dette gjaldt særlig forskjellene mellom Venstre og The Liberal Party. At motstanden var så kraftig fra ledelsen i sistnevnte parti overrasket meg, da jeg forventet at begge partier hadde et ganske likt idégrunnlag. Dette funnet er derfor noe nytt som har kommet ut av sammenligningen. De konservative partiene var mer ulike enn jeg hadde forventet. Høyre var en tidlig motstander, men ble raskt mer positive til kvinnestemmerett og innførte begrenset kommunal kvinnestemmerett i 1901. The Conservative Party var en motstander av kvinnestemmerett lenger enn Høyre, og av andre årsaker enn Høyre. Noe annet jeg hadde forventet meg var at motstanden mot kvinnestemmerett hovedsakelig ville komme fra de konservative partiene. Dette viste seg å stemme delvis. Motstanden mot kvinnestemmerett i Norge kom hovedsakelig fra Høyre. Det var annerledes i Storbritannia, hvor motstanden kom fra The Conservative Party og The Liberal Party. Mens motstanden i The Conservative Party var mest utbredt blant medlemmene, kom motstanden i The Liberal Party fra ledelsen. Jeg fant også ulikheter i politikernes argumenter for og imot kvinnestemmerett. Dette var interessant fordi jeg hadde forventet at politikerne i all hovedsak ville hatt ganske like argumenter, basert på tanken om at partiene hadde samme idégrunnlag. I Norge fokuserte politikerne hovedsakelig på hvilken nytte kvinnestemmerett ville ha for kvinnene selv og samfunnet generelt, mens de i Storbritannia fokuserte på kvinnens kjønn som enten fordel eller ulempe. Dette er en interessant forskjell, med tanke på at både Norge og Storbritannia hadde ganske like kvinneideal. Det ble altså mer utslagsgivende i britisk stemmerettskamp enn i norsk.

En annen interessant ulikhet var kvinners plass i den kulturelle og religiøse offentlighet. Dette stemte overens med min tese³¹², hvor jeg forventet forskjell mellom kvinnenens plass i de ulike offentlighetene jeg skulle undersøke. Til tross for at forfatteryrket var et akseptabelt yrke i Storbritannia, mens de norske skrev under pseudonymer frem til 1870-tallet, så ble denne deloffentligheten i Storbritannia tatt mindre seriøst av samfunnet. Mens de norske kvinnenens litterære bidrag ble plassert midt i samfunnsdebatten, ble de britiske kvinnenens bidrag ansett for å være populærlitteratur og ble således ikke tatt like seriøst. Undersøkelsen av kvinner i religiøse bevegelser viste også en interessant forskjell. Mens britiske religiøse kvinner var aktive i stemmerettskampen og dannet egne stemmerettsforeninger, holdt de

³¹² Se 1.4 Tese, s. 3

norske religiøse kvinnene seg utenfor stemmerettskampen og sa eksplisitt at de ikke var en del av den.

Stemmerettsforeningenes virkemidler var også en annen forskjell. Selv om NSW og NUWSS i Storbritannia benyttet seg av lovlige virkemidler, i likhet med de norske stemmerettsforeningene, er det tydelig at suffragettene i WSPU fikk stor påvirkning på den britiske stemmerettskampen. Her er det altså store ulikheter mellom Norge og Storbritannia. Dette var i tråd med det jeg forventet. Denne forskjellen kan settes i sammenheng med en annen forskjell: bruken av begrenset stemmerett. Mens de norske kvinnene stadig fikk utvidet sin stemmerett, opplevde ikke de britiske samme fremgang. På grunn av økende frustrasjon, og en tradisjon med voldelige, radikale folkebevegelser, oppstod WSPU som et svar på denne frustrasjonen. Dette er en interessant forskjell som jeg mener burde undersøkes mer, gjerne ved å sammenligne Storbritannia med andre land enn Norge. Suffragettenes voldelige aksjoner er noe den britiske stemmerettskampen har vært mest kjent for, så det ville vært interessant å undersøke om andre stemmerettskamper var like voldelige og på grunn av samme årsaker.

Den siste forskjellen jeg fant var kvinneidealenes påvirkning på kvinnene. Både Storbritannia og Norge hadde ganske like kvinneideal, men det ser ut til å ha vært en forskjell i hvordan dette idealet viste seg i samfunnet. Britiske kvinner ser ut til å ha blitt mer påvirket av kvinneidealet innenfor den kulturelle offentlighet og stemmerettsdebattene. Der ble deres kjønn brukt mot dem, og de ble ikke tatt like seriøst som mennene. I Norge ble kvinnene mer påvirket av kvinneidealet i de religiøse bevegelsene, hvor kvinnene selv forfektet synet om at de ikke skulle delta i det politiske.

De største likhetene fant jeg i kvinne- og borgeridealene, politisk kultur i endring og økonomisk offentlighet. Andre likheter var at arbeiderpartiene i begge land var de største politiske støttespillerne til kvinnestemmerett. Likhetene mellom kvinne- og borgeridealene var interessante, da jeg hadde forventet at disse skulle være ulike. Både Norge og Storbritannia hadde like kvinneideal. Bakgrunnen for disse kvinneidealene har denne masteroppgaven ikke tatt for seg, da det går utenfor perioden, men det er logisk å anta at de har opprinnelse i den kristne kulturarven som både Norge og Storbritannia var en del av. Borgeridealet var felleseuropeisk, men med enkelte lokale variasjoner. Norges borgerideal var for eksempel likt Storbritannias, med det unntaket at borgeridealet var sterkere knyttet til det

maskuline i Norge. Det var allikevel én ulikhet i borgeridealet, og det var hvordan borgeridealet ble uttrykt i loven: I Norge ble det ikke definert eksplisitt i loven, mens det ble det i Storbritannia.

Endringen av borgeridealet var en del av endringen i den politiske kulturen. I perioden masteroppgaven tar for seg foregikk det en demokratiseringsprosess i Europa og Nord-Amerika. Både Norge og Storbritannia opplevde at stadig flere menn ble stemmeberettigede i perioden, partisystemet oppstod og valgene ble mer demokratiske, blant annet med innføringen av hemmelige valg. Noe annet som var i endring var at kvinner ble stadig mer økonomisk selvstendige. At det var en likhet mellom norske og britiske kvinners plass i den økonomiske offentlighet var noe jeg ikke hadde forventet. Min tese tilsa at jeg forventet forskjeller mellom norske og britiske kvinners plass i ulike offentligheter. I både Norge og Storbritannia ble det vedtatt lover som gjorde det lettere for enslige kvinner, både enker og ugifte, å forsørge seg selv. Kvinner ble dessuten gjort myndige i både Norge og Storbritannia i samme periode, med unntak av britiske gifte kvinner. At stadig flere kvinner var aktive i arbeidslivet og var ute i det offentlige var med på å endre oppfatninger om kvinner som stammet fra kvinneidealene. Med andre ord utfordret kvinner kvinneidealet ved å være yrkesaktive. Dette var viktig for innføringen av kvinnestemmerett. Min undersøkelse av de politiske partiene viste en likhet i at arbeiderpartiene i Norge og Storbritannia var kvinnes største støttespillere, men hadde for lite politisk makt til å kunne gjøre noe særlig med saken. Dette stemte overens med min tese om at de britiske samsvarene til de norske politiske partiene hadde lik innstilling til kvinnestemmerett.

6.6 Videre forskning

Denne masteroppgaven har undersøkt deler av stemmerettskampen, men det er fremdeles mer arbeid igjen å gjøre innenfor dette temaet. Det var mange andre faktorer jeg kunne valgt å studere, men som det både plass- og tidsmessig ikke lot seg gjøre. Det er derfor flere sammenligningsområder som kan undersøkes av fremtidige masteroppgaver, for eksempel mediedekning og arbeiderklassekvinnens rolle og deltagelse. Emner som burde undersøkes for seg selv i Norge er kvinner i religiøse organisasjoners deltagelse i stemmerettskampen og hvilken betydning kvinnelig entreprenørskap og kvinners yrkesaktivitet hadde for stemmeretten. Norsk stemmerettsforskning mangler dessuten en grundig gjennomgang av

motstanden mot kvinnestemmerett. I Storbritannia er forskningen på anti-suffragistene et større felt. Videre kunne det være et interessant forskningsprosjekt å undersøke bakgrunnen for disse forskjellene. Siden dette vil bli et såpass stort arbeid, vil jeg anbefale at dette undersøkes i en doktorgradsavhandling.

Litteraturliste

- Adam, T. (Red.). (2005). *Germany and the Americas: O-Z*. (Vol. 3). ABC-CLIO.
- Agerholt, A. C. (1937). *Den norske kvinnebevegelses historie*. Oslo: Gyldendal.
- Baalsrud, E. S. (2014). *Et anslag mot en 200 år gammel "kjønnskontrakt"? En analyse av stemmerettsdebatten i Stortinget 5.-6. juni 1890*. (Masteroppgave). E. S. Baalsrud: Oslo.
- Berget, B. I. (2011). "[D]et første skridt paa offentlighedens bane": innføring av alminnelig stemmerett i Brennevinsloven av 1894". (Masteroppgave). B. I. Berget: Oslo.
- Berven, N. & Selle, P. (2001). Kvinner, organisering, makt. I N. Berven & P. Selle (Red.), *Svekket kvinnemakt? De frivillige organisasjonene og velferdsstaten*. (9-37). Gyldendal Norsk Forlag.
- Bjarnar, O, & Bjarnar, S. J. (2013). Statsborgere uten medborgerskap?: Om den politiske betydningen av stemmerettsbevegelsen ca. 1890-ca. 1970. *Historisk Tidsskrift*, 92(4), 591-623.
- Björkenlid, B. (1982). *Kvinnokrav i manssamhälle: Rösträttskvinnorna och deras metoder som opinionsbildare och påtryckargrupp i Sverige 1902-21*. (Vol. 17, Skrifter (Uppsala universitet. Avdelningen för litteratursociologi)). Uppsala.
- Blom, I. (1980). The struggle for women's suffrage in Norway, 1885-1913. *Scandinavian Journal of History*, 5(1-4), 3-22.
- Blom, I. & Sogner, S. (2010). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Blom, I. (2013). Hva er en borger? Nasjon, borgerskap og mobilisering i Norden. *Historisk Tidsskrift*, 92(04), 513-526.
- Bringslid, S. (u.d.). Kampen for nasjonalt sjølvstende som brekkstong for kvinnestemmeretten. *Arkivverket*. Hentet fra: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Bergen/Nettartikler/Kvinnestemmeretten> (Hentet 15.04.16).
- Brox, O. (2013). Fattigdom og famgang: Alternative fortider? – Norsk industrialisering i komparativt lys. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*. 24(03-04), 169-180.
- Collett, C. (1854/1855) *Amtmandens Døttre*. Del 1 og 2. København.
- Crawford, E. (2003). *The Women's Suffrage Movement: A Reference Guide 1866-1928*. Routledge.

- Crawford, E. (2013). *The women's suffrage movement in Britain and Ireland: a regional survey*. London: Routledge.
- Danielsen, H., Larsen, E., & Ovesen, I. (2013). *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Darcy, R. (1994). *Women, elections, & representation*. University of Nebraska Press.
- Davidoff, L. & Hall, C. (1987). *Family Fortunes: Men and women of the English middle class 1780-1850*. Hutchinson Education.
- Det internasjonale kvinneråd. (2015). *Store norske leksikon*. Hentet fra: https://snl.no/Det_internasjonale_kvinneråd (Hentet 13.04.16).
- D'Itri, P. W. (1999). *Cross currents in the international women's movement, 1848-1948*. Popular Press.
- Dørum, K. (2013). Et oppgjør med eneveldet og standssamfunnet – dannelsen av en folkelig offentlighet i norske bygder 1814-1850. *Historisk tidsskrift*, 92(01), 91-123
- (A) Dørum, K. (2014). Bydamer og bygdekvinne i offentligheten i Salten på 1800-tallet. I K. Dørum (Red.), *Politikk, profesjon og vekking. Kvinner i Norge på 1800- og 1900-tallet*. (s. 29-48). Fagbokforlaget.
- (B) Dørum, K. (2014). Kvinner inntar offentligheten. I K. Dørum (Red.), *Politikk, profesjon og vekking. Kvinner i Norge på 1800- og 1900-tallet*. (s. 9-27). Fagbokforlaget.
- Dørum, K. (2016). *Frå undersått til medborgar. Styreform og politisk kultur i Noreg 1660-1884*. Oslo: Samlaget.
- Et hundreårsminne: Norske Kvinners Nasjonalråd, stiftet 8. januar 1904. (u.d.). *Arkivverket*. Hentet fra: <http://www.arkivverket.no/manedens/jan2004/icw.html> (Hentet 13.04.16).
- Evans, R. J. (1980). *Kvinnebevegelsens historie i Europa, USA, Australia og Ny Zealands 1840-1920*. Stockholm: Liber.
- Evans, E. J. (1983). *The Great Reform Act of 1832*. London: Routledge.
- Fawcett, M. G. (1920). *The women's victory - and after: Personal reminiscences, 1911-1918*. London: Sidgwick & Jackson.
- Fawcett, M. G. (2015). The Women's Suffrage Movement. I T. Stanton (Red.), *The Woman Question in Europe*. (s. 1-29). Cambridge University Press.
- Folkvord, Magnhild. (2013). *Frederikke Marie Qvam. Rabaldermenneske og strateg*. Oslo: Samlaget.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 25-26, 56-80.

Furseth, I. (1999). *People, Faith, and Transition: A Comparative Study of Social and Religious Movements in Norway, 1780s-1905*. (Doktorgradsavhandling). Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo.

Gamme, A. (2001). *Mandsstemmer har vi saa evigt nok af fra før. Perspektiver på stemmerettsdebatt for kvinner i Norge 1898-1913*. (Masteroppgave). A. Gamme: Oslo.

Gina Krog. (u.d.). *Kvinnestemmerett*. Hentet fra: <http://www.kvinnestemmerett.no/gina-krog/> (Hentet 13.04.16).

Gina Krog. (2015). *Store norske leksikon*. Hentet fra: https://snl.no/Gina_Krog (Hentet 13.04.16).

Habermas, J., Høibraaten, H., Schwabe-Hansen, E., & Øien, J. (2002). *Borgerlig offentlighet: Dens fremvekst og forfall: Henimot en teori om det borgerlige samfunn*. (3. utg. ed., Fakkell). Oslo: Gyldendal.

Hagemann, G. (2005). De stummes leir? 1800-1900. I Blom, I. og Sogner, S. (Red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. (s. 157-254). Oslo: J. W. Cappelens Forlag.

Hall, C. (1992) *White, Male and Middle Class. Explorations in Feminism and History*. Cambridge: Polity Press.

Hansard. (1928). *Representation of the People (Equal Franchise) Bill*. Hentet fra: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1928/mar/29/representation-of-the-people-equal> (Hentet 06.04.16).

Harrison, B. (1978). *Separate Spheres: the Opposition to Women's Suffrage in Britain*. Holmes & Meier.

Heeney, B. (1982). The Beginnings of Church Feminism: Women and the Councils of the Church of England 1897–1919. *The Journal of Ecclesiastical History*, 33(01), 89-109.

Heeney, B. (1988). *The Women's Movement in the Church of England 1850-1930*. Oxford: Clarendon Press.

Hodne, F. & Grytten, O. H. (2000). *Norsk økonomi i det nittende århundre*. Bergen: Fagbokforlaget.

Holcombe, L. (1973). *Victorian Ladies at Work. Middle-Class Working Women in England and Wales 1850-1914*. Hamden: Archon Books.

Hume, L. P. (1982). *The National Union of Women's Suffrage Societies 1897-1914*. New York: Garland.

International Council of Women. (2016). *Encyclopædia Britannica*. Hentet fra: <http://global.britannica.com/topic/International-Council-of-Women> (Hentet 13.04.16).

- Jones, A. (1996). *Powers of the press : Newspapers, power and the public in nineteenth century England*. Aldershot: Scholar Press.
- Kahan, A. S. (2003). *Liberalism in Nineteenth-Century Europe : The Political Culture of Limited Suffrage*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Landes, J. (1988). *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Ithaca: Cornell University Press.
- Laqueur, T. W. (1992). *Making sex: Body and gender from the Greeks to Freud*. Harvard University Press.
- Larsen, E. (2010). Alison C. Kay: The Foundations of Female Entrepreneurship. Enterprise, Home and Household in London, c. 1800-1870. *Historisk Tidsskrift*, 89(01), 119-125.
- Larsen, E. (2012). Selvgjorte kvinner: Kjønn, entreprenørskap og næringsliv rundt 1900. *Heimen*, (02), 127-144.
- Larsen, E. (2013). Kvinne- og kjønnshistoriens fortellinger. I Heiret, J., Ryymen, T. & Skålevåg, S. A. (Red.), *Fortalt fortid. Norsk historieskriving etter 1970*. (s. 148-175). Oslo: Pax Forlag.
- Larsen, E. og Øksendal, L. F. (2013). De glemte kvinnevalgene. *Historisk tidsskrift*, 92(04), 563-590.
- (A) Larsen, E. (2014). Forretningskvinnene inntar næringslivet (1870-1900). I K. Dørum (red.), *Politikk, profesjon og vekkelse. Kvinner i Norge på 1800- og 1900-tallet*. (s. 139- 162). Fagbokforlaget.
- (B) Larsen, R. I. (2014). Markens liljer - Henriette Gislesen og kvinneidealet - hjemmets pryd eller aktiv samfunnsborger? *Historisk Tidsskrift*, (04), 521-538.
- Liddington, J. & Norris, J. (2000). *One Hand Tied Behind Us*. London: Rivers Oram Press.
- Liversage, T. (1975). *Da kvinderne måtte gå under jorden: Suffragetternes kamp for stemmeretten i England 1903-14*. København: Gyldendal.
- Lønnå, E. (2015). Stemmerett for kvinner i Norge. *Store norske leksikon*. Hentet fra: https://snl.no/stemmerett_for_kvinner_i_norge (Hentet 27.01.16).
- McCord, N. & Purdue, A. W. (2007). *British history 1815-1914*. Oxford University Press.
- McWilliam, R. (2012). *Popular Politics in Nineteenth Century Britain*. Hoboken: Taylor and Francis.

Melve, L. (2009). Komparativ historie: Ei utfordring for historiefaget? *Historisk Tidsskrift*, 88(01), 61-77.

Mill, J. (1869). *The Subjection of Women*. London: Longmans, Green, Reader, and Dyer.

Moksnes, A. (1984). *Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884-1913*. Oslo: Gyldendal.

Monaghan, R. (1997). 'Votes for women': An analysis of the militant campaign. *Terrorism and Political Violence*, 9(2), 65-78.

Møller, J. & Skaaning, S-E. (2010). *Demokrati og demokratisering. En introduction*. Danmark: Hans Reitzels Forlag.

National Council of Women Great Britain. (u.d.). *Our History*. Hentet fra: <http://www.ncwgb.org/history/> (Hentet 13.04.16).

Nelson, C. C. (2010). The Uses of Religion in the Women's Militant Suffrage Campaign in England. *Midwest Quarterly*, 51(3), 227-242.

Nessheim, R. (1997). *Press, politics and votes for women, 1910-1918*. Oslo: Universitetsforlaget.

Nielsen, R. (1888). *Kvindens stemmeret*. Offentlig møte om kvinnestemmerett i Arbeidersamfundets sal i Kristiania, 15. November 1888. Hentet fra: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=526> (Hentet 08.04.16).

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste. (u.d.). *Stortingets sammensetning 1903-1945*. Hentet fra: http://www.nsd.uib.no/polsys/index.cfm?urlname=storting&lan=&UttakNr=105&MenuItem=N1_1&ChildItem=&State=collapse (Hentet 11.04.16).

Oberschall, A. (1973). *Social Conflict and Social Movements*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.

Offen, K. (2001). *Women's Suffrage*. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Hentet fra: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B0080430767040110> (Hentet 13.04.16).

Okkenhaug, I. M. (2003). *Gender, Race and Religion: Nordic Missions 1860-1940*. Uppsala.

Owesen, I. W. (2013). Fra lukkede til offentlige rom. I Danielsen, H., Larsen, E. & Owesen, I. W., *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*. (s. 111-158). Bergen: Fagbokforlaget.

Palmer, R. R. (1959). *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europa and America, 1766-1800*, bd. 1, *The Challenge*. Princeton.

Parks, C. (2012). Millicent Garrett Fawcett: Leader of the Constitutional Women's Suffrage Movement in Great Britain. *Undergraduate Research Awards*. Paper 11. Hentet fra: <http://digitalcommons.hollins.edu/researchawards/11> (Hentet 15.04.16).

Parliament. (u.d.). *Petitions*. Hentet fra: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/overview/petitions/> (Hentet 11.04.16).

Peterson, L. H. (Red.). (2015). *The Cambridge Companion to Victorian Women's Writing*. Cambridge University Press.

Predelli, L. N. (1998). *Contested Patriarchy and Missionary Feminism: The Norwegian Missionary Society in Nineteenth Century Norway and Madagascar*. (Doktorgradsavhandling), University of Southern California.

Pugh, M. (2000). *The March of the Women*. Oxford: Oxford University Press.

Pugh, M. (2001). *The Pankhursts*. London: Allen Lane.

Qvam, F. M. (1913). *Følg vort Exempel!* Tale for Den Internasjonale Stemmerettsallianse, juni 1913. Hentet fra: <http://virksommeord.uib.no/taler?id=6862> (Hentet 04.03.16).

Rosen, A. (1974). *'Rise Up Women!'*. London: Routledge & Kegan Paul, Law Book Company.

Rover, C. (1967). *Women's Suffrage and Party Politics in Britain 1866-1914*. London: Routledge & Kegan Paul.

Ryan, M. (1990). *Women in public: Between banners and ballots, 1825-1880*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Seip, J. (1974). *Utsikt over Norges historie. Bind 1: Tidsrommet 1814-ca. 1860*. Oslo: Gyldendal.

Seip, J. (1981). *Utsikt over Norges historie: Bind 2: Tidsrommet ca. 1850-1884*. Oslo: Gyldendal.

Seland, B. (2009). Kjønn og makt – myndige religiøse kvinneroller. *Tidsskrift for Kjønnforskning*, 33(01-02), 82-98.

Seland, B. (2013). Kampen for kvinners stemmerett. Historisk bakgrunn, politisk fremdrift. I J. Haugen (Red.), *Kvinner på barrikadene. Stemmerettsjubileet på Agder*. (s. 7-23). Kristiansand: Agder Historielag.

Sennefelt, K. (2011). *Politikens hjärta, medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*. Stockholm.

Smith, H. L. (2014). *The British Women's Suffrage Campaign 1866-1928: Revised 2nd Edition*. Routledge.

Smith, K. M. (2015). Women's Social and Political Union (WSPU). *Encyclopaedia Britannica*. Hentet fra: <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/647198/Womens-Social-and-Political-Union> (Hentet 11.11.15).

Stortingsforhandling. (1890). *Eft. 5. Juni – ang Stemmeret for Kvinder*. Hentet fra: https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/stortingsarkivet/kvinnestemmerett_st.forhandlinger/st.forhandlinger_1890.pdf (Hentet 15.03.16).

Stuksrud, B. C. (2008). *Kvinnestemmeretten i Horten og de andre Vestfoldbyene. Mediedekning og organisasjonsarbeid*. (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Bergen: Bergen.

Søbye, E. (2015). Stemmerettens historie i Norge. *Store norske leksikon*. Hentet fra: https://snl.no/Stemmerettens_historie_i_Norge (Hentet 27.01.16).

Taylor, B. (1983). *Eve and the New Jerusalem : Socialism and feminism in the nineteenth century*. London: Virago.

The campaign for suffrage – a historical background. (u.d.). *British Library*. Hentet fra: <http://www.bl.uk/learning/histcitizen/21cc/struggle/suffrage/background/suffragettesbackground.html> (Hentet 14.04.16).

Thompson, E. P. (1965). *The making of the English working class*. London: Victor Gollancz.

Thompson, N. D. (1999). *Victorian Women Writers and the Woman Question*. Cambridge University Press.

Thompson, J. (2013). *British Political Culture and the Idea of "Public Opinion", 1867-1914*. Cambridge University Press: Cambridge.

Thue, I. J. (1972). *Kvinnestemmerettsdebattene I Stortinget 1890-1913*. (Hovedoppgave). I. J. Thue: Oslo.

Thrasher, M., & Rallings, C. (2012). *British electoral facts 1832-2012*. London: Biteback.

Tjelle, K. F. (2013). Kvinnemisjonen. I K. Dørum (Red.), *Politikk, profesjon og vekkelse. Kvinner i Norge på 1800- og 1900-tallet*. (s. 71-89). Fagbokforlaget.

Tosh, J. (2005). *Manliness and Masculinities in Nineteenth-Century Britain: Essays on gender, family, and empire*. Harlow: Pearson Longman.

Underskriftsaksjonen i 1890. (2013). *Stortinget*. Hentet fra: <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/Kvinnestemmerett/Underskriftsaksjonen1890/> (Hentet 11.04.16).

- Underskriftsaksjonen i 1907. (2013). *Stortinget*. Hentet fra:
<https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Historikk/Kvinnestemmerett/Underskriftsaksjonen1907/> (Hentet 15.04.16).
- Von der Lippe, B. & Tønnesson, J. L. (2013). *Retorikken i kampen om kvinnestemmeretten*. Oslo: Vidarforlaget.
- Whitfield, B. (2001). *The Extension of the Franchise, 1832-1931*. Heinemann.
- Ytre-Arne., B. (2013). «Vi er altså dog allerede midt ude i det offentlige Liv» – Medieomtale av kvinnestemmerett, 1890–1913. *Tidsskrift for Kjønnforskning*, 37(03-04), 257-273.
- Øistad, B. S. (2015). Misjonskvinner vart grasrotfeministar. *Kilden*. Hentet fra <http://kjonnsforskning.no/nb/2015/01/misjonskvinner-vart-grasrotfeministar>. (Hentet 25.02.16).